"સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ - એક અધ્યયન"

(ઈ.સ. ૧૯૪૭ થી ૧૯૯૫)

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી (પાટણ) ની
ઈતિહાસ વિષયની પીએચ.ડી.ની
પદવી માટે પ્રસ્તુત થનાર મહાનિબંધ

પ્રસ્તુતકર્તા
દિવ્યા એ. પટેલ
M.A., B.ed (History)

માર્ગદર્શક
પ્રિ.ડૉ.લલિતભાઈ એસ.પટેલ
M.A., M.Phil., Ph.d. (History)
શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કૉલેજ, પાટણ (ઉ.ગુ.)

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી,
પાટણ (ઉ.ગુ.) ૩૮૪૨૬૫

વર્ષ : ૨૦૧૧

"સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ - એક અધ્યયન"

(ઈ.સ. ૧૯૪૭ થી ૧૯૯૫)

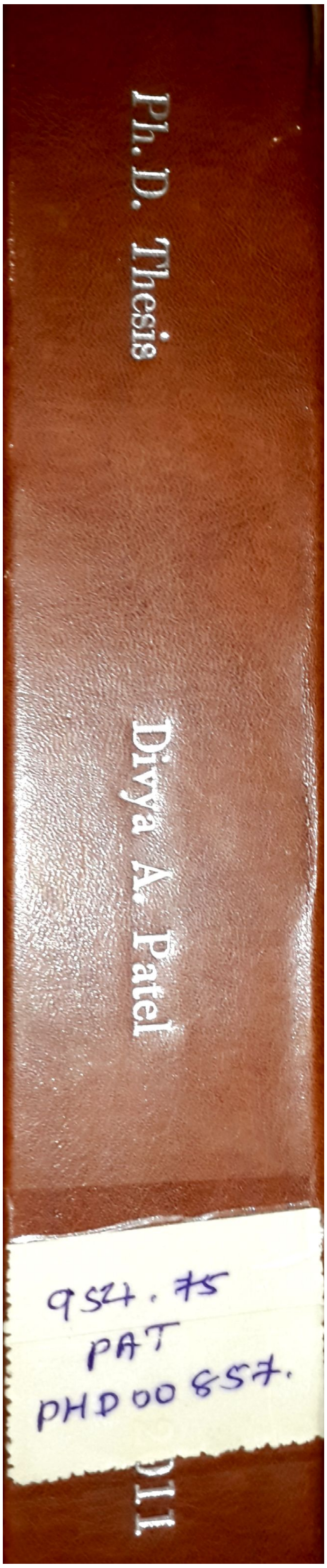
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી (પાટણ) ની
ઈતિહાસ વિષયની પીએચ.ડી.ની
પદવી માટે પ્રસ્તુત થનાર મહાનિબંધ

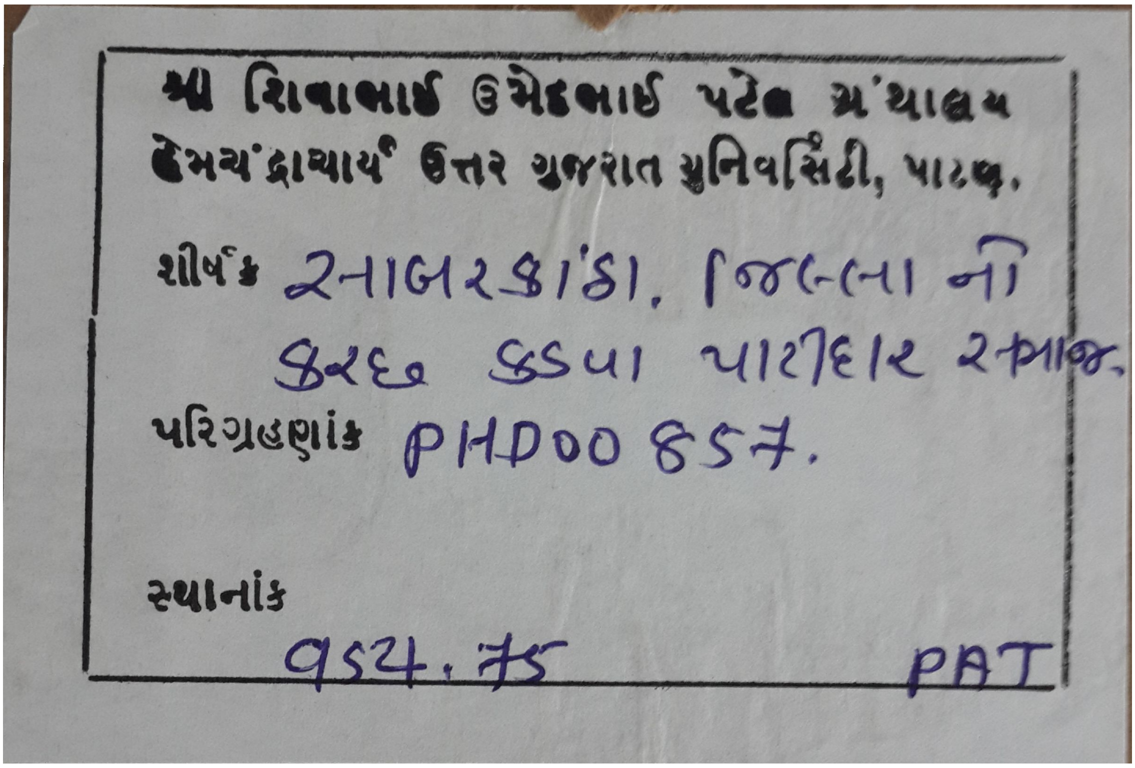
પ્રસ્તુતકર્તા
દિવ્યા એ. પટેલ
M.A., B.ed (History)

માર્ગદર્શક
પ્રિ.ડૉ.લલિતભાઈ એસ.પટેલ
M.A., M.Phil., Ph.d. (History)
શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કૉલેજ, પાટણ (ઉ.ગુ.)

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી,
પાટણ (ઉ.ગુ.) ૩૮૪૨૬૫

વર્ષ : ૨૦૧૧

Ph.D. Thesis
Divya A. Patel
954.75
PAT
PHD00857.

શ્રી શિવાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ ગ્રંથાલય
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ.

શીર્ષક સાબરકાંઠા. જિલ્લા ની કરદ કડવા પાટીદાર સમાજ.

પરિગ્રહણાંક PHD00857.

સ્થાનાંક
954.75 PAT

realpatidar.com

પ્રમાણપત્ર

આથી પ્રમાણિત કરવામાં આવે છે કે **દિવ્યાબેન અંબાલાલભાઈ પટેલે "સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ - એક અધ્યયન"** (૧૯૪૭ થી ૧૯૯૫) વિષયમાં મહાનિબંધ મારા માર્ગદર્શનમાં તૈયાર કર્યો છે. તે માટે તેમણે જરૂરી સહાયક સામગ્રી યથોચિત વિન્યાસ ઋણ સ્વીકાર સાથે કરેલો છે. ઉપલબ્ધ સહાયક ગ્રંથોના સંદર્ભો જાતે જોઈ - તપાસીને ઉપયોગમાં લીધા છે.

માર્ગદર્શક
પ્રિ.ડૉ.લલિતચંદ્રભાઈ એસ.પટેલ
શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાળા
આર્ટ્સ કોલેજ, પાટણ (ઉ.ગુ.)

તારીખ : 29/3/11
સ્થળ : પાટણ

"સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ - એક અધ્યયન"

(ઇ.સ. ૧૯૪૭ થી ૧૯૯૫)

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી (પાટણ) ની
ઈતિહાસ વિષયની પીએચ.ડી.ની
પદવી માટે પ્રસ્તુત થનાર મહાનિબંધ

:: પ્રસ્તુત કર્તા ::

દિવ્યા એ. પટેલ

M.A., B.ed (History)

:: માર્ગદર્શક ::

પ્રિ.ડૉ.લલિતભાઇ એસ.પટેલ

M.A., M.phil., Ph.d. (History)

શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કૉલેજ, પાટણ (ઉ.ગુ.)

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી,
પાટણ (ઉ.ગુ.) ૩૮૪૨૬૫

વર્ષ : ૨૦૧૧

अनुक्रमणिका

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	★ નિવેદન ★	I - II
	★ પ્રાસ્તાવિક ★	I - IV
૧.	સાબરકાંઠા જિલ્લાનો ઇતિહાસ અને તેની વિશેષતાઓ.	૦૧ થી ૨૦
૨.	પાટીદાર ઇતિહાસ - કડવા, લેઉવા સૌ રઘુવંશી	૨૧ થી ૫૫
૩.	કચ્છ કડવા પાટીદારોની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ	૫૬ થી ૧૫૫
	૧. કૂર્મી શબ્દના પૌરાણિક ઉલ્લેખો	૫૬ થી ૮૪
	૨. કચ્છના ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક ઉલ્લેખો	૮૫ થી ૧૨૬
	૩. કચ્છમાં કણબીનો વિસ્તાર અને સ્થળાંતર	૧૨૭ થી ૧૪૨
	૪. પટેલ - કચ્છી પટેલ કેમ કહેવાયા.	૧૪૩ થી ૧૪૫
	૫. કચ્છ કડવા પાટીદારોનું સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આગમન.	૧૪૫ થી ૧૫૪
૪.	સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની આર્થિક, સામાજિક, અને ધાર્મિક સ્થિતિ.	૧૫૫ થી ૧૭૩
૫.	સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની શૈક્ષણિક તેમજ સેવાકીય સંસ્થાઓ.	૧૭૪ થી ૧૯૦
૬.	સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના સુધારકો	૧૯૧ થી ૨૫૨
૭	ઉપસંહાર	૨૫૩ થી ૨૫૫
	★ પરિશિષ્ટ ૧ થી ૮ ★	
	★ સંદર્ભગ્રંથ સૂચિ ★	

નિવેદન

કોઇ પણ વ્યક્તિની ઓળખ તેના સમાજ થકી થતી હોય છે. સમાજના બંધારણમાં રહીને વ્યક્તિ વિકાસ કરતો હોય છે. જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધી તે સમાજનો ઋણી રહેતો હોય છે. મારો જન્મ પણ આવા એક સંસ્કારી સમાજમાં થયો તે માટે હું મારી જાતને ધન્ય માનું છું. મારું પ્રાથમિક શિક્ષણ મારા જ કંપામાં (કોઠીકંપા) થયું. અને ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ ખેડબ્રહ્મા તાલુકાની જયોતિ હાઇસ્કુલમાં થયું.

જોગાનુજોગ ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ પછીના દિવસોમાં ૧૯૯૫માં વડાલીમાં આર્ટ્સ કોલેજ શરૂ થયેલી અને તેમાં ઈતિહાસ મુખ્ય વિષય તરીકે ભણવાની તક મળી. ઇતિહાસ મુખ્ય વિષય તરીકે અને ડિફેન્સ સ્ટડીઝ પ્રથમ ગૌણ તરીકે પસંદ કરીને કોલેજના શિક્ષણના શ્રી ગણેશ ક્ર્યા. કોલેજ શિક્ષણમાં ઇતિહાસ વિષયનું અધ્યયન કરતા વિશ્વની મહાન ક્રાંતિઓ, રાષ્ટ્રીય ચળવળો, વિવિધ સમાજના સમાજ જીવનો વિષયક ઘણું પામ્યાં પછી મનમાં ઊંડે ઊંડે સપનું જાગતુ કે આપણે તો એમ.એ થઇને પીએચડી તો કરવું છે. બી.એ.માં ૭૩% પ્રાપ્ત કરીને એક્સટર્નલ વિદ્યાર્થી તરીકે એમ.એ. ર્ક્યુ. પરંતુ એક્સટર્નલ વિદ્યાર્થી હોવા છતાંય મારી વિષયરુચિ મને યુનિવર્સિટી સંલગ્ન કોલેજોના ઇતિહાસ વિષયના વિધ્વાન અભ્યાસું પ્રાધ્યાપકો સુધી લઇ ગઇ. એક્સટર્નલ અભ્યાસ દરમ્યાન ડૉ.ઇશ્વરલાલ ઓઝા, પ્રિ.ડૉ.લલિતભાઇ પટેલ તેમજ ડૉ.વસંતભાઇ પટેલ જેવા અભ્યાસુ પ્રાધ્યાપકો પાસે જતી અને એમના માર્ગદર્શન અને હૂંફને લીધે આટલે સુધી પહોંચવાનું બળ મળ્યું છે.

Ph.D કરવાની મહત્વકાંક્ષા તો હતી જ તે સમયમાં મે મનથીજ વિચાર્યુ કે Ph.D કરવું હોય તો વિદ્યાર્થી પ્રિય અને સહૃયી એવા ડૉ.પ્રિ.લલિતભાઇ પટેલ સાહેબના હાથ નીચે જ પ્રારંભમાં તેમની સાથે ટેલિફોનીક વાત થયા પછી બે પ્રારંભિક મિટિંગો કરી જેમાં કેવા કેવા વિષય ઉપર ડૉક્ટરેટ ડીગ્રી ઉપર કામ કરી શકાય તેની ચર્ચાઓ થઇ.

એક દિવસ મેં ડૉ.લલિતભાઇ સાહેબને વાતવાતમાં પૂછયું કે સાહેબ હું જે સમાજમાં જન્મી છું એ સમાજ વિશે કામ કરું તો કેવું સારું ? પ્રથમ તો તેમને મારી વાતને વધાવી લીધી. પરંતુ થોડીવાર અટકી જઇને મને પ્રશ્ન ર્ક્યો કે, તમે

તમારા સમાજ વિશે શું સંશોધન કરશો ? મારી સમજમાં મારા સમાજ વિશે જે કંઇ હતુ તે મે ગભરાતાં ગભરાતાં સાહેબની સમક્ષ રજુ કર્યુ. ડૉ.લલિતભાઇ પટેલ સાહેબે આશ્વાસન આપ્યું કે ગભરાશો નહી. તમે જે વિષય પર સંશોધન કરવા માંગો છો તેની કાચી સિનોપ્સીસ તૈયાર કરો અને પછી મને બતાવવા આવો. મે સિનોપ્સીસ તૈયાર કરીને સાહેબને બતાવી.

નમ્ર નિખાલસ સ્વભાવ ધરાવતાં અને ઇતિહાસ વ્યાંસગી એવા મારા વિદ્યાગુરુ ડૉ.લલિતભાઇ પટેલ સાહેબે જરૂર જણાઇ ત્યાં હળવી ટકોર પણ કરી અને મને સંશોધનના અભ્યાસ માટે પ્રેરી અને તેનુ સુફળ તે આ સંશોધનનો નિબંધ છે. તેમનો આભાર માનવા માટે શબ્દો ખૂટી પડે તેમ છે.

ઉપરોકત આ શોધ પ્રબંધના કાર્ય માટે જરૂરી પુસ્તકો અને સંદર્ભ ગ્રંથો પૂરા પાડનાર ઇતિહાસવિદ્ તેમજ ભૂતપૂર્વ ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદના પ્રમુખ ડૉ.મંગુભાઇ પટેલ સાહેબ તેમજ ભો.જે.વિદ્યાભવનના પ્રાધ્યાપક ડૉ.આર.ટી.સાવલિયા તેમજ આર્ટ્સ કોલેજ,વડાલીના ગ્રંથપાલ શ્રી મગનભાઇ દેસાઇનો પણ આભાર માનું છું. કોલેજ કાળથી વિવિધ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ અને અભ્યાસ માટે નવી દિશા સૂચવનાર ડૉ.વસંતભાઇ પટેલને પણ કેમ ભૂલી શકું.

આ ઉપરાંત આર્ટ્સ કોલેજના મારા વિદ્યાગુરુ ડૉ.જસરાજભાઇ ચૌધરી તેમજ પ્રો.ઋષિકેશભાઇ જોષીનો પણ આભાર માનું છું તથા આ મહાશોધ નિબંધનું છાપકામ કરી આપનાર મયંકકુમાર એન.શાહ તથા ઉમંગભાઇ ભાવસાર (અરિહંત ઝેરોક્ષ વડાલી)નો પણ ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું

વળી જેમણે જન્મ આપી પાળી પોષી અને આગળ વધવાની મોકળાશ કરી આપી તેવાં પૂજ્ય બા-બાપુજી તથા ભાઇ પિયુષ, અલ્પેશ અને શિલ્પાભાભી તેમજ મારા ઉપર હંમેશા આશિર્વાદ રહ્યા છે. એવા નાનજીદાદા તથા જેઠીબા તેમજ મારા પ્રિય સાસુ કમળાબેન તેમજ ડૉ.રાજુ માવાણીનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે.

આ સાથે મારા આ શોધ કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ મદદરૂપ થયેલા મિત્રોનો હું હ્રદયપૂર્વક આભાર માની ઋણમુક્ત બનું છું.

દિવ્યા એ. પટેલ

એમ.એ., બી.એડ., ઈતિહાસ.

પ્રસ્તાવિક

ઇ.સ.પૂર્વે ૨૦૦૦ થી ૧૦૦૦ દરમિયાન કડવા પાટીદારો પંજાબમાં વસતા હતા. પરંતુ કાળાન્તરે કણબી પરિવારો સ્થળાંતર કરી ગુજરાતમાં આવ્યા. તેઓ કૃષિકાર હતા પંજાબ, સિંધ, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર તરફ તો કેટલાક મધ્યપ્રદેશ અને ગંગા જમનાના પ્રદેશ અને દક્ષિણ ભારતના પ્રદેશમાં વિસ્તરતા ગયા.

ગુજરાતની ભૂમિ ખેત ઉત્પાદન માટે ઘણી સારી છે. એવું જાણતાં કણબી ભાઇઓએ જુદે જુદે સ્થળે વસવાટ કર્યો. તેમાં ખાસ કરીને જે કણબીઓએ કચ્છમાં વસવાટ કર્યો હતો તે પાછળથી કચ્છ છોડીને ગુજરાતના અનેક જિલ્લાઓમાં ગયા. જે કણબીઓએ કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કર્યુ તેવા કણબીઓને કચ્છી પટેલ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરીને ખેતી કરવા માટે આવેલા કણબીઓ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં પણ વસ્યા અને જમીનો રાખી ખેતી કરવા લાગ્યા અને નાના નાના પરિવારોમાં વસવાટ કરવા લાગ્યા. અને જેને આજે પણ કચ્છી કડવા પાટીદારોના નાના ગામના સમૂહને 'કમ્પા' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

મારો આ મહાનિબંધ સાત પ્રકરણોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાનો ઇતિહાસ અને તેની વિશેષતાઓ દર્શાવવામાં આવી છે. સાબરકાંઠા જિલ્લો પ્રાચીન કાળથી વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે. આ જિલ્લામાંથી આદિ અશ્મયુગના ઓજારો પણ પ્રાપ્ત થયા છે. આ જિલ્લાની પ્રજાએ વિદેશી શાસનની સામે પણ સમયાંતરે લડત આપી છે. આ જિલ્લામાં સાબરમતી નદી પણ પસાર થાય છે. જેના કારણે તેનું નામ 'સાબરકાંઠા' પડ્યું છે. આમ, આ પ્રકરણમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાનો ઇતિહાસ તેમજ તેની વિશેષતાઓ સમાવી લેવાનો ઉપક્રમ સેવ્યો છે.

જયારે આ મહાનિબંધના બીજા પ્રકરણમાં પાટીદાર ઇતિહાસ – કડવા, લેઉવા સૌ રઘુવંશીનો ઇતિહાસ આલેખવામાં આવ્યો છે. વેદકાળ પછી હજારો વર્ષ બાદ પુરાણોની રચના થઇ ત્યારથી સામાજિક પરિવર્તન થઇ ચૂક્યું હતું. પ્રાચીન કાળમાં ક્ષત્રિય જાતિઓના ઉલ્લેખો મહદઅંશે 'વંશ' તરીકે જોવા મળે છે. જેવા કે સૂર્યથી સૂર્યવંશી, ચંદ્ર થી ચંદ્રવંશી, રઘુથી રઘુવંશી, યદુથી યદુવંશી, નંદ થી નંદ, કુરુ થી કૌરવ, પાંડુ થી પાંડવ, પુરુ થી પૌરવ, મૂર થી મૌર્ય, ગુપ્ત થી ગુપ્ત, બુદ્ધથી બૌદ્ધ

તેજ રીતે લવથી લેઉવાવંશ અને કુશથી કુશવંશ જોકે અન્ય મત મુજબ લવ-કુશના વિસ્તારના કૂર્મી- કૃષિકાર હતા. પણ કણબીનું હાલ ગોત્ર કશ્યપ દર્શાવાય છે. અને તેઓ બ્રહ્માના પુત્ર મરિચિના પુત્ર હોવાનું મનાય છે.

ઐતિહાસિક રીતે મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે કૂર્મી જ્ઞાતિનું નામ વિશ્વપ્રસિધ્ધ જગન્નાથ પવિત્ર મંદિર સાથે બંધાયેલું છે. જગન્નાથ મંદિરના પ્રાંગણમાં કૂર્મી તળાવ વગેરે અનેક સ્થળો આ જ્ઞાતિના નામ સાથે જોડાયેલા છે.

આમ આ શોધનિબંધના બીજા પ્રકરણમાં ઇતિહાસ અને પુરાણકથાનું તારતમ્ય મંથન સમાવવાનો ઉપક્રમ સેવ્યો છે.

જયારે આ મહાનિબંધના ત્રીજા પ્રકરણમાં કચ્છ કડવા પાટીદારોની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ આલેખવામાં આવ્યો છે. તેના પેટા પ્રકરણોમાં કૂર્મી શબ્દના પૌરાણિક ઉલ્લેખો, કચ્છના ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક ઉલ્લેખો, કચ્છમાં કણબીનો વિસ્તાર અને સ્થળાંતર, પટેલ-કચ્છી પટેલ કેમ કહેવાયા ? તેમજ કચ્છ કડવા પાટીદારોનું સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આગમન કેવા સંજોગોમાં અને ક્યાંથી થયું તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

જયારે આ મહાનિબંધના ચોથા પ્રકરણમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની આર્થિક, સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિની જીણવટભરી નોંધ કરવામાં આવી છે. કૃષિક્ષેત્રે, ધર્મક્ષેત્રે, રાજક્ષેત્રે, જેની આજે વિશ્વભરમાં અસ્મિતા ઉભરી આવી છે. જેને વરવા માટે લક્ષ્મીદેવી સામેથી દોડી આવી રહી છે તે કોમ એટલે સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ. આ જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદારો આજે સમૃધ્ધિના ક્ષેત્રે હરણફાળ પ્રગતિ કરી રહયા છે. તે માત્ર નહી પરંતુ સમગ્ર વિશ્વનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ છે. તેઓ મૂળ તો 'કણબી' જ છે એટલે કે તે ખેડૂત છે. જેને કવિઓએ તેની કવિતામાં 'જગતના તાત' તરીકે નવાજયો છે.

ભારતનો કોઇપણ છેડો એવો નહી હોય કે જયાં કચ્છી પટેલો ન વસ્યા હોય. ગામડાઓમાં ગ્રામજીવનનો પ્રાણ હોવા છતાં નિષ્પ્રાણ હતો. આવી અર્ધ ચેતન અવસ્થામાં પણ ગ્રામ વિસ્તારમાં તો સદા પોતાની જમીનો નવસાધ્ય કરવા પ્રસરતાં રહેતાં. એ કાળે જમીન કોઇની માલીકીની ન હતી ખેડે તેની જમીન ગણાતી.

કચ્છમાંથી આવેલા સાબરકાંઠા જિલ્લાના કડવા પાટીદારોએ 'પરિશ્રમ એ જ પારસમણિ' ના સિદ્ધાંતને સાથે રાખીને ક્રમશઃ વિકાસ સાધતા રહ્યા. જ્યારે કચ્છમાંથી આવ્યા ત્યારે આ જિલ્લામાં ખાલી હાથે આવેલ, પરંતુ ખેતી કરીને તેમજ લાકડાની લાટીઓ કરીને દેશના આધુનિક વિકાસની સાથે તેઓ પણ તાલ મિલાવતા થયા. આજે સાંપ્રત સમયમાં સાબરકાંઠાના કચ્છ કડવા પાટીદારોએ ખેતીક્ષેત્ર, ઉદ્યોગક્ષેત્ર, સામાજિક ક્ષેત્ર, રાજકીય વિકાસ સાધ્યો છે. ભારત અને વિશ્વભરમાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં ઉદ્યોગો સ્થાપ્યાં છે. તે આ સમાજની આર્થિક વિકાસયાત્રા દર્શાવે છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની સામાજિક સ્થિતિ જોઈએ તો સમગ્ર સમાજો કરતાં આ સમાજની સામાજિક સ્થિતિ કંઈક અલગ જ તરી આવે છે. આ જિલ્લાનો સમાજ સંસ્કારી અને પ્રગતિશીલ રહ્યો છે. સમાજમાં એકતા તેમજ સમાજના બંધારણને સાથે રાખીને સમાજ સામાજિક ક્રાંતિ કરી છે.

આધ્યાત્મિકતાના સંસ્કાર પણ આ સમાજના વિકાસ માટેનું અગત્યનું પરિબળ છે. સમાજમાં ઉજવાતા ઉત્સવો માનવીય મૂલ્યોમાં ઉત્સાહ વધારવાનું કામ કરે છે. આ સમાજમાં સામાજિક રીત રિવાજો તેમજ ધાર્મિક ઉત્સવોની વિસ્તૃત ચર્ચા આ પ્રકરણમાં કરી છે.

જ્યારે આ શોધનિબંધમાં પાંચમા પ્રકરણમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની શૈક્ષણિક તેમજ સેવાકીય સંસ્થાઓની માહિતી આપવામાં આવી છે. આ જિલ્લા આવેલી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના વિકાસની પાછળ સમાજનું યોગદાન રહેલું છે. આ સંસ્થાઓમાં સંત શ્રી નથ્થુરામ બાપા જ્યોતિ વિદ્યાલય-ખેડબ્રહ્મા, સંતશ્રી રામજીબાપા કચ્છ કડવા પાટીદાર કન્યા વિદ્યાલય,ખેડબ્રહ્મા, સંત માતૃશ્રી કુંવરમા વિદ્યા સંકુલ-વડાલી, શ્રીમોર ગ્રુપ ઓફ ઇન્સ્ટીટ્યુટસ-હિંમતનગર શ્રી એચ.એલ.પટેલ સરસ્વતી વિદ્યાલય-મોડાસા વગેરે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સમાજના ઉત્કર્ષ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી બની રહી છે.

જ્યારે આ મહાશોધ નિબંધના છઠ્ઠા પ્રકરણમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના સમાજ સુધારકોનું યોગદાન વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજને સંસ્કારી અને વિકાસશીલ બનાવવામાં-

સમાજના અનેક સંતો, સુધારકો, કેળવણીકારોનું પ્રદાન રહ્યું છે. સમાજ આર્થિક રીતે, આધ્યાત્મિક રીતે, સામાજિક રીતે પ્રગતિ કરે તે માટે સમાજના અનેક સુધારકો પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા છે. આવા સમાજ સુધારકો તેમજ કેળવણીકારો વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવી છે.

મારા આ શોધ નિબંધના સાતમા પ્રકરણમાં શોધ નિબંધનો ઉપસંહાર આપવામાં આવ્યો છે. સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના અધ્યયનના બધા જ પાસાઓ મેં આવરી લીધા છે. સમાજની ઉત્પત્તિ, વિસ્તાર, વિકાસ તેમજ સમાજની આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, સમાજની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, સમાજના સુધારકો તેમજ કડવા પાટીદાર સમાજનું ઇતિહાસ મંથન વગેરે બાબતો આ શોધ નિબંધમાં વણી લીધી છે. સમગ્ર ભારતના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ એક વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે.

(3) કચ્છમાં કણબીનો વિસ્તાર અને સ્થળાંતર :-

ગુજરાતના ઈતિહાસનું આનુવંશિક પરિપ્રક્ષ્યમાં પરિશીલીન કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ થશે કે ગુજરાતી પ્રજાનો સિંહ ભાગ બહારથી આવીને અત્રે વસી ગયો છે. એજ રીતે કચ્છના ઇતિહાસનું અધ્યયન કરવાથી પણ મોટાભાગની કચ્છી પ્રજા બહારથી આવીને ત્યાં વસી ગયેલી દેખાય છે. પાટીદારો પણ આ રીતની એક ફરારી જાતિ તરીકે સ્થળાંતર કરતાં-કરતાં પંજાબમાંથી માળવા થઇને ગુજરાતમાં આવ્યા.

કચ્છ આગમનનો પ્રથમ પ્રારંભ :-

સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે પંજાબમાંથી માળવા થઇને ઉતર ગુજરાતના ઊંઝા આસપાસના વિસ્તારમાં સ્થાયી થયેલ આ કૂર્મી ક્ષત્રિય જાતિ સમયાંતરે મધ્ય ગુજરાત, દક્ષિણ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં સ્થળાંતર કરી ગઇ. પરંતુ કચ્છી સાધનો પરથી એવી એક સંભાવના ઊભી થાય છે કે ઇસુની ત્રીજી સદીના અંતમાં કૂર્મિ ક્ષત્રિયોનું એક જૂથ પંજાબમાંથી સીધુ કચ્છમાં આવ્યું હતું.[૩૯]

આ જૂથ કચ્છમાં તળ ગુજરાતની માફક પોતાની ઓળખ કણબી પાટીદાર તરીકે પ્રસ્થાપિત કરવાને બદલે ક્ષત્રિય ખત્રી તરીકે ઓળખાયું. આજે પણ કચ્છના હિન્દુ અને મુસ્લિમ ખત્રીઓની અરોરા જેવી પંજાબી શાખો આ બાબતને સમર્થન આપે છે.

તદુપરાંત એક અનુશ્રુતિ મુજબ કચ્છમાં બાજરાનું સર્વ પ્રથમ વાવેતર પાટીદારોએ કર્યુ હતું. બાજરાનું મૂળ નામ 'શીતળો' હતું. અર્થાત આ ધાન્ય ઠંડા પ્રદેશમાં થતું અને ઠંડા પ્રદેશની પ્રજાનો ખોરાક હતો. આનો અર્થ એ થાય કે પાટીદારોનો પ્રથમ જથ્થો કચ્છમાં ઉતર ગુજરાતના ગરમ પ્રદેશને બદલે ઉત્તર ભારતના પંજાબ જેવા ઠંડા પ્રદેશમાંથી કચ્છમાં આવ્યો હશે. શીતળાને તો કચ્છીઓ પચાવી શક્યા તેથી 'ભા-જર્યો' અર્થાત બાજરો નામ મળ્યું. (હે ભાઇ પચ્યો કે ? હા ભાઇ પચ્યો અર્થાત ભાજર્યો. બાજરો એમ નિષ્પન્ન થયું.)

કડવા પાટીદારોના કચ્છ સ્થળાંતરનાં કારણો :

કચ્છના પાટીદારોના વિવિધ જ્ઞાતિ સમૂહમાં કડવા પાટીદારોની સંખ્યા નોંધપાત્ર છે. અત્યારે તેમની સંખ્યા ચાર લાખ ઉપરાંત છે જેમાં દોઢ લાખ તો કચ્છમાં નખત્રાણા, માંડવી, ભુજ, લખપત અને અંજાર તાલુકાનાં કુલ ૧૪૦ જેટલાં ગામોમાં

વસે છે. જ્યારે અઢીલાખ જેટલા કડવા પાટીદારો સાબરકાંઠા, મુંબઇ અને ભારતના અન્ય ભાગોમાં વસે છે. ભૂતકાળમાં પણ તેઓ કચ્છમાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવતા હતા. ઇ.સ. ૧૮૮૦ ની જનસંખ્યા પ્રમાણે કચ્છમાં તમામ શાખાના પાટીદારોની કુલ વસ્તી ૨૯૪૪૬૬ હતી જેમા કડવા પાટીદારો તો ૧૩૮૧૪ હતા.[૪૦] આવી નોંધપાત્ર સંખ્યા ધરાવતો પ્રજા સમૂહ કચ્છ જેવા તળ ગુજરાતની તુલનામાં ઓછા આકર્ષક પ્રદેશમાં વિના કારણ વસે નહી. એ માટે મહત્વના કારણો આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે.

ધાર્મિક કારણ :–

ઇમામશાહ સૈયદ નામના સૂફી સંત ઇરાનથી ગુજરાતમાં આવ્યા અને અમદાવાદ પાસેના ગીરમથા ગામમાં સ્થાયી થયા. તેમની પ્રતિભાથી અંજાઇને ગુજરાતના અહમદશાહી વંશના સુલતાન મહમદશાહ બીજાએ પોતાની શાહજાદી તેમને પરણાવતા આજુ બાજુની મુસ્લિમ તેમજ હિન્દુ પ્રજા પર તેમનો પ્રભાવ વધી ગયો. 'કાગને બેસવું અને ડાળને ભાંગવું એ ન્યાયે એક વખત યોગાનોયોગ એમના કહ્યા પ્રમાણે વરસાદ વરસવાથી પાટીદારોની એમના પર શ્રધ્ધા બેસી ગઇ. આ ઘટનાને નોંધતા શ્રી પુરુષોત્તમભાઇ પરીખ નોંધે છે કે દૂર દૂરના ઘણા લોકો એના શિષ્ય થવા લાગ્યા. એજ પ્રમાણે કચ્છમાં વાસ કરી રહેલા કણબીઓના પૂર્વજો પણ પરચો જોઇ તેના શિષ્ય થયા. તેમને અત્રેના (અમદાવાદ પ્રદેશના) પ્રાંત તરફથી વિટંબણા પડવા માંડી એટલે તેઓ સઘળા કચ્છમાં વસ્યા.[૪૧] આ જ બાબતને સમર્થન આપતી નોંધ વાંઢાય (કચ્છ) થી પ્રસિદ્ધ થતાં 'ઉમાદર્પણ' નામક સામયિકમાં છે. આ નોંધ પ્રમાણે ઇસુની ૧૫ મી સદીમાં ગુજરાતમાં મુસ્લિમ ગુરુ ઇમામશાહના પ્રભાવમાં આવીને કેટલાંક કડવા પાટીદાર કુટુંબોએ પીરનો પંથ કે પીરાણા પંથ સ્વીકાર્યો.[૪૨]

આ યુગની ધાર્મિક સંકીર્ણતાના સંદર્ભમાં પીરાણા પંથના અનુયાયીઓ બનેલા પાટીદારો માટે તળ ગુજરાતમાં હિન્દુ તરીકે રહેવું દુષ્કર બન્યું. પરિણામે તેમણે વતનથી દૂર કચ્છમાં વસવાટ કરવાનું પસંદ કર્યું.

કચ્છના ગરાસદારોનું પ્રોત્સાહન :–

પાંખી વસ્તીને કારણે પહેલાં કચ્છમાં ખેતપેદાશની ઊણપ વર્તાતી નહોતી. પરંતુ પાછળથી વસ્તી વધતાં કૃષિકર્મમાં પ્રવિણ હોય તેવી જાતિઓને વસાવવાનું કચ્છના ગરાસદારોને યોગ્ય લાગ્યું. પરિણામે તેમના પ્રયત્નોને કારણે જ હાલારમાંથી

લેઉવા પાટીદારો કચ્છમાં પહોંચ્યાં. એ જ રીતે તળ ગુજરાતમાંથી કડવા પાટીદારો અત્રે આવ્યા. આ ઘટનાના સંબંધિત કારણને સ્પષ્ટ કરતાં શ્રી સી.કે.પટેલ નોંધે છે કે કચ્છના ગરાસદારોએ ખાસ ખેતીના વિકાસ માટે જ આ ખડતલ અને મહેનતું પ્રજાને પ્રોત્સાહન આપી કચ્છમાં વસવાટ કરાવ્યો.[૬૩]

મુસલમાનોનો ત્રાસ :-

ઇ.સ. ૧૩૦૪માં પાટણમાં દિલ્હીની મુસ્લિમ સલ્તનતની સત્તા સ્થપાતાં પાટણની પડોશના ઊંઝા વિસ્તારમાં વસતા પ્રમાણમાં સુખી અને નિરુપદ્રવી પાટીદારો મુસ્લિમોના અત્યારના સર્વ પ્રથમ સ્વાભાવિક શિકાર બન્યા. પરિણામે તેમને ઊંઝા છોડીને અસારવા, ચાંપાનેર, અને કચ્છ જવું પડયું. શ્રી પરીખના શબ્દોમાં અણહિલપુર રાજધાનીનું શહેર કાયમ રહેવાથી નજીકનાં ગામડા પર મુસલમાનોનો અત્યાચાર વધતો ગયો તેમ તેમ કણબીઓ નાસીને અસારવા નજીક આવ્યા હતા. પરંતુ અસારવા અને અમદાવાદ રાજધાનીનાં શહેર થયાં એટલે તેઓ વધારે નજીક વસ્યા. પરિણામે તેઓમાંના કેટલાક કાઠિયાવાડ અને ત્યાંથી કચ્છ ભણી ગયા.[૬૪]

અત્રે એ નોંધવું જરૂરી છે કે ગુજરાતમાં ચૌલુક્ય (સોલંકી) શાસન દરમ્યાન ઉત્તર ગુજરાતમાં કડવા પાટીદારો વ્રજપાલજી અને તેમના વંશજોની સત્તાને કારણે શાસક પ્રજાવર્ગમાં આવતા હતા. તેથી સ્વાભાવિક રીતે નવા સાર્વભૌમ મુસલમાનો અને મગરુર કડવા પાટીદારો વચ્ચે સંઘર્ષ થાય. જેને કારણે કેટલાક વિશેષ સ્વમાની પરિવારો કચ્છમાં વસી ગયા.

સ્થળાંતરકારીઓનો વિસામો-શિકરા :-

કચ્છી સાધનો મુજબ પ્રવર્તમાન કાલમાં કચ્છ સ્થિત કડવા પાટીદાર સમૂહના પૂર્વજો ઇ.સ. ૧૬ મી સદીમાં ઉત્તર અને મધ્ય ગુજરાતમાંથી કચ્છમાં આવીને વસ્યા.[૬૫] શ્રી પરીખ જણાવે છે તેમ પીરાણા પંથ ના ધર્માધ્યક્ષ પીર ઇમામશાહના આદેશથી ઇ.સ. ૧૫૨૪ માં વેલા પટેલ અને નાકર પટેલે કચ્છમાં જઇને શિકરા ગામ વસાવ્યું. ત્યાં વેલા પટેલે પોતાના નામે વેલાસર તળાવ બંધાવીને કાયમી વસવાટ કર્યો.[૬૬]

ત્યારબાદ જેમના પૂર્વજો અડાલજના હતા તે અજા પટેલે પીરાણા પંથ સ્વીકારતાં તેમને પણ શિકરા આવીને વસવાટ કરવો પડ્યો. એજ રીતે મૂળ ધોળકા વિસ્તારના સારગંજીને પણ પીરાણા પંથ સ્વીકારતાં શિકરા આવવું પડ્યું. તેમને

પગલે પગલે બારેજાના વતની એવા અત્યારે ઠાકરાણી અને હલપાણી શાખથી ઓળખાતા પાટીદારો પણ શિકરે આવી વસ્યા.

ત્યારબાદ વસઈના ગોવા પટેલને પીરાણા પંથ સ્વીકારનાં શિકરા આવવું પડ્યું. એ જ રીતે પીરાણા પંથના સ્વીકારને કારણે શિકરા આવવું પડ્યું હોય તેવો સિલસિલો ચાલુ જ રહ્યો. ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતના અનેક પરિવારો વાગડમાં શિકરા ખાતે સ્થાઇ થયા. જેમા ઊંઝાના સોમા પટેલ, દેવજી પટેલ, નાગજી પટેલ અને સાંખલા શાખાના કુટુંબો નોંધપાત્ર ગણાયા. આ ઉપરાંત અડાલજનો દીપાણી પરિવાર, બાલેજના જેસિંહ દેસાઇના ત્રીજા પુત્રનો પરિવાર, અમદાવાદના છ ભાઇઓ શાખાનાં કુટુંબ, મહેસાણાના પોકાર શાખાના પુંજા પટેલનો પરિવાર, બાલેજનું રામાણી શાખાનું કુટુંબ, વસોના બાવી પટેલનો પરિવાર, અડાલજના જીવા પટેલ તથા પસલા પટેલના કુટુંબો, નડિયાદના હંસરાજ અને મોહન પટેલનો પરિવાર અને ધોળકાના પચાણ પટેલ વેલા પટેલ અને નાકર પટેલના કુટુંબોનો સમાવેશ થાય છે.

આમ શિકરા ગુજરાતમાંથી સ્થળાંતર કરીને આવેલા પાટીદારોનું કેન્દ્ર બન્યું. આમાંના મોટાભાગના કુટુંબો પીરાણા પંથના સ્વીકારને કારણે કચ્છમાં આવતાં હતા. જયારે કેટલાક પરિવારો, ઉપર ચર્ચિત અન્ય કારણોવશાત કચ્છમાં આવ્યા હતા.

શિકરાથી કચ્છના અન્ય ગામોમાં સ્થળાંતર :–

આગળ જોયું તેમ મુખ્યત્વે પીરાણા પંથના સ્વીકારને કારણે કડવા પાટીદારોનાં કેટલાકં કુટુંબો વાગડમાં શિકરા આબાદ કરીને વસી ગયા. કાલક્રમે શિકરામાં તળ ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારમાંથી આવતાં કુટુંબોમાં સતત વધારો થતો ગયો. આને કારણે શિકરાની જમીન પર ભારણ વધ્યું પરિણામે તેમને કચ્છનાં બીજા સ્થળો પર દ્રષ્ટિપાત કરવો પડ્યો. આ પ્રકારના શુષ્કી ભવનના દબાણને કારણે શિકરાથી કચ્છના અન્ય સ્થળોએ જવાનો દોર શરૂ ર્ક્યો. તેથી શિકરામાંથી કેટલાંક પરિવારો વિશેષતઃ માનકુવા, ભડલી, વિરાણી, અંગિયા, કોટડા, નખત્રાણા, નેત્રા, વિથોણ, કરબોઇ, મથલ, ગડાંણી, ખોંજાણી, મગવાણા, દરશડી, ઉપરાણી, ડોઝાપર, સરવાણા જેવા અનેક ગામોમાં વસી ગયા. આના દૂરગામી પરિણામ, સ્વરૂપે આજે કચ્છના નખત્રાણા, ભુજ, માંડવી, અંજાર અને લખપત તાલુકાઓના લગભગ ૧૪૦ જેટલાં ગામોમાં તેમના વારસદારો વસે છે.

માનકુવામાં વેલાણી, ગોગારી, ચવાણ અને હલપાણી અટક ધરાવતાં પરિવારો વસી ગયાં. જ્યારે વિરાણીમાં નાકરાણી, દીવાણી અને ગોગારી શાખાઓ વસી.એ જ રીતે અંગીયાનં ચોપડા, કોટડામાં પારેખ, નખત્રાણામાં પોકાર, રામાણી અને લીંબાણી, નેત્રામાં સાંખલા, વિથોણમાં સુરાણી, કરબોઇમાં ભાયાણી, મજાલમાં પોકાર, ગડાંણી ગામમાં ગદુણી અને લીંબાણી, ખોભડીમાં પોકાર, દરશડીમાં બાર બાથાણી શાખવાળા કડવા પાટીદારો પરીવાર વસી ગયાં."

આ પ્રમાણે વિક્રમના પંદરમાં તથા સોળમાં સૈકામાં તેઓએ પોતાના અસલ હિંદુ ધર્મ બદલી મુસલમાનને ગુરુ કર્યા, તેથી તેમને કુંટુંબ, જ્ઞાતિ અને ગામ સાથે પણ કલહ થાય તે સ્વાભાવિક હતું. તેથી ધાર્મિક અગવડને લીધે સઘળા પીરાણાપંથી કણબીઓ ક્રમે ક્રમે ગુજરાતના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાંથી નીકળી વાગડ (કચ્છ)માં શીકરા ગામે આવ્યા અને ત્યાં પોતાના સહોદર સમાન સ્વધર્મીઓ સાથે મળી જુદી જ્ઞાતિ કરી. કચ્છનો પ્રદેશ વર્ષો થયાં ખેતીવાડીમાં પછાત હતો તેથી ગુજરાતના કાબેલ ખેડૂતો કચ્છના રાવને અનાયાસે મળવાથી, તેણે તેમનો સારો સત્કાર કરી જમીનો આપી, તેથી શીકરેથી પછી સહુ સવડે જુદાં જુદાં ગામોએ જઇ રહ્યા અને આબાદ થયા. જોકે, તેમણે મુસલ્માનોને ગુરૂ કર્યા હતા તોપણ તેમની સઘળા પ્રકારની રીતભાત હિંદુનીજ હતી. તઓ માત્ર વાર્ષિક ભેટ પીરાણે મોકલતા; સિવાય મુસલ્માનનું એક પણ વર્તન તેમનામાં નહોતું. આ પ્રમાણે કેટલાક કાળ પર્યંત ચાલ્યું. તેમની વસ્તી વધી પ્રથમનાં ૧૨-૧૩ ગામોનાં ૨૫-૩૦ ગામો થયા. તેવામાં તેમણે ત્યાં એકાદ વિવાહ પ્રસંગે પિરાણાનો ધર્મગુરૂ પ્રાગજીકાકા, જે મહાકાબેલ હતા. તે આવ્યા અને તેમને હિંદુથી નિરાળા કરી શુદ્ધ પીરના અનુયાયી બનાવવા ખટપટ કરી, વહીવંશા તથા ગોર સાથે તકરાળ પડાવી; તેનો મર્મ ન સમજતાં બિચારા અંધશ્રધ્ધાળું કણબીઓએ તે પ્રાગજીકાકાની સલાહ પ્રમાણે નખત્રાણા ગામે મળી ગોર તથા વહીવંચાને સદાને માટે તજીદેવાનો ઠરાવ ક્ર્યો જે નીચે પ્રમાણે છે.

ઠરાવ

"સં. ૧૮૩૨ ના પોષ વદ ૧૩ ને દીને ગામ શ્રી નખત્રણ મધે જ્ઞાતિ પંચ ભેળા થઇ બારોટ-ગવરીદાસ શાંમદાસ તથા ગોર જાની દયાશંકર ભગવાનજીને રજા દીધી છે. આજ દિવસ પછીથી બારોટ પાસે વહીવંચો લખાવવો નહી; તેમ બારોટને કાંઇ પણ આપવું નહી, તેમજ ગોર દયાશંકર ભગવાનજીના વંશજ તેમજ કોઇ પણ બ્રાહ્મણ પાસે ચોરી તથા લગ્ન પ્રસંગે પણ કાંઇ કર્મ કરાવવું નહી; અને જે કોઇ ભાટ

તથા બ્રાહ્મણને માનશે તે નાતનો ગુનેગાર છે. બાવા ઇમામશાહના ધર્મને માનનારા આ કણબી ભાઇઓ જેણે સં ૧૫૯૨ ના કારતક સુદ ૨ શુક્રવારે બાવાનો ધર્મ અંગીકાર કરેલ છે તે ભાઇઓએ આજ દિવસ સુધી વહીવંચો લખાવ્યો છે અને બ્રાહ્મણો પાસે સૂતકકર્મ, મરણની ક્રિયા તથા લગ્નની ક્રિયા કરાવી છે; પણ હવેથી આ ગુરૂ ઇમામશાહના ધર્મનો ખરો રસ્તો બાવા ઇમામશાહના વંશના શહીદો તથા હાલમાં જે પીરાણાની ગાદી ઉપર ટિલાયત કાકા પ્રાગજીના હુકમથી અને ધર્મને સમજીને બ્રાહ્મણ તથા ભાટને નહી માનવા નીચે મુજબ ગામના પટેલોના પંચે ભેગા થઇ ઠરાવ કર્યો છે તે આપડી આખી નાતને કબૂલ મંજુર છે.

૧. ગામશ્રી નેત્રાના પટેલ લખમણ સૂતનારણ નાકરાણી, પટેલ નારણ આબજીયાણી, તથા પા.સામા ભાવાનણી.
૨. ગામશ્રી વીરાણીના પા. માંડણ તથા રૈયા નાકરાની, પટેલ પાંચા પાંચાણી, લાધા દિવાણી તથા માના બાથાણી.
૩. ગામ શ્રી વિથોણના પા. દેવજી, ભગત કાનજી, ગણેશ સેંઘાણી, વાલા નાંધાણી, તથા વિરારામ સુરાણી.
૪. ગામ શ્રી નખત્રાણાના પા. ભોજા માંનાણી, પા. સુરા , પા નાંથા સેંઘા, ગોરાવાલા, દેવરાજ તથા કમા સુરાણી.
૫. ગામ મથલના પા. હરભમ પોકાર, મેઘા નાનજીઆણી, તથા રતના ચોધરી.
૬. ગામ શ્રી ગડાણીના પા. કેસરા, નીરજી તથા પેથા પોકાર,
૭. ગામ શ્રી ખોંભડીના પા. પાંચા, તથા અબજી પોકાર.
૮. ગામ શ્રી અંગીઆના પા. અખઇ, મેઘા, માના, તથા કાનજી પારસીયા.
૯. ગામ શ્રી ડોઝાપરના પા. મનજી સોમજાણી, પા.સુરા, મુખી જીવા તથા ભીસા રઇયાણી.
૧૦. ગામ શ્રી દરશડીનાપા. ડુંગર ગોપાલ, લખમણ, કરસન પોકાર, દેવજી સેંઘાણી, ખેતા પુંજાણી તથા હરભમ.
૧૧. ગામ શ્રી સરવાના પા. કેસરા તથા કરસન હરજી પબાણી.
૧૨. ગામ શ્રી કરબોઇના પા. દેવસી તથા મૂળા
૧૩. ગામ શ્રી મગવાણાના પા. ગોરા ચોપડા તથા ક્ચરા
૧૪. ગામ શ્રી ભડણીના પા. ગોવા ઠાકરાણી તથા માંડણ ભોંજાણી.
૧૫. ગામ શ્રી માનક્વાના પા. કરમસી, સુત ભીમજી, ધનજી, રામજી તથા કરસન.

નાત સમસ્ત મળી ખાનામાં, ગામ નખત્રાણાનામાં, બાવાના પાટ આગળ, ધૂપ દીવો કરી ઇમામશાના ધર્મના માટે નકકી કરી, ગોર દયાશંકર ભગવાનજી તથા બારોટ ગવરીદાસ સામદાસને રજા દીધી છે. આખી નાતે મળીને કહ્યું, કે સં ૧૫૯૨ ના કારતક સુદ-૨ શુક્રવાર ના દહાડાથી ધર્મ ઇમામશાનો લીધો છે તે આજ દિન સુધી ગોર તથા ભાટની પાસે પોતાનો વહીવંચગીરી તથા ધાર્મિક ક્રીયા કરાવી. પણ હવેથી નહી કરાવવા તે દાનકી સંવત ૧૮૩૨ ના વર્ષે પોષ વદ ૧૩ ને દને રજા દીધી છે. તે માટે આજદિન પછી બ્રાહ્મણ કે ભાટને લાવે તો ઊભા રહેવાની આંટ નહી. આજદિવસ પછી ગોર કે ભાટને માનસે તે નાતનો ગુનેગાર થાશે. બાવા ઇમામશાહના ઘરથી નાત બહાર છે. તે ગામ શ્રી નખત્રાણાના ખાનામાં બાવાના પાટ આગળ ધૂપ કરીને આખી નાત મળીને લખત (લખાણ) કીધું છે. અને કાકા પ્રાગજીના તથા બાવા ઇમામશાહના વંશના સૈયદ વલીમિયાંની રૂબરૂ પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે આખી નાતને વંશપરંપરા કબૂલ મંજૂર છે. આ લખતનો મુસદ્દો ગામ વીરાણીના કણબી માંડલ અખીઆણી તથા વીરજી વેલાણી તથા નાત સમસ્ત મળી પહોર દિવસ ચડેયે કર્યો છે.''

આ બનાવ પછી બારોટ અને બ્રાહ્મણોની તદ્દન ગેરહાજરીમાં તેઓને પોતાની અસલ સ્થિતિનો ઇતિહાસ બિલકુલ વિસ્મૃત થઇ ગયો, તે એટલે સુધી કે, તેઓ અસલ 'ચોરી અને ચિતા' એ ચડતા હતા તે વાત માનવી પણ મુશ્કેલ થઇ પડી. વખત જતા તેમનું વર્તન તદ્દન જુદા જ પ્રકારનું થઇ ગયું. સઘળી શુભ અને અશુભ ક્રિયાઓ પીરાણાના પ્રતિનિધિ તરીકે ગામનો મુખ્ય પટેલ કરાવવા લાગ્યો. હાલ ધર્મમાં તેઓ 'શિવોહં શિવોહં' એ મંત્રની માળા ફેરવે છે.[૪૮] ઇમામશાહની બનાવેલી શિક્ષાપત્રી વાંચે છે. બારે માસની બીજ અને ગુરૂવારે અપવાસ કરે છે. રોજા મહિનો પાળે છે પણ તાબૂત કાઢતા નથી. સુન્નત કરાવતા નથી, દાઢી રખાવતા નથી, બ્રાહ્મણ પાસે કોઇ ક્રિયા કરાવતા નથી. મઠના ગુરુ જેઓ કણબીકાકા કહેવાય છે તેમને દાટે છે, જયારે શિષ્યોનાં મડદાંને બાળી તેનાં વધેલાં હાડકાં પીરાણે દટાવે છે. આ પ્રમાણે ઘણા કચ્છી કણબીઓનું વર્તન છે, છતાં હજુ સુધી કોઇ પ્રકારનો ખાનપાનાદિનો ભ્રષ્ટાચાર થયો નથી, આ ધર્મના કેટલાક કણબી અનુયાયીઓ અમદાવાદ તળમાં તથા ગુજરાતનાં અન્ય ગામોમાં પણ છે.

પીરાણા-પંથીઓ આ પ્રમાણે એક જ લાકડીએ ગામ હાક્તા હતા. તેવામાં સ્વામીનારાયણ ધર્મના સાધુઓના ઉપદેશથી ગામ રેવાપરના કેશરા પટેલને કાંઇક ભાન થયું અને તેના પૂર્વજોની થયેલ ગંભીર ભૂલ જણાઇ આવી. એટલે તે ડાહ્યા, દ્દઢ મનના અને ધર્મસુધારક વીરનરે તરત જ વધારે મોડું થઇ જાય તે પહેલાં ભૂલ સુધારીને પીરાણાના પંથને પગે લાગી (તજીદઇ) સ્વામીનારાયણનો શિષ્ય થયો. કચ્છી કણબીઓમાં હાહાકાર થઇ ગયો. સઘળાએ એકઠા થઇ તેનો સર્વાંશે બહિષ્કાર કર્યો; એટલું જ નહિ પણ એ અજ્ઞાન દશાવશ કણબીઓએ પોતાનો વાડો કુદાવી બહાર જનારા તે કેશરા ભક્તપર અનેક પ્રકારના અત્યાચાર ગુજાર્યા, જે તેણે શાંતિથી સહન કર્યો. અને ઇશ્વરમા શ્રધ્ધા રાખી પોતાના અન્ય બન્ધુઓને પણ સદુપયોગ દેવો ચાલુ જ રાખ્યો. તેના સત્સંગથી વખત જતાં કેટલાકે જુદા પડી સ્વામીનારાયણનો સંપ્રદાય સ્વિકાર્યો અને ધીમે ધીમે તે સંખ્યા વધવા લાગી. હાલ તેઓ બારસો જણ થઇ ગયા છે. કચ્છના કણબીઓની આવી દયાજનક દશા સુધારવા એક દયાળું પરોપકારી પરમહંસ સ્વામી જ્ઞાનાનંદજીએ ગઢશીશાના પ્રખ્યાત પંડીત પીતાંબરજી (વિચારસાગરના ટીકાકાર) ની સલાહથી કેટલાક સમય પછી પ્રયાસ કરવા માંડ્યો, જેના પરિણામે એક પછી એક ગામો પીરાણાપંથની સાંકળમાંથી અંકોડાની માફક છુટા પડવા લાગ્યા અને સહુએ વેદધર્મ અંગીકાર કરી ઉપવીત ધારણ કર્યા.

સ્વામીજીના પરદેશ ગયા પછી કણબી આગેવાનોએ વેદધર્માનુયાયી સ્વામીજીના સઘળા શિષ્યોને દંડી દંડી, જુલ્મ કરી કંઠી અને ઉપવીત ઉતરાવી નાખી, પાછું ચાલતું હતું તેમજ પીરાણાપંથનું જોર ચલાવ્યું. ઝીઝાઇ ગામના વૃદ્ધ પટેલ માનાભાઇએ અનેક સિતમો થવા છતાં લીધેલો ધર્મ ન બદલ્યો, પણ આખરે સં ૧૯૫૨-૫૩ માં પોતાની માતાના મરણ વખતે, કોઇએ મરદું ન ઉઠોવ્યું તેથી ડરી જઇ, કંટાળીને દંડ આપી પાછો પીરાણાપંથીઓમાં પેઠો અને ચાલતું હતું તેમ ચાલવા લાગ્યું; પરંતુ ચારસો વર્ષથી ચાલતો જમાનો હવે બદલાયો હતો. ભાગ્યદેવીએ પણ કણબી પ્રતિ કરૂણદ્રષ્ટિ કરી હતી. તેથી ખેતીવાડીમાં જ માત્ર જીવન ગાળનારા કણબીઓ પુત્રો હુન્નર-ઉદ્યોગ માટે દેશ છોડી પરદેશ જવા લાગ્યા. ત્યાં દેશાટનથી જ્ઞાન વધે છે, તે સિદ્ધાંત તેમને યથાર્થ ફળદાઇ બન્યો. પરદેશમાં જુદી જુદી હિંદુકોમો સાથે પરિચયમાં આવતાં તેમની આંખ ઉઘડી અને પોતાના ધર્મપ્રતિ એક સાચા હિંદુ તરીકે તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. તેમાં સુધારો કરવા કેટલાકની ઉર્મિઓ ઉછળવા લાગી, પણ

પોતાના પહેલાં આવો પરમાર્થ કરનારાએ વારંવાર વેઠવો પડેલો ત્રાસ મનમાં તાજો હોવાથી કેટલાક આરંભશૂરાઓની ઊછળતી ઊર્મિઓ ઊંડી દબાઇ ગઇ; પરંતુ કેટલાક સાચા શૂરાઓને તો ''ક્ષણમપી સજ્જન સંગતિરેકા ભવતિ ભવાર્ણવ તરણેનૌકા.'' એટલે કે એક ક્ષણ માટે પણ કરેલો સજ્જનનો સત્સંગ સંસારસમુદ્ર તરવાને નૌકા થઇ પડે છે. ઉદ્ધારક લાગણી વિટંબણાના ડરથી ઊડી ન જતી રહેતા વિશેષ તીવ્ર બની અને આખરે કોઇ પણ કુટુંબીની, જ્ઞાતિજનની કે માતાપિતાની સલાહ લીધા વિના માત્ર સાત જ જણે પીરાણા પંથ વિરૂદ્ધ ધર્મ ધ્વજ ખડો કરી વિગ્રહ આરંભ્યો. જેની સવિસ્તર બીના નીચે પ્રમાણેના મીસ્ત્રી નારાયણજીભાઇના જીવનવૃત્તાંત પરથી સમજાયા સિવાય રહેશે નહી.

રા.નારાયણજી રામજીભાઈ મિસ્ત્રી (મુંબઈ)

આ હિંમતવાન યુવાનના પિતાજી રામજીભાઇ ભોજાભાઇ લીંબાણી, કચ્છ દેશના નખત્રાણા તાલુકાના વિરાણી ગામના રહેવાસી છે. પોતે કેળવાયેલા, પરોપકારી અને બુદ્ધિશાળી શિલ્પશાસ્ત્રી હોવાથી, રાજયના ઇજનેરી ખાતામાં મિસ્ત્રી તરીકે માન સાથે નોકરી કરી છે. તેથી તેઓ માત્ર પોતાની જ્ઞાતિમાં જ નહિ, પણ કચ્છના ઘણા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમના ત્યાં સંવત ૧૯૩૯ ના વૈશાખ સુદ-૧૫ સોમવારના શુભદિવસે (તા. ૨૨-૫-૮૩) રા. નારાયણજીનો જન્મ થયો હતો. બાળવયની બાળલીલા પરિપૂર્ણ થતાં નવ વર્ષની વયે તેમને વિરાણી ની ગ્રામ્યશાળામાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મુંકવામાં આવ્યા. જયા પાંચ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરી, ૧૩ વર્ષની મુગ્ધવયે ગુજરાતી પાંચમી ચોપડીની પરીક્ષા શાબાશી સાથે ઊચા નંબરે પાસ કરી. ગ્રામ્યશાળામાં એ કરતાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસની જોગવાઇ ન હોવાથી તથા આગળ અભ્યાસ કરવા દૂરના શહેરમાં બાળકને મોકલવાની અગવડ હોવાથી, રા. રામજીભાઇએ પુત્રનો અભ્યાસ એટલેથી જ દિલગીરી સાથે પતાવ્યો અને એટલી નાની વયમાંથી જ તેને શિલ્પશાસ્ત્રનો સ્વાનુભવી અભ્યાસ કરાવવા એક કારીગર તરીકે પોતાની દેખરેખ નીચે કામે લગાડયો. જેમ ઉત્તમ હીરો ઉત્તમ ઝવેરીના હાથે સરાણ પર ચઢ તાં અજાયબી પમાડે તેવું નૂર પ્રકાશી દીપી ઊઠે છે. તેમ આબાળક પોતાના પિતાના ધંધામાં પૂર્ણતા પામ્યો. એટલું જ નહિ, પણ નક્શીદાર રૂપ કામ પણ ઉત્તમ રીતે શીખ્યો. કેટલીકવાર તો મકાનો અને પુલોની કમાનો વગેરેના ગૂંચવાડા ભરેલા શિલ્પ

શાસ્ત્રના ગૂઢ પ્રશ્નોથી પોતાના પિતાને પણ વિસ્મય પમાડતો. તેથી તે વિદ્યા પ્રતિ તેની અભિરુચી જોઇ, તેની વિનંતી પરથી તેને તે કળામાં પારંગત કરવા મુંબઇ શહેર તરફ રવાના કર્યો.

દુનિયાના પૂર્વ-પશ્ચિમના દેશોની કારીગરીના ખજાના રૂપ મુમ્બાપુરીમાં આવતાં જ, યુવાન નારાયણજીને જાણે કોઇ નવિન સૃષ્ટિમાં પગ દેતો હોય તેમ લાગ્યું. પોતાની બુધ્ધિ પણ મૂઝાઇ તેવા શિલ્પશાસ્ત્રનાં એક બીજાથી ચઢી જાય તેવાં અપાર કામો અને કારીગરી જોઇ તે મોહ પામી ગયો. લગભગ એક બે માસ તો તેણે શિલ્પકલાના નમૂનારૂપ ગણાતા ઘણા મહાલયો બારીકીથી જોવામાં જ વિતાવ્યા. જેમ પોતાની શકિતના અભાવે એક નિર્માલ્ય નર, મુશ્કેલીઓ જોતાં નિશાસા નાંખી નાસીપાસ થાય છે. તેમ ન થતાં સર્વ શોભાના સમુદ્રરૂપ મુમ્બાપુરીમાં, પ્રકૃતિદેવીએ બહોળા હાથે પાથરેલી કારીગરી અને વૈભવનો, કુદરતના એક પુરા પુરૂષાર્થિ પુત્ર તરીકે પોતાનો, પુરુષાર્થના પ્રમાણમાં તે સઘળું પ્રાપ્ત કરવાનો અબાધિત હક છે તેમ તે સમજવા લાગ્યો; અને દિનપ્રતિદિન નવીન નવીન જોવાથી, તેની નસોમાં આશા ભરેલું નવીન લોહી ઉમંગભેર દોડવા લાગ્યું. આવા વિશાળ શહેરમાં કોઇની પિછાન ન હોવાથી, એક બાહોશ કોન્ટ્રાક્ટરને ત્યાં હાથે કારીગરી કરવા પગારદાર તરીકે જોડાઇ તેણે પોતાનું પ્રારબ્ધ અજમાવવા પુરુષાર્થ શરૂ કર્યો. વખતના વહેવા સાથે તેણે પોતાના કામથી પોતાના ઉપરીનું મન હરણ કર્યું. હથિયાર છોડી દઇ તેને નકશી ટાંકણાં સોંપાયાં અને રૂપકામમાં પણ તે પાસ થયો. એ પ્રમાણે એક વર્ષમાં તો મુંબઇના ઇજનેરી ખાતાની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવી તરત જ તેણે સ્વતંત્ર રીતે મકાનો બાંધવાનું સાહસ કર્યું. વડગાદી પર શેઠ કેશવજી દામજીનો પ્રથમ માળો બાંધ્યો, પછી માંડવી બંદરના પણ બીજા કેટલાક બાંધ્યા અને તેની મ્યુનિસિપાલિટીમાં, ઇજનેરોમાં, શેઠિયાવર્ગમાં અને કોન્ટ્રાક્ટર, કારીગર વર્ગમાં વગેરેમાં તે એક નામાંકિત નર તરીકે પિછાણાયો. સારા સારા સદ્‌ગૃહસ્થાનોમાં જતો-આવતો થતાં, જાહેર પેપરો વાંચવાનાં શોખથી તેની વાંચન તરફ રુચિ વધતી ગઇ, જેના વડે તે ગુજરાતી પાંચ ચોપડીનો વિદ્યાર્થી સાહિત્યનો સમજદાર શોખીન બન્યો. દેશના ઇતિહાસો, નામાંકિત નરો, સુધારકો, ઉદ્ધારકો વગેરેના પુસ્તકો વાંચતા, તે લાગણીવાળાને રોમાંચ થતો હતો. ધર્મગ્રંથો પ્રતિ પણ તેણે તેવું જ લક્ષ આપ્યું. એક ગુજરાતી કણબીનો મેળાપ થતાં તેને કચ્છના અને ગુજરાતના કણબીઓ વચ્ચેનો પડી

ગયેલો જમીન આસમાન જેટલો તફાવત પ્રત્યક્ષ થયો. એટલે વધારે લાગણીથી તપાસ કરતાં તેને કચ્છીઓ કરતાં ગુજરાની જ્ઞાતિ બન્ધુઓની સ્થિતિ કચ્છ કરતાં સર્વેવાતે ઉન્નત માલૂમ પડી. વળી, તેઓ તરફથી પોતાની જ્ઞાતિનું નીકળતું ''કડવા વિજય'' પત્ર પણ વાંચવા મલ્યું. એટલે પોતે તેના કાયમી ગ્રાહક થયા; અને તેનું બારીકાઇથી અવલોકન કરવા માંડ્યું. હૃદય માં કોઇ નવીન જાગૃતિ આવી હોય તેમ, તેને પોતાના દેશની-જ્ઞાતિની દશા, સૃષ્ટિની રંગભૂમિ પર પ્રત્યક્ષ રીતે દયાજનક દેખાવા લાગી. તેમની વ્યાવહારિક અવનતિ, ધાર્મિક વિચારોની સંકડાશને લીધે થઇ શકે છે તે તે જોઇ શક્યો. તેણે નિસાસો નાખ્યો. પોતાનું કુટુંબ પીરાણાધર્મને અનુસરનારું હોવાથી 'ન હિન્દુ કે ન મુસલમાન' અસ્થિતિ વારંવાર તેની સમક્ષ ખડી થતી અને મુંબઇ શહેરનાં ગૃહસ્થ કુટુંબો સાથે તેનો પરિચય થતા, તે મનથી છૂપો છૂપો સંકોચાવા લાગ્યો. પીરાણાના ધર્મપ્રતિ તેને તિરસ્કાર આવવા લાવ્યો અને છેવટે તે ધર્મ તજી, ઉત્તમ એવા શુદ્ધ વેદધર્મને સ્વીકારવા અને સઘળા જ્ઞાતિબંધુઓને સુધારી દેવાના હવાઇ વિચારોની એકસપ્રેસ ટ્રેનો તેના વિશુદ્ધ મગજમાં દોડવા લાગી. જો કે તેના આ વિચારોને તે તાત્કાલિક અમલમાં મૂકી શક્યો નહિ, તો પણ તેમને કદીપણ પોતાના હૃદયમાંથી દુર કરી શક્યો નહી. ગુજરાતની જ્ઞાતિ સાથે એક જ ધર્મ અને આચાર વિચારથી શી રીતે સંમિલન થવાય. તે વિચારે તેના હૃદય પ્રદેશપર મજબૂત ઘેરો ઘાલ્યો. વારંવારના વિચારોથી તેનું મન આખરે પોતાના ખાનગી પુરુષાર્થમાં વિરાગી બનવા લાગ્યું. એટલે શાંતિ મેળવવા જૂજ સમયને માટે તે ધંધો છોડી પોતાના પિતા-માતા પાસે દેશમાં ગયો પરંતુ :-

ચાતક ચકવા ચતુર નર, નિતનિત ફરત ઉદાસ;
ઘુવડ ઓર ખર મૂરખ નર, સુખે સુવે નિજ વાસ.

તદનુસાર, જેના માટે શાંતિ નિર્મી જ નથી તેને તે ક્યાંથી મળે ? તે દેશમાં ફરવા ગયો, ત્યાં એક હૃદયભેદક કરૂણરસ બનાવ દ્રષ્ટિએ પડતાં વળી બળતામાં ઘી હોમાયું. એક વૃદ્ધ કણબી પોતાના ખળામાંના અનાજનો રાજભાગ આપી, બાકીનું અનાજ પોતાના લેણદાર વણિકને આપવા એકઠું કરતો હતો. તેની સ્ત્રી અને પુત્ર, પુત્રવધુ-મુગ્ધ બાલુડાં-ની કંગાલ દશા જોઇ તેનું હૃદય દયાથી પીગળી ગયું. ત્યાં તો લેણદારે આવી દાણે દાણો ભરી લેવા માંડ્યો. પટેલે કહ્યુ કે, 'શેઠ ! મારી સ્ત્રી મારા પુત્રો, તેમની વહુઓ અને બાળકો કહે છે. કે, બધુ અનાજ ભલે લઇ જાઓ,

પણ આ નવું ધાન બે દિવસ ચાલે તેટલું ખાવા આપો તો સારું.' પરંતુ તેની આ દયાજનક વિનંતી પર તે પાષાણ દિલના લેણદારે દાદ ન દીધી. તે સઘળું સમેટીને લઇ ગયો. ક્ષણભર સહુ સૂનમૂન થઇ ગયા. ડોસો ડોસી કાંઇ પણ ન બોલ્યાં. આંખમાંથી ડળક ડળક અશ્રુ ખરવા લાગ્યાંએટલે પુત્રો. પુત્રવધુઓ અને બાળ કોએ પણ પિતાજીના પગલે ચાલી રોવા માંડયું. મૌન્ય ક્રંદન શરૂ થયું. ક્યા પાષાણ હૃદયના માનવીનું કાળજું આ કારમી ક્યાંથી કકડા કકડા ન થઇ જાય ? આ દશા જોઇ પોતે (નારાયણજી) પણ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે બે આંસુડાં પાડી મ્લાન વદને ઘેર આવ્યો અને સઘળું વૃત્તાંત પિતાજીને સંભળાવ્યું. વધારામાં બોલ્યો કે. 'પિતાજી ! દેશમાંથી કણબીઓ લાખો કોરી દરવર્ષે પીરાણે મોકલે છે. તે ન મોકલતાં આવા ગરીબોને ઓછે વ્યાજે ધીરે તો તેમને સાચા-ખોટા દેવામાં વંશ પરંપરા દટાઇ મરવું ન પડે. માટે મારો વિચાર તો. આ વાત પટેલોને કહેવાનો છે. પીરાણાના સૈયદો અને કાકાઓ કાંઇ ભૂખે મરતા નથી. પણ આ બિચારા તો હવે આવી રહ્યા છે. માટે ગમે તેમ કરી તે પૈસા ત્યાં જવા અટકાવી. આવા દેવાદારોને ધીરવા અને વધેલા પૈસા બાળકોને ભણાવવામાં વપરાવા જોઇએ.' એ સાંભળી પિતાજીએ. પટેલોની સત્તાનો ડર બતાવી. તેમના સામે થવામાં અને પીરાણા વિરૂધ્ધ બોલવામાં સમાયેલું સંકટ સમજાવ્યું; પરંતુ તેથી તે લેશ પણ ન ડરતાં નારણજી વધુને વધુ આવેશમાં આવી આગળ પગલાં ભરવા નકકી કરવા લાગ્યો.

આગેવાનો એવા અંધસ્વાર્થ પરાયણ હતા કે. દેશના ગરીબ કણબીઓએ ઉત્તેજન આપવું તો બાજુપર રહ્યું. પણ જો કોઇ ગરીબ કણબી વાર્ષિક ધર્માદા રકમ ન ભરી શકે તો તેને જ્ઞાતિની બહાર કરી દેવામાં આવતો. આવો અનર્થ થતો અટકાવવા તેણે નિશ્ચય કર્યો અને ખિન્ન વદને માતા પિતાની રજા લઇ મુંબઇ આવ્યો. અહી આવી તેણે પીરાણાપંથનો બારીક અભ્યાસ કર્યો. તો તેમાં તદન પોલ માલૂમ પડયું. બીજી તરફ સનાતન ધર્મના પુસ્તકો વાંચવાથી તથા પ્રતિદિનના સત્સંગથી તેની તેમાં અભિરૂચી વધવા લાગી. તેમ તેમ પોતાણા પુરાના પીરાણાપંથ પ્રતિ પુષ્કળ તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. પોતે ગુજરાતના કણબીઓ જેવા શી રીતે થઇ શકે ? તેને ઉપવીત કોણ આપે ? વગેરેના નિશદિન વિચારો થવા લાગ્યા. તેને પ્રભુ કૃપાએ અનુમોદન આપનારા તેના કેટલાક મિત્રો મળ્યા. પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ થવાય છે તથા ઉત્તમ કર્મો કરવાથી ઉન્નત થવાય છે. તેમ તેને વાલ્મિકિ મહર્ષિના દ્રષ્ટાંતોથી પ્રતીત થવા લાગ્યું. એટલે તેને આનંદ આવવા લાગ્યો પણ પોતાના દેશની જ્ઞાતિની સખ્તાઇ-જુલ્મનું ચિત્ર દ્રષ્ટિ સમીપે તરવરવા લાગતાં તેને મહા વિઘ્નો જણાયાં અને વિષાદ-શોક-થયો.

એ પ્રમાણે હર્ષ અને શોક વચ્ચેની અર્ધદગ્ધ દશામાં તે ડૂબકાં ખાતો ડુભાવા લાગ્યો. પરંતુ લાંબા વખતના પશ્ચાતાપથી હવે તેનું હૃદય પાવન થઇ વિશુદ્ધ કાંચનમય બન્યું હતું. પરમાત્માએ તેના હૃદયમાં અપૂર્વ શૌર્ય ઉત્પન્ન ક્ર્યું હવે તે કહેવા લાગ્યો કે, 'મારી સાથે સંમત થઇ દિક્ષા લેનાર જ મારૂ સર્વસ્થ છે, નહિ તો હું એકલો જ છું, એકલો જ આવ્યો હતો અને એકલો જ જઇશ; એવા અણીના પ્રસંગે તેને પ્રભુની કૃપા વડે રાજકોટ નજીક ઢોલરાના મહાનુભાવ જ્યોતિષી રામેશ્વર મોરારજીનો સમાગમ થયો. એટલે તેમણે તેને પ્રતિદિન પ્રોત્સાહન આપવા માંડ્યું અને તેને કોઇ મહાત્માની આજ્ઞા લીધા પછી દેહશુદ્ધિ-પ્રાયશ્ચિત-કરાવીને ઉપવીત ધારણ કરાવવા ખાતરી આપી સંતોષ્યો. કેટલાક સમયે આ બંને પુરુષો કાઠીયાવાડમાં બિલખા ગામે આવી, મહાત્માં શ્રી નથુરામ શર્માને મળ્યા અને અથઇતિ સહુ વિગત વિદિત કરી. જે પરથી મહાત્માશ્રીએ મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, પારાશરાદિ સ્મૃતિઓ અને ધર્મસિંધુ વગેરે ગ્રંથો જોઇ દેહાશુદ્ધિના પ્રાયશ્ચિત પછી, યજ્ઞોપવીત લેવામાં વાંધો આવશે નહિ, તેમ ખુશીથી જણાવ્યું. પરંતુ કચ્છના કણબી આગેવાનોને કેરનો (જુલ્મ) કાંઇક તેમને ખ્યાલ હોવાથી, એકલા પડેલા યુવાનને એવુ મોટું સાહસ ખેડવા કરતા, પાંચ સાત જણ સાથે દિક્ષા લે તો ઉત્તમ થાય તેમ તેમણે કહ્યું. રા. નારાયણજી તથા વિદ્રાન રામેશ્વરજી બંને મુંબઇ આવ્યા. ત્યાં એ યુવાને પોતાનો સત્-સંકલ્પ સહુ સ્નેહીઓને સમજાવી દીધો. પોતાની સાથે દેહશુદ્ધિ કરી પાવન થઇ ઉપનયન સંસ્કાર કરાવવા અને કાંતો હંમેશને માટે છૂટા પડવાનું કહ્યુ. સહુ મિત્રો દેશના આગેવાનોના અમલના અરછા જ્ઞાતા હતા છતાં પણ ધર્મને યથાર્થ સમજનારા હોવાથી, આવા પવિત્ર કાર્યમાં ઉમંગભેર સામેલ થયાં. એટલે શ્રીયુત્ રામેશ્વરજી પંડિત સાથે રા.રામજીભાઇ જેઠાભાઇ (ગઢશીશા), રા. નારાયણજી રામજીભાઇ (વિરાણી), રા. રતનસિંહ કરસન (રાજપર), રા. વિશ્રામ દેવજી (વિરાણી), રા. કરસન ભાણજી (વિરાણી), રા. હરજી લધ્ધા (લોડવા) અને રા. નાંયા સેવજી (વિરાણી) એ સાત જણાઓએ સહકુટુંબ નાસિક જઇ ત્યાનાં વિદ્રાન બ્રાહ્મણોના હસ્તે શ્રી ત્ર્યંબકેશ્વર ક્ષેત્રમાં ગોદાવરીના પવિત્ર તટપર પ્રાયશ્ચિત કરીને ઉપવીત ધારણ કરી. આ વાતની મુંબઇમાં રહેતા અન્ય કચ્છી કણબીઓને જાણ થતાં, તેમણે તાર માફક દેશના આગેવાનોને આ સઘળા સમાચાર ઠામ ઠામ મોકલી આપ્યા; અને દેશમાં એક જબર હિલચાલ શરૂ થઇ. સાતે જણના પિતૃપક્ષ, માતૃપક્ષ અને સ્વસુર પક્ષાદિ સગા સંબંધીઓને જ્ઞાતિ બહાર કરી ''પાડાના વકિ પખાલીને પણ ડામ'' દીધા. આવા પરાક્રમના

જાહેરનામાં તેમણે દેશ-પરદેશ રહેનારા સઘળા કણબીઓને પણ મોકલી આપ્યાં. તેમના આવા છેલ્લા પુરુષાર્થથી દેશમાં જાતિ બહાર થયેલ સગાંવહાલાં તો કંપી ઊઠયાં, પણ આ સાત વીરપુરુષોનાં સપ્તસમુદ્ર સમાન હૃદયોમાં જરા પણ અસર થઇ નહી. તેઓ લેશ પણ ક્ષોભ પામ્યા નહિ, પણ વધુ ઉત્સાહમાં આવી, આગેવાનોને તેમની ભૂલ, પીરાણાનું પોલ તથા સતપંથનો રાહ જણાવવા, અને છેવટે જો તેઓ શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર હોય તો તેને માટે પણ જાહેર પેપરોમાં આમંત્રણ આપવા લાગ્યા. પરંતુ આ અંધાધૂંધીમાં કોણ જવાબ દેવા મેદાનમાં આવે ? આ દ્વિજ બનેલાએ આગેવાનોથી રજપણ રડતા નથી; એવું તેમને લાગ્યું ત્યારે તેઓએ તેમના દેશમાં રહેતા સગાં સંબંધીઓને હેરાન કરવામાં ક્યાશ રાખી નહી. પણ આ લોકો ક્યાથી ડગ્યા નહિ. સઘળા સગાં વ્હાલા અશ્રૃપૂર્ણ નયને, આ ધર્મવીર-હઠીલા, ટકીલા, સત્યાગ્રહીઓને વીનવી વીનવી ઉપવીત ઉતારી તાબેદારી કબુલવા અને પોતાન ભેગા જમવા કાલાવાળા કરવા લાગ્યા. પિતા માતા, ભગિની, ભાઇ વગેરેના અશ્રૃપાતથી કોનું હૃદય કંપી ઉઠે નહિ ? પણ અહીં તો પોતાના પુત્રની અચળ શ્રધ્ધા જોઇ રા. રામજી ભોજાભાઇ મનમાં ઘણા પ્રસન્ન થયા. દેશ પરદેશ રહેનારા કેટલાક સમજુ, પણ બીકણ હૃદયના ભીરુઓ અંતઃકરણથી અભિનંદનો આપવા લાગ્યા પણ ખુલ્લા શક્યા નહિ.

આવો મામલો મચી રહ્યો હતો તેવામાં રા. રામજીભાઇએ એક નવો માર્ગ શોધ્યો. ૫૦-૬૦ વર્ષથી જે બન્ધુઓ સ્વામીનારાયણપંથના અનુયાયી બન્યા હતા. તેઓ ઘણું કરી પોતાના સંતાનોના લગ્ન સંબંધ માંહોમાહેજ કરતા અને વળી પીરાણાપંથીઓમાંએ કરતાં અને ભોજનાદિ વ્યવહાર પણ ચાલું જ રાખી રહ્યા હતા. રા. રામજીભાઇયે તેમને \પીરાણાપંથીઓથી તદ્દન અલગ થઇ પોતાના પુત્રો સાથે ભળી જવા પ્રેર્યા અને તેઓના આગેવાન પુરૂષો જીવરાજ ખેતસિંહ, નારાયણ ધર્મસિંહ (ગડાણી) તથા રવાપર અને નેત્રાના પટેલો સાથે તેમના ધર્મધામ અમદાવાદ આવ્યા અને મુંબઇથી સાત જણના સ્વધર્મવર્ધકમંડળને પણ તેડાવ્યું. સ્વામીનારાયણના સાધુ મહાત્માઓને સઘળી બિના વિદિત કરી. જે પરથી તેઓએ ઘણી ખુશીથી એવો નિર્ણય ર્ક્યો કે અમુક વખત પછી આચાર્ય શ્રી મહારાજ કચ્છમાં પધારે ત્યારે ત્યાંના સઘળા કણબી સ્વામીનારાયણોને યજ્ઞ વિધીથી પ્રાયશ્ચિત કરાવી પાવન કરવા અને પીરાણાપંથીઓનો સઘળો સંબંધ બંધ કરાવી દેવો એ ઠરાવ

પ્રમાણે અલ્પ સમયમાં આચાર્ય શ્રી મહારાજ તથા સાધુ મહાત્માઓ કચ્છમાં પધાર્યા અને સં ૧૯૬૭ ના ફાગણ વદ ૫ ને દિવસે ગડાણી મુકામે મોટો યજ્ઞ કરી સઘળા સ્વામીનારાયણપંથી કણબીઓને સહકુટુંબ દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત કરાવ્યું. માત્ર સાતજ જણામાંથી આજે સત્તરસોની મ્હોરી સંખ્યા થઇ અને પીરાણાપંથી પટેલીઆઓના વંદનકમળ સદાને માટે મ્લાન થયા.

આ પ્રમાણે સનાતન ધર્મીઓની એકત્ર થયેલી મોટી જ્ઞાતિએ, પોતાના પૂર્વજોએ પીરાણાનો પંથ ક્યારે અને ક્યા કારણથી સ્વિકાર્યો. પોતાના અસલ વસવાટનાં સ્થાન, તે છોડી કચ્છમાં આવવાના કારણ અને સમય વગેરે અગત્યની બાબતોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા વહીવંચાની શોધ કરવા માંડી. તેમના આગેવાનો અને સ્વધર્મવર્ધકમંડળના ઉત્સાહપૂર્ણ વિજયી સભાસદો ગુજરાતમાં આવ્યા. 'કડવા વિજય'નાં તંત્રી રા. પુરૂષોત્તમદાસને મળ્યા. તેમના ભલામણપત્રો લઇ અમદાવાદ તથા ધોળકામાં શોધ કરી. પરંતુ પત્તો લાગ્યો નહિ તેથી કંટાળી ગયા પણ સ્વધર્મ વર્ધકમંડળના નેતા, આવી આવી ઘણી વિપત્તીઓના વેઠનારા હોવાથી થાક્યા નહિ. અમદાવાદ માં અને જેજે ગામે વહીવંચા વસે છે. ત્યાં જુદી જુદી તપાસ કરવા માંડી. તેમા પોતાના ધનનો પણ છુટથી ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. છેવટે રા. નારાયણભાઇ પોતે ગુજરાતમાં આવ્યા. ગુપ્ત વેશે પીરાણે ગયા અને ત્યાંની હૃદયભંગ સ્થિતિ જોઇ આવ્યા. અમદાવાદમાં વહીવંચાની બારીક શોધ કરતા કેટલાક દિવસે તેમને શાહપુર વિભાગમાં બારોટ રામસિંહ દોલજીની મુલાકાત થઇ. પરંતુ બારોટ અને બ્રાહ્મણોના મૂળ સ્વભાવ પ્રમાણે તેમને સહેલાઇથી હકીકત મળી નહી. પુષ્કળ યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને છુટા હાથે ધનનો ઉપયોગ કરવાથી આખરે બારોટજીનું આશાપૂર્ણ હૃદય પીગળ્યું. એકવાર ફરીથી કચ્છી કણબી કોમને પોતાનું કલ્પવૃક્ષ બનાવવાની લાલચે યથાવિધી થયેલ ઠરાવની નકલ મળી આવવાથી થઇ. જે હકીકત આપણે ગામ અને કુટુંબવાર આગળ વાંચી ગયા છીએ. આ સઘળા ઉપરથી આપણને ખાતરી થાય છે કે માનવ જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા, તેના આત્માનું ઉચ્ચગામીપણું તેનું હૃદયબળાદિ ઉચ્ચગુણોની પરીક્ષા, આવી પડતી વિપત્તિઓ જ કરાવી આપે છે. ભાગ્યદેવી પણ તેવાજ વીરનરને વિજયમાળા આરોપે છે. આખી આલમ આપત્તિમય બની જવા છતાં પણ, જેમ જેમ કાંચનને વધુ વધુ તપાવી કુટવામાં આવે છે. તેમ તેમ તે વધુ વધુ પ્રકાશીત બને છે. તેમ આ વીરનર સંકટ સમયે નિરાશ ન થતાં વધુ વધુ

દેદીપ્યમાન બન્યો છે, જેના ઉત્તમફળ તરીકે આજે કચ્છના કણબીઓની સ્થિતિનું શાંત પરિવર્તન આપણી સમક્ષ મોજૂદ છે. હજુ પણ તેમનો અને તેના સ્વધર્મવર્ધક મંડળના બાહોશ પ્રેસીડેંટ રામજીભાઇ જેઠાભાઇ વગેરે ઉપવીત ધારી યુવાનોનો જ્ઞાતિ સુધારણાર્થે પુરૂષાર્થ ચાલુ જ છે. અમને આશા છે કે તેમની પ્રગતિ પ્રતિદિન ચાલુ રહી અજ્ઞાનદશાવશ કણબીઓ જલ્દી સત્ય સમજી સિધ્ધાપંથે પ્રયાણ કરશે જ.

ઉપર પ્રમાણે રા. નારાયણજીભાઇ તથા સ્વધર્મવર્ધકમંડળના ઉપવીત ધારણ કરનારા સઘળા સભાસદોના શાંત પ્રયાસથી આજે કચ્છ દેશમાં કણબી આગેવાનોનો જુલ્મી જમાનો જતો રહ્યો છે. તેમના પંથનું પોલ ખુલ્લુ પડ્યું છે. તેના સામે થનારાને કાંઇપણ નશિયત નહી કરી શકતા. સહુ ઉપરનાં તેમના બંધનો અને અંધશ્રધ્ધા મંદ પડી ગયા છે. હવે આગેવાનો અને સઘળાં કણબી ભાઇઓ પોતાની ભૂલ અને સત્ય વાત સારી રીતે સમજી ગયા છે, પણ પોતાની હઠ્ઠ છોડવાનું હૃદયબળ-હિંમત ચાલતી નથી. તેથી જાણી-સમજીને પેટમાં પસ્તાવો કરી રહ્યા છે. પ્રભો ! તેમને સત્યવાન ગ્રહણ કરવાનું યોગ્ય હૃદયબળ આપો, તેવી અમારી તે દયાળું પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

કચ્છમાંથી પુનઃ મહાભિનિષ્કમણનો પ્રારંભ :-

આમ, તળ ગુજરાતમાંથી કડવા પાટીદારો કચ્છમાં આવીને વસી ગયા. આગળ જોયું તેમ મુખ્યત્વે ધાર્મિક કારણોસર તેમને સ્થળાંતર કરવા ફરજ પડી હતી. એમાં કેટલાક આર્થિક કારણો પણ હતા. અને તેથી જ કચ્છથી આગળ પણ તેમનું આ મહાભિનિષ્કમણ ચાલુ રહ્યુ. કાલક્રમે કચ્છમાંથી પુનઃ ઉત્તર ગુજરાતમાં વિશેષતઃ સાબરકાંઠામાં અને ત્યાંથી મુંબઇ સહિત ભારતમાં ફેલાયા. આજે સાબરકાંઠાના ૨૫૦ થી ૩૦૦ જેટલા કંપાઓમાં લગભગ પોણા લાખ જેટલા કચ્છી કડવા પટેલો ખેતી અર્થે સ્થાપી થયેલા છે. ઉત્તર ગુજરાતના આ વિસ્તારોમાં કૃષિક્ષેત્રે હરિયાળી ક્રાંતિ થઇ હોય તો તેનો યશ કચ્છી પાટીદારોને ફાળે જાય છે.

કૃષિકાર ઉપરાંત બિલ્ડર અને સો મિલના ક્ષેત્રે સમગ્ર ભારતમાં કચ્છી કડવા પાટીદારોનો ડંકો વાગે છે. આજે ભારતમાં કાશ્મીર, પંજાબ, હરિયાણા અને ઇશાન ભારતના કેટલાક નાના રાજ્યોને બાદ કરતાં સમગ્ર ભારતમાં ૫૦૦૦ થી વધુ વસ્તીવાળું એક પણ ગામ નહિ હોય કે જ્યાં કચ્છી પાટીદારોની સો-મિલ ન હોય.

(૪) પટેલ-કચ્છી પટેલ કેમ કહેવાયા :-

ડૉ. મકનભાઈ પટેલના મંતવ્ય મુજબ પટેલ શબ્દ મૂળ 'પટ્ટકિલ' માંથી આવ્યો છે. ઇ.સ. ૧૪૧૨ થી ઇ.સ. ૧૫૭૩ ના ગાળામાં, મુસ્લિમ સુલતાનોના સમયમાં, ગામડાઓના સરકારના મુખ્ય માણસ તરીકે મુખી નીમવામાં આવતા. મુખી એટલે મુખનાર. મુખી શબ્દ અરબી ભાષાના 'મુક્તા' શબ્દ પરથી આવ્યો છે. અન્ય મત મુજબ મુખી શબ્દ સંસ્કૃત શબ્દ 'મુખ' મોઢું ઉપરથી થયો છે. તેમાંથી મુખ્ય અને મુખી શબ્દ કાળાન્તરે વપરાતા થયા. જુદી જુદી રાજસત્તાઓએ તેને પ્રતિનિધિ તરીકે નિમ્યો. દરેક સ્થળે મહેસૂલ ઉઘરાવવાના પટ્ટા આપ્યા અને સત્તાધીશ બનાવ્યા. 'મુખી' નો મોભો વધ્યો અને તેમને મહેસૂલી પટ્ટા મળ્યા તે પટ્ટકિલ અને પછી પટેલ કહેવાયા. આ શબ્દ મૂળ મોભાદર્શક અને સત્તાદર્શક તેમજ મોવડીપણાનો યા આગેવાન પ્રતિનિધિના મોભાનો સૂચક છે તે જાતિવાચક શબ્દ ન હતો. મુખીને માનવાચક શબ્દમાં પટ્ટકિલ અથવા અક્ષપટ્ટકિલ અને અક્ષપટલના અપભ્રંશ તરીકે પટેલ કહેવા લાગ્યા. ક્રમે ક્રમે મુખી (પટેલ) ના સગા સંબંધીઓને પટેલ કહેવા લાગ્યા.

ગુજરાતમાં પટેલ શબ્દની શરૂઆત ઇ.સ. ૧૪૦૦ પછી થયેલ છે. ઇ.સ. ૧૪૦૦ સુધી ગુજરાતના બધા જ પટેલો 'કણબી' કહેવાતા હતા. આમ, પટેલ શબ્દ કણબીઓની અટક બની છે, જ્ઞાતિ નથી. મહારાષ્ટ્રમાં 'પટ્ટકિલ' ઉપરથી પાટીલ શબ્દ બન્યો છે. ગુજરાતમાં પટેલ શબ્દની શરૂઆત થયે લગભગ ૩૦૦ વર્ષ થઇ ગયાં હતા એ અરસામાં પીપળાવ (જિ. ખેડા) માં વીર વસનદાસ નામનાં પટેલને તે સમયના બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાથે સારો સંબંધ હતો. તેમણે ધોળકા, માતર, પેટલાદ તાલુકાનું મહેસૂલ ઉઘરાવવાનો ઇજારો મેળવ્યો હતો. ઇ.સ. ૧૭૦૩ માં પીપળાવમાં શાહજાદા બહાદુરશાહને આમંત્રણ આપ્યું. આ મેળાવડામાં વસનદાસે ઔરંગઝેબના દફતરમાં કણબીના બદલે પાટીદાર શબ્દ દાખલ કરાવ્યો. પાટી એટલે જમીન અને 'દાર' એટલે વાળું હોવુ. જમીનદાર હોવું તે પાટીદાર. 'પાટી' એ સંસ્કૃતમાંથી બનેલો પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ શબ્દ છે જ્યારે 'દાર ઇરાની શબ્દ છે.

વીર વસનદાસના સમયમાં ગામડાઓમાંથી મહેસૂલ ઉઘરાવવાના ઇજારા નાગર બ્રાહ્મણો રાખતા. તેઓ મહેસૂલ સમયસર ન આપનારને કોડિયા (કોરડા મારફત) કોરડા મરાવતા. તેઓ કણબી ઉપર જુલમ કરતા. વીર વસનદાસે મહેસૂલના ઇજારાઓ પાટીદારોને અપાવ્યા. આ ઇજારા રાખનારા પાટીદારો અમીન કહેવાયા.

જમાનાના સમયમાં મહેસૂલ ઉઘરાવનાર ઈજારદારો દેસાઈ કહેવાયા. અમીન અને દેસાઈ અટકો ચાલુ થઈ.

પટેલ નામની મૂળે કોઈ કોમ જ નથી. મૂળે એ દરજ્જા અને મોભા સૂચક શબ્દ છે અને તેથી જ પારસી, મુસ્લિમ, વોરા, ખ્રિસ્તી, આદિવાસીઓ, રજપૂતો, વણિકો, બ્રાહ્મણો અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓ, વિમુક્ત જાતિ અને ભટકતી જાતિઓના અનેક વર્ગોમાં પટેલોનો મોભો ભૂતકાળમાં હતો તે શાખ તરીકે ઊભરી આવ્યો છે અને કણબીમાં તો પાટીદાર અને તેમાંથી પટેલ શબ્દને પોતાની મૂળ શાખ છોડીને શાખ તેમજ જ્ઞાતિદર્શક તરીકે પ્રચલિત કરેલ છે. એટલે પટેલને વિદેશોમાં તો સર્વત્ર એક જ માનવામાં આવે છે. પણ ગુજરાતમાં તો જરૂર પડે સ્પષ્ટતા માટે પૂછવું અનિવાર્ય બને છે. આથી પ્રથમ તો આ મોભા તથા દરજ્જા-સૂચક શબ્દના ઉદ્ગમના સ્રોત અંગે એક દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ.

આપણે અગાઉ જોયા મુજબ પટેલ શબ્દ તો મૂળે મોભા યા દરજ્જા-સૂચક છે. પરંપરાથી દરેક ગામમાં ગામનો મુખીયો અથવા મુખી તો રહેતો જ અને તે ગામના નાના મોટા પ્રશ્નો ને ઝઘડાનો નિકાલ કરતો. અગાઉ તે ગામના વડીલ અને ડાહી વ્યક્તિને મુખીઓ બનાવવામાં આવતો. સમય જતા મોટા ભાગના ગામડામાં મુખીનો હોદ્દો વારસાગત બનતો ગયો. પણ સામંતશાહી ગામોમાં ગામનો દરબાર આવા કામો સંભાળતો. વળી જુદી જુદી જાતિ-જ્ઞાતિઓમાં પોતાના આંતરિક ઝઘડા પતાવવા માટે જ્ઞાતિનો મુખી યા પટેલ રહેતો. આમ ગ્રામજીવનના અનેકવિધ નાના નાના ઝઘડા, સંરક્ષણ, સમાધાન આ મુખી સંભાળતો. અનેક રાજ્યો આવ્યાં અને ગયા. મુખી પ્રથા તો યથાવત રહી, પછી તે આદિવાસી ગામ હોય કે ગ્રામ્ય વિસ્તારનાં ગામો હોય. આ એક ભારતીય પરંપરા હજારો વર્ષ જૂની છે. તેમાં સમય જતાં મુખી એકલો પડી ગયો. બધા પાસા જળવાય તે માટે ગ્રામપંચો પણ પરંપરાગત ગોઠવાતાં ગયાં. એવા જ જ્ઞાતિપંચો પણ રચાતાં ગયાં. વખત જતાં જુદી જુદી રાજ્યવ્યવસ્થાઓએ આ તંત્રનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો. તેમને મહેસૂલ ઉઘરાવવાનાં કાર્યોમાં સાથે રાખવા માંડયા. પટ્ટા આપવા માંડયા. પટ્ટાદાર અને છેવટે પટેલનું બિરુદ મળ્યું. ગુજરાતમાં ગાયકવાડી સત્તાએ અને ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની સરકારે તેમને ક્રમાંક ઈજારા આપ્યા. મહેસૂલ ઉઘરાવવા સત્તા આપી પટ્ટા લખી આપ્યા. 'પટેલ' તરીકે નીમ્યા અને માન્યતા આપી. મહેસૂલી અને ફોજદારી ફરજો નિયત કરી મહેનતાણું પણ નક્કી કર્યું. આમ, ગામ-પટેલનો મોભો કાનૂની મોભો બન્યો. હાલ પંચાયતી

રાજ્ય થવાથી અને તલાટી મંત્રીની નિમણૂક થતાં નવા 'પટેલ' નિમાતા નથી. જે જૂના ગ્રામીણ પટેલો અને કારભારી છે તેમને જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી રાખવાના છે. નવા ગામ વસી આવતાં જ્યાં આવા પટેલ હયાત નથી ત્યાં કારભારી કાર્યો સ્થાનિક ગ્રામીણ સંભાળે છે અને મહેસૂલી બાબતો તલાટી સંભાળે છે. નાના નાના પ્રશ્નો પંચાયતો સંભાળે છે. આ 'પટેલ' તે ગમે તે જાતિના હોઈ શકે. આદિવાસી વિસ્તારમાં તે ગામના આદિવાસીઓની પટેલ કામગીરી હોય છે. મુસ્લિમ વસ્તી ધરાવતા ગામોમાં સ્થાનિક મુસ્લિમ હોય છે તે પટેલ પણ હોઈ શકે, અર્થાત્ પટેલો બધા પાટીદાર જ એમ કદી માની નહિ લેવું.

આથી 'પટેલ' અટક ધરાવનાર વર્ગમાં પાટીદાર સિવાય અન્ય ગમે તે કોમ અને ધર્મની કે વર્ગની વ્યક્તિ હોઈ શકે છે. પટેલ અર્થાત્ માત્ર કડવા કે લેઉવા પટેલ જ છે એવા ભ્રમમાં કદી ન રહી શકાય. વળી પટેલનો મોભો વધતાં અનેક આદિવાસી વર્ગોએ પટેલ અટક ધારણ કરી છે. સુરત અને ભરૂચ બાજુ આદિવાસી ઉપરાંત, વોરા પટેલો, પારસી પટેલો, કોળી પટેલો પણ 'પટેલ' અટક લખાય છે. અંકલેશ્વર લગભગ બધી જ કોમોમાં પટેલ અટક જોવા મળે છે. પછી તે નાગર હોય કે વણિક હોય. હવે કણબીમાંથી સમગ્ર કોમ, વર્ગ પટેલ તરીકે કઈ રીતે થઈ ? હકીકતે તો મોભો અને મહત્વ જાળવવા મોટા ભાગના કણબીઓએ પોતાની બાપદાદાની મૂળ અટક અથવા પાછળથી પડેલ વ્યવસાયી નામ તેમજ ગામ ઉપરથી પડેલ અટકો ત્યજી દીધી છે અને માત્ર હવે 'પટેલ' જ સ્વીકાર્યું છે.

ભૂજ, અંજાર, માંડવી, નખત્રાણા તથા ભચાઉ વગેરે સ્થળે લેઉવા કણબીનાં ઘરો અત્રે. શાંતિથી એની કોઈ ગેરલો રહે છે. બાકી અંજાર બાકી અંજાર બાજુ કડવા કણબીના ઘરો છે. કચ્છમાં લેઉવા કણબીના ૨૪ ગામ ગણાય છે અને તે હાલારી કણબીની ચોવીસી ગણાય છે. તેમાં જામનગરના કોઠાના પણ કેટલાંક ગામોનો સમાવેશ થાય છે. કચ્છમાં તેઓ ઇ.સ.૧૬૦૦ હાલારના ગામોમાંથી આવી વસ્યા છે. પ્રથમ તેઓ અંજાર તાલુકાના ભુવડ, ભચાઉ તાલુકાનાં ચોબ અને શિકરા ગામે આવ્યા અને પછી ભૂજ, માંડવી, નખત્રાણા ગામે પ્રસરતા ગયા. જો કે હાલારી લેઉવા કણબીઓ કચ્છમાં રાધનપુર બાજુથી આવીને વાગડમાં વસેલા. તેમાં મહદ્અંશે કડવા કણબી હતા. તેઓએ ખાનકુવા થઈ નખત્રાણા તાલુકાના ગામો વસાવેલ. નખત્રાણાના કણબીઓની ગુજરાતમાં લાકડાની લાટીની મોનોપોલી મનાતી આવી છે.

ભૂતકાળમાં ગુજરાતમાં કેટલાક કણબીઓએ પીરાણા પંથ અપનાવેલ અને તેમાંથી શિકરા ગામે આવી વસ્યા. પણ પાછળથી તેઓએ હિંદુ ધર્મ સ્વીકારેલ આજે આ કડવા લેઉવા અને પીણાપંથી એમ ત્રણ છે. બધાનો રોટી વ્યવહાર છે. લગ્ન વ્યવહાર સૌના જુદા-જુદા છે.

કચ્છમાં વસતા કણબીઓ કુટુંબમાંથી કોઇને કોઇ બહાર મુંબઇ કે સૌરાષ્ટ્રમાં યા પ્રદેશમાં સ્થિર થયેલા હોય છે. કચ્છ કણબીઓના કુટુંબો મહદ્અંશે વિદેશોમાં જઇને વસ્યા છે. મોટા ભાગના કણબીઓ કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરીને જયાં-જયાં ગયા છે. ત્યાં તેઓ કચ્છી કણબી કે કચ્છી પટેલો તરીકે ઓળખાય છે. આ કણબીઓના સ્થળાંતરના સાબરકાંઠા જિલ્લામાં પણ કચ્છમાંથી આવેલા કચ્છી પટેલોએ વસવાટ કર્યો છે. આ પ્રજા શાંતિપ્રિય, વેપારી અને નમ્ર છે. તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. આ જિલ્લાના કચ્છી કણબીઓ દરેકની સાથે હળીમળીને રહે છે. અને કોઇપણ સામાજિક પ્રવૃત્તિમાં તન, મન, ધન પૂર્વક આખા સાબરકાંઠા જિલ્લામાં અગ્રેસર રહ્યાં છે.

૫) કચ્છ કડવા પાટીદારોનું સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આગમન :

ભારત દેશ અનેક રાજયો અનેક પ્રદેશો અનેક જાતિઓ સાથે સંગમ થયેલ છે. હિમાલયથી કન્યાકુમારી, આસામથી ગુજરાત એમ ચારે દિશાઓમાં પ્રદેશ, જાતિ અને ભાષા સાથે અલગ જોવા મળે છે. અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજય પ્રમાણે અનેક મુખ્ય ભાષા તેમજ પ્રાદેશિક ભાષા જોવા મળે છે. આબોહવા અને હવામાનની અસર પ્રદેશવાર અલગ જોવા મળે છે. ભૌગોલિક પ્રદેશ પ્રમાણે ભાષા-રીતરિવાજ જોવા મળે છે. ભારતમાં રાજયો પ્રમાણે ભાષા-ખોરાક પહેરવેશ અને આબોહવા જોવા મળે છે. આજનો અખંડ ભારત દેશ પહેલાં હિન્દુસ્તાન તરીકે ઓળખાતો હતો. શરૂઆતમાં ભારતમાં આર્યો અને દ્રવિડો જેવી જાતિઓએ આક્રમણ કરી ભારતમાં આવી વસવાટ કરેલ છે. વર્ષો પછી વિદેશી આરબ દેશમાંથી મુસલામી સેનાએ આક્રમણ કરી ભારત દેશમાં આગમન કરેલ. ભારતમાં એ સમયમાં ક્ષત્રિયોનાં રજવાડાં હતા. ક્ષત્રિય રાજાઓમાં અંદરો અંદર કુસંપ હતો. એકબીજા પર આક્રમણ કરી ચડાઇ કરી એકબીજાના પ્રદેશપર આક્રમણ કરી ચડાઇ કરી રાજ કરતાં. આવા રાજપુતોના કુસંપથી મુસલમાન રાજાઓ ભારતમાં આક્રમણ કરી રાજ કર્યુ. એટલે

રાજપુતોએ જયારે મુસલમાન રાજાઓ ચડાઇ કરતા ત્યારે કોઇ રજપુત રજવાડામાં કુસંપ હોવાથી મદદ ના કરતાં. આમ, ભારતના ઉત્તરના ભાગમાં કેટલાક દક્ષિણના ભાગમાં કેટલાક વર્ષો ભારત દેશમાં મુસલમાન રાજ થયું હતું.

વર્ષો પસાર થવાથી ભારતની શાન-ભારતની સમૃદ્ધિ વિશ્વમાં પ્રથમ હતી. યુરોપીયન દેશો વેપાર માટે ભારતમાં આવતા. આમ, ધીમે ધીમે ભારતમાં વેપાર અર્થે આવી ભારતની અર્થવ્યવસ્થા જોઇ અંગ્રેજો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની બનાવી સ્થાપના કરી. ધીમે ધીમે અંગ્રેજો છેતરપીંડી કરી ભારતના રાજાઓને ગુલામ કરી ભારત દેશને ગુલામ કર્યા. આમ, અંગ્રેજોએ ભારતને લગભગ ૨૫૦ વર્ષો સુધી ગુલામ બનાવ્યો.

એ સમયે ભારતના અનેક લોકોએ ભારતને આઝાદ કરવા બલિદાન આપેલ. કેટલાય ભાઇઓ / બહેનો અંગ્રેજો સામે લડત આપી. એવા કેટલાય નેતાઓએ પોતાના પ્રાણ આપેલ છે. જેમ કે ગાંધીબાપુ, સરદાર વલ્લભભાઇ પટેલ, સુભાષચંદ્ર બોઝ, લાલા લજપતરાય, જવાહરલાલ નેહરુ, ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇ, લોકમાન્ય ટીળક, ચંદ્રશેખર આઝાદ એવા નામી અને અનામી નેતાઓએ ભારત દેશને આઝાદ કરવા પોતાના બલિદાન આપેલ. આમ છેવટે અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી ૧૫મી ઓગષ્ટે ભારત દેશ આઝાદ બન્યો. અને ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૫૦ ભારતમાં પ્રજાસત્તાક તરીકે સ્થાપના થયેલ. આમ, લોક્શાહી એટલે લોકોનું લોકો માટે અને લોકોથી ચાલતુ રાજ તેને લોક્શાહી કહેવાય. ત્યારથી દર વર્ષે લોક્શાહી રીતે ચૂંટણી થાય છે અને બહુમતિ પક્ષ ભારત દેશમાં લોક્શાહી રીતે રાજ કરે છે.

અત્યારે અનેક રાજયોથી બનેલ અખંડ ભારતદેશ લોક્શાહીને વરેલો દેશ છે. આપણા ભારત દેશની આ ટુંકી પૂર્વ ભૂમિકા આપણને જોવા મળેલ છે. આવા અખંડ ભારત દેશમાં અનેક જાતિ, સમાજ આવેલ છે. ભારત દેશ પહેલા હિંદુ રાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાતો. પણ ભારતમાં વિદેશી આક્રમણ અનેક થયા. જેમકે, મુસલમાનો આવ્યા, અંગ્રેજો આવ્યા, પારસી આવ્યા, અને કેટલીય જાતિ ભારતમાં આવી વસવાટ કર્યો અને નાગરિક બન્યા એટલે ભારત આઝાદ બન્યા પછી ભારત દેશ વિશ્વમાં બિન સંપ્રદાયિક તરીકે ઓળખ થઇ. એમાં આ સમાજ સુરૂઢ અને વિકાસના પંથે વિકાસશીલ જોવા મળે છે. લોક્શાહી દેશ તરીકે જાણીતો બન્યો. અત્યારે ભારતમાં અનેક સમાજ અને જાતિ રહે છે.

પ્રાચીન ભારત સમાજ વ્યવસ્થા ચાર વર્ગોમાં વહેંચાયેલી હતી. (૧) બ્રાહ્મણ, (૨) ક્ષત્રિય, (૩) વૈશ્ય, (૪) શુદ્ર. હજારો વર્ષ સુધી વ્યવસ્થા ક્ષત્રિયોના હાથમાં રહી હતી. પૌરાણિક કાળમાં ક્ષત્રિયોના બે ભાગ જોવા મળે છે. (૧) સૂર્યવંશી, (૨) ચંદ્રવંશી. ઇ.સ.પૂર્વે ૧૮૦૦ ની આસપાસ સિચ્ચિયાની રાણી, સેમી રાનીએ પંજાબ ઉપર આક્રમણ કરેલું. પરંતુ પંજાબના ચંદ્રવંશી રાજાએ હાથીઓની સેના લઇ યુધ્ધ કરતાં દુશ્મન લશ્કર ભયભીત બની નાશી છૂટયૂં હતું.

ત્યાર બાદ મિસર દેશના રાજા સેસાંટીએ પણ પંજાબ પર આક્રમણ કરેલ. પરંતુ ચંદ્રવંશી રાજાએ તેને હરાવીને ભગાડી મૂકેલ. ઇ.સ.પૂર્વે ૫૧૮માં ઇરાનના રાજા હરવેસે પંજાબ પર ચડાઇ કરી લૂંટફાટ કરેલી. ઇ.સ.પૂર્વે ૩૨૭માં ગ્રીસ મહારાજા સિકંદરે ભારત પર આક્રમણ કરેલુ જેનો તાત્કાલિક હિન્દુ રાજા પોરસે બહાદૂર પૂર્વક સામનો કરેલો. સિકંદરને તેના સૈનિક્નો અસંતોષના કારણે ઉત્તર ભારતમાંથી પણ ગ્રીસ તરફ પ્રયાણ કરવું પડયું હતું. પરંતુ બોબીબીલીનો આગળ સિકંદર અપુત્ર મરણ પામેલો. પરિણામે સિકંદરે જીતેલા પ્રદેશો તેના સુબાઓએ અંદરો અંદર વહેંચી લીધા. આમાં હિંદનો પૂર્વ સરહદનો ભાગ સેલ્યુક્સના હાથમાં આવેલો. જેને પંજાબ પર ચડાઇ કરી હતી. પરંતુ મગધ દેશના રાજા ચંદ્રગુપ્તે સેલ્યુક્સને હરાવેલો. પરિણામે સેલ્યુક્સે સંધિ કરી. પોતાની પુત્રી હેલનનું ચંદ્રગુપ્ત સાથે લગ્ન કરેલું. ચંદ્રગુપ્ત પછી ભારતમાં કોઇ બળવાન રાજા નહી હોવાના કારણે ઇ.સ.પૂર્વે ૩૦૬ થી ૩૭૮ સુધીના કાળ દરમ્યાન સપ્તસિંધુ પ્રદેશમાં પંજાબ ઉપર જુદા જુદા પરદેશીઓમાંથી શક, હુણ, બલ્ખ, તાર્તાર વગેરેના વારંવાર આક્રમણો થયા હતા. આથી છિન્ન ભિન્ન થયેલ રાજય વ્યવસ્થાને કારણે પંજાબના કૂર્મીઓને પટલાઇની પાઘડી પહેરાવી ન્યાય કરવાની સત્તા આપી. તેથી વડીલો પટેલ ઉર્ફે પાટીદાર તરીકે સંબોધાયા જે વડીલો શાંતિકાળમાં ખેતીકામ કરનાર કૂર્મી ક્ષત્રિયો હતા.

ઇ.સ.પૂર્વે બીજી સદી સુધીમાં પંજાબમાંથી સ્થળાંતર કરી ગંગા-જમનાના સપાટ પ્રદેશ માળવા, ગુજરાત (આનર્તપ્રદેશ) તરફ વસવાટ કરેલો. (બોમ્બે ગેઝેટીયર પ્રમાણે) ઇ.સ.પૂર્વે ૭૮ ની આસપાસમાં એટલે ક્ષત્રિય રાજા કનિષ્ટના સમયમાં પંજાબના ગુજરાનવાલા વિસ્તારની આસપાસના ગૂર્જરો અને કૂર્મીઓએ મૂળ પ્રદેશ છોડી મથુરા તરફ પ્રયાણ કર્યુ હતું. કાળાંતરે ત્યાંથી આગળ વધી માળવા ગુજરાત પ્રદેશના વિસ્તારો સુધી ફેલાયેલા હતા.

સ્થળાંતર કરીને જુદી જુદી ભૂમિઓમાં સ્થિર થયેલા કૂર્મીઓ પોતાના મૂળ વતન પંજાબના વિવિધ વિસ્તારો પરત્વે ખૂબ જ મહત્વ ધરાવતા હતા. પરિણામે પોતાના મૂળ વતન ભુલાઇ ન જાય તેમજ પોતે ક્યા વિસ્તારમાંથી સ્થળાંતર કરીને આવેલા છે. તે માટે પોતાની ટોળી માટે વિશિષ્ટ વિશેષણોના ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. જેમાં પંજાબના કરડ વિભાગમાંથી આવેલા કૂર્મીઓએ કડવા કૂર્મી અને લીયા વિસ્તારમાંથી આવેલા લીયા કૂર્મી. આ વિશેષણોના અપભ્રશ થઇ કડવા અને લેવા-કણબી તરીકે પ્રચલિત બન્યા.

પાટીદાર કોમમાંથી વિવિધ શાખાઓ પરથી માલૂમ પડે છે કે આ શાખાઓ મૂળ નનાર અનુસંધાનમાં પડી જો કે અત્યારે તેમાં કેટલાંક અપભ્રંશના કારણે શાખાઓમાં ફેરફાર જોવા મળે છે. એ શાખાઓ અને મૂળ વતન વિશે રહેલું સામ્ય જોતાં જણાઇ આવે છે કે શાખાઓ મૂળ વતન પરથી પડી હોય એમ લાગે છે.

ઇ.સ.પૂર્વે પહેલાથી ત્રીજા સૈકાના અંત સુધીમાં પંજાબ પ્રદેશ છોડી મગધ પ્રાંતની રાજધાની કુસારવતી (પાટણ)માં આવી વસેલ કૂર્મીઓ સમ્રાટ અશોકના સમયમાં સુખાગીરી સાથે સરદારી ભોગવી હતી.

પહેલા સૈકાના અંત સુધીમાં કૂર્મી સરદારીએ કેટલાક પ્રદેશ હસ્તગત કરીને તે પ્રદેશમાં મધ્યાવતી નગરીને પોતાની રાજધાની બનાવીને સ્વતંત્ર કૂર્મી રાજ્ય સ્થપાયું હતું. આ સમયમાં સુરાષ્ટ્ર (સૌરાષ્ટ્ર) ગીરનાર (ગીરનગર)ના ક્ષત્રિય રાજા જયદામાના સમયમાં મહંત દેશના રાજા મદ્રેસેને મધ્યાવતી પર ચઢાઇ કરી. મધ્યાવતી કૂર્મી રાજા વ્રજપાલજી માલમિલકત અને નાનો રસાલો લઇ માતૃ-શ્રાધ્ધાર્થે શ્રી સ્થળ સિધ્ધપુર આવેલા.

આ સમયે કૂર્મી રાજા વ્રજપાલજીને પંજાબમાંથી સ્થળાંતર કરી ગુજરાતમાં વસેલા કૂર્મી જ્ઞાતિબંધુઓ મળ્યા અને અંગ્રેજ રોકાઇ જવા આગ્રહ ક્યો. વળી આ પ્રદેશમાં કોનું રાજ્ય શાસન નહી હોવાથી અહી કૂર્મીઓએ ખેતી કરી સમૃધ્ધ બન્યા. જે સાતમાં સૈકા સુધી ઊંઝાની આજુબાજુ કૂર્મી રાજાઓ શાસન કરતા હતા.

વિ.સં.૭૪૬માં ચાવડાવંશના મુળ પુરૂષ વનરાજ ચાવડાએ પોતાની નવી રાજધાની માટે સરસ્વતી કિનારે અલહિલપુર (પાટણ) વસાવ્યું. તેના કુશળ મંત્રીએ રાજ્યનો વિસ્તાર પોતાના પ્રદેશમાં વધાર્યો. જેમા પાટણથી ઊંઝા આસપાસના પ્રદેશ પણ આવરી લીધેલ. વળી આ મંત્રીના કાર્યમાં જેને રાજ્ય ચલાવવા મહેસૂલ વસુલી વધુ થાય તે કારણે મહેસૂલ વધારેલ. આથી કૂર્મી રાજા વ્રજપાલજી (બીજા)ના

પ્રદેશનો પણ સમાવેશ થયો. તે આ વાંધાના કારણે તે વખતે વ્રજપાલજી બીજાએ તેની નીચે સહી કરી રાજય કરવાનું માંડવાળ રાખ્યું કેટલાક કુંટુંબોને લઇ ઇડરની આજુબાજુના વિસ્તારમાં સ્થળાંતર કરવા લાગ્યા. આ તરફ વનરાજ ચાવડાના રાજયમાંથી કૂર્મીઓની વસ્તી સ્થળાંતર કરવા લાગી. મંત્રીશ્રીઓની યોજનામાં મહેસૂલ આવક ઘટવા લાગીને જમીન ફળદ્રુપ હોવા છતાં વેરાન બનવા લાગી. ચતુરમંત્રી માળરાજે તે સમયે ઉમિયા માતાજીના મંદિરના પૂજારીને પાટણ બોલાવી તેમનું બહુમાન કરી પોશાક તથા દ્રવ્ય વગેરે આપી રાજયાશ્રય આપેલો તેમજ તેની સાથે રહી સ્થળાંતર અટકાવવા યોજના કરી.

જેના અનુસંધાનમાં ચૈત્રી પુનમના રોજ માતાજીના ઉત્સવ પ્રસંગે માતાજીની સમક્ષ પોતે ધુણવા લાગ્યો. પોતાનો માતાજીનો વાસ છે. તેવું આગેવાનોને કહેવા લાગ્યો કે હે આબકારી કણબીઓ (કૂર્મીઓ) હું તમારા પર કોપિત છું તમો અત્યાર સુધી મારા આશ્રયને કારણે સમૃધ્ધ થયા છે. વળી મહારોગથી મે તમારું રક્ષણ કર્યુ છે અને હવે તમો મને છોડીને ચાલ્યા જાવ છે ? અને લગ્ન કાર્ય તથા ધાર્મિક કાર્યમાં મળતું નૈવેધ પણ બંધ થયું તો મારી આજ્ઞા છે કે તમો કોઇપણ કારણસર ચાલ્યા જશો નહી. અહીં રહો અને સુખી થાવ તેમજ દરેક સિંહ વર્ષ (દર બાર વર્ષે સિંહ વર્ષ આવે છે) ના તમારા નાના મોટા બાળકોના લગ્ન મારા સાનિધ્યમાં કરવા ચારેય દિશાએ અંબિકા, કાલકા, બહુચરાજી, તુળજા સ્વરૂપે તમારું રક્ષણ કરીશ. આમ, કહી દેવી સ્વરૂપે પુજારી શાન્ત થયા.

જે સમયે મંત્રી ચંપરાજ તથા હાજર હતા તેમણે આગેવાનો રાજ્ય તરફથી બધીજ મદદ આપવાનું વચન આપ્યું. આમ કણબીઓમાં બાર વર્ષે લગ્નપ્રથા શરૂ થઇ હોય તેમ જણાય છે. આ રીતે ચાવડા શાસન દરમિયાન સ્થિર થયેલા કણબીઓ સુખી અને સમૃધ્ધ હતા તેનુ સોલંકી રાજાઓના ઇતિહાસ જોતા તારવી શકાય છે.

સોલંકી યુગના રાજ્ય શાસનકાળ દરમ્યાન સોલંકી રાજાઓએ સૌરાષ્ટ્ર, પાલનપુર, આબુ, મારવાડ સુધી પોતાનું રાજય વધાર્યુ હતું. જે સમયે કૂર્મી (કણબી) શાન્તી, સુખી અને સમૃધ્ધ હતા તે છેક ગુજરાતના ગાયકવાડનું રાજય સ્થપાવું ત્યા સુધી જણાય છે. તે પછી બ્રિટીશના સમયમાં કણબીની શાંતિ છીન્ન ભિન્ન થઇ હશે.

ત્યાર બાદ કડવા પરિવારનો ઈતિહાસ જોતાં મૂળ સ્થાન પંજાબ. પંજાબના વડીલો મૂળ કૂર્મી તરીકે ઓળખાતા. અને ત્યાં ખેતીવાડી કરતા જ્યારે પંજાબ ઉપર વિદેશી આક્રમણો થયા. જેમાં દરવેશે ૨૫ હજારની ફોજ સાથે પંજાબને લૂંટ્યો અને બાળ્યો. તેમજ હૂણ જાતિના પહાડીઓએ પણ પંજાબને લૂંટ્યો અને બાળ્યો. તેમજ ઉભા પાકને નુકશાન કરતા. જેથી વારંવાર થતા આક્રમણોથી પંજાબ મજબુર થયા. પંજાબમાં બે પ્રાંત હતા. લીયા તેમજ કરડ પ્રાંતમાં વડીલો રહેતા હતા. તે કરડ પ્રાંતમાંથી નીકળ્યા એટલે કરડવા તરીકે ઓળખાયા. તેમજ લીયા પ્રાંતમાંથી નીકળ્યા એટલે તેઓ લેવા કહેવાયા. પરશુરામના વખતમાં ૧૮વર્ણાશ્રમ થઇ ત્યારે તેમાં કોઇ ઝઘડો કે ડખો પડે ત્યારે આ વડીલો ન્યાયનીતિવાળા હતા. જેથી તેમના ન્યાયને ૧૮ વર્ણાશ્રમો ભેગી થઇને માન્ય રાખી. અને પાઘડી પટલાઇની પહેરાવી જેથી પટેલ ઉર્ફે પાટીદાર તરીકે ઓળખાયા. ''પાટી'' એટલે જમીન અને ''દાર'' એટલે ધારણ કરનાર. પાટીદાર એટલે જમીન ધારણ કરનાર એવો અર્થ થાય. કડવા અને લેવા પાટીદારોને લવ અને કુશ સાથે સંબંધ છે એ માત્ર દંતકથા છે.

પંજાબમાંથી આવીને ઉત્તર ગુજરાતને પોતાનું વતન બનાવનાર કૂર્મિઓ સમયાન્તરે મધ્ય ગુજરાત, દક્ષિણ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં વિસ્તર્યા. ઇતિહાસકારોનું માનવું છે કે પાટીદારો ઘણા લાંબા સમયથી ગુજરાતમાં વસતા હતા. પરંતુ કચ્છમાં વસનાર કડવા પાટીદારોનું જૂથ ઘણું પાછળથી ગુજરાતમાં આવ્યું હોવું જોઇએ અને મધ્ય ગુજરાતમાં એ પાટીદારો મોટી સંખ્યામાં વસ્યા હોવા જોઇએ.

જ્યારે પંજાબ છોડી ઉત્તર ગુજરાતમાં વિ.સં.૨૦૨માં ઉઝા આવીને વસ્યા તેથી ઘણી પેઢીઓ બાદ લાઘણજ વસ્યા. વસઇ થઇ ગીરમથા (પીરાણા) વસ્યા. જુદા જુદા પુસ્તકમાં એક સરખો ઉલ્લેખ છે કે ઇસુની પંદરમી સદીમાં ગુજરાતમાં ગુરૂ ઇમામશાહના પ્રભાવમાં આવીને કેટલાક પાટીદાર કુટુંબોએ પીરાણાપંથ સ્વીકાર્યો જે પાછળથી જ્યોતિધામ અને સતપંથને નામે ઓળખાયો. આ અલગ પંથને કારણે કુટુંબમાં અને નાતમાં કલહ ન થાય એ માટે તે હેતુથી આ પંથમાં માનનારા કડવા પાટીદારોના કેટલાક કુટુંબો ક્રમેક્રમે કચ્છમાં આવ્યા. વિ.સં.૧૫૯૨માં કચ્છમાં મહારાજા ભોજરાજ તેમજ ખેંગારજીના કહેવાથી કચ્છમાં ભચાઉ તાલુકાના શીકરામાં વસ્યા. ત્યાંથી દુધઇ થઇ ઇ.સ.૧૬૮૦માં માનકુવા આવી વસ્યા. એટલે એ સમયે સમય જતાં ત્યાંથી કચ્છના વિભિન્ન વિસ્તારના ગામડાઓમાં ફેલાયા. કચ્છના રાજવીઓએ આવા કાબેલ અને અનુભવી ખેડૂતોને પ્રોત્સાહન આપ્યું.

કડવા પાટીદાર જ્ઞાતિમાં પ્રચલિત મૂળ શાખ પંજાબના તેમના વસવાટના પ્રદેશો પરથી પડી છે. તો તેમાં કેટલીક શાખ તે શાખના સમુદાય દ્વારા કામના કાર્ય વિશેષ પરથી પડી હોય એવુ પણ જણાય છે. વળી કચ્છમાં આવ્યા બાદ જુદાજુદા ગામોમાં વસતા વડીલોના નામ પરથી પ્રચારમાં આવી છે. વળી કેટલીક પેટા અટકો વાડી, ખેતરના નામ પરથી પણ પડી હોય એવું પણ જોવા મળે છે.

એ સમયે કચ્છ પ્રાંતમાં રાં'ખેંગાર મહારાજનું રાજ હતું. એ રાજમાં કચ્છ કણબીની રહેણીકરણી સારી હતી. જેમ વર્ષો પસાર થતાં બીજા રાજાઓ આવ્યા. ઠકુરાઇના રાજ આવ્યા. કુવા પર કોષ મૂકી ખેતી થતી. મહેનત મજૂરી કરી અનાજ પાકતું. જ્યારે તૈયાર માલ થાય ત્યારે દરબારના માણસો તૈયાર અનાજ લેવા આવતા. એ ઠકરાઇના માણસોની રૂબરૂમાં અનાજના ભાગ પાડવા પડતા. એમ ધીમે ધીમે એ લોકોની કનડગત વધુ થતી. એ વખતે કોઇ ઝઘડો કે કોઇ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાનું થાય ત્યારે આ વડીલો (ગેડીયા) સરસ ન્યાય કરતા. ઘણી વખતે રાં'ખેંગાર મહારાજ ન્યાય માટે આ સમાજના વડીલો એ ન્યાય કર્યો હોય તે ન્યાયને માન આપતા.

રાજ દરબારોની કનડગત તેમજ દુષ્કાળ જેવા વર્ષોની અસર વગેરે પરિબળોથી કેટલાક વડીલો કરાંચી લાકડાના ધંધા માટે બહાર ગયા. કેટલાક આફ્રિકા જેવા દેશમાં ધંધા માટે ગયા. કેટલાક ભારતના અન્ય રાજ્યોમાં લાકડાના કામ માટે ગયા. તો વળી કેટલાક ખેતી માટે ગુજરાતમાં સાબરકાંઠા જિલ્લામાં ગયા. શરૂઆતમાં પ્રથમ કપડવંજ બાજુ કચ્છીપુરા ગામ વસાવ્યું. પાછળથી એ ગામનું નામ સુખપુરા પડ્યું. કેટલાક વડીલો ખેતી ભાગમાં કરતા. તો કેટલાક નોકરી (વાંઢુદી) કરતા. વડીલોના એકબીજાના સગામાં કે સગાના સંબધમાં સાબરકાંઠામાં ખેતી કરવા આવ્યા.

પહેલાથી પાટીદાર વડીલો સાહસિક હતા. અજાણ્યા પ્રદેશમાં પણ વસવાટ કરી ત્યાંના સ્થાનિક રહીશો જોડે ભળી જતા. એ વખતે વડીલોએ જમીન રાખી અથવા સાબરકાંઠામાં આગમન થયું તે સમય કઠીન હતો. જંગલ વિસ્તાર હતો. ગરીબાઇ ચાલતી હતી. પૈસાની સગવડ ન હતી. એવા કપરા સંજોગોમાં વડીલો દરિયાઇ, રેલ્વે, ગાડામાં બેસી સાબરકાંઠા, ખેડા જિલ્લામાં આગમન થયું. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં સ્થાનિક વાણિયા શેઠ શાહુકારે મદદ કરી હતી. આ સમાજના વડીલોમાં એવા ગુણ છે જેના પાસેથી પૈસા લીધા હોય તેને વ્યાજ સાથે પૈસા પાછા આપતા.

આમ, વાણિયા-શેઠની મદદ તેમજ સગા-સંબંધીના સહકારથી સાબરકાંઠાના વિવિધ વિસ્તારમાં જંગલ જેવી જમીનો લઇ વસવાટ કર્યો.

જેમ કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરી પાટીદાર સમાજના કેટલાક કુટુંબો વિદેશમાં લંડન, આફ્રિકા તેમજ ગુજરાતમાં સાબરકાંઠા તેમજ અન્ય પ્રાંતોમાં તેમજ અન્ય રાજ્યમાં વસવાટ કર્યો. પારસી સમાજ પ્રથમ ગુજરાતના સંજાણા બંદરે વહાણોમાં આવેલ ત્યારે ત્યાંના રાજા પાસે તે પ્રદેશમાં વસવાટ કરવા માંગણી કરી. રાજાની અનુમતિ મળતાં આ સમાજ દૂધમાં સાકર ભળે તે રીતે ભળી ગયો. આ સમાજમાં સાહજીક રીતે અજાણ્યાં પ્રદેશમાં ભળી જવું એ એમનો મહત્વનો ગુણ છે. આ સમાજના લોકો જે તે પ્રદેશમાં ગયા છે ત્યાં સૌની સાથે ભળી ગયા છે.

સાબરકાંઠા વિસ્તારમાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના લોકોએ સૌથી પહેલા કપડવંજ વિભાગમાં કચ્છીપુરા નામે કંપામાં વસવાટ કર્યો અત્યારે આ કંપાનું નામ સુખપુરા તરીકે ઓળખાય છે. લગભગ સંવત ૨૦૦૦ પહેલાથી કચ્છમાંથી પાટીદાર સમાજના વડીલોનું આગમન થયું. ત્યાર પછી સાબરકાંઠા જિલ્લામાં વિવિધ કંપાઓમાં વસવાટ કર્યો. જેમાં માધવકંપા, ગઢકંપા, હીરાપુરકંપા, ધરમેડાકંપા, લાલુકંપા, એમ બાયડ, ધનસુરા વિભાગમાં કેટલાય કંપાઓમાં નવી જમીન રાખી વસવાટ કર્યો. ત્યારબાદ મોડાસા વિભાગમાં ત્યારપછી વડાલી, ખેડબ્રહ્મા વિસ્તારમાં નવા કંપાઓ બનાવી વસવાટ કર્યો.

આ જિલ્લામાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી રહ્યો. ખેતીની સાથે સાથે લાકડાના વ્યવસાય સ્વીકારી સો-મીલ (બેન્સાઓ) નાંખી. આ સમાજના સૌથી વધારે કુટુંબો ભારત ભરમાં જો વસવાટ કરતા હોય તો તે સાબરકાંઠા જિલ્લામાં છે. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આવ્યા ત્યારે આ સમાજની સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી. પરંતુ તેમની ધર્મભાવના ઘણી ઊંચી હતી. આ સમાજમાં બે પંથ જોવા મળે છે જેમાં સતપંથ અને સનાતન પંથ. આ બે પંથો અલગ હોવા છતાં ક્યાંય એવું જાણવા નથી મળ્યુ કે આ બંને પંથો વચ્ચે કોઇ સંઘર્ષ થયો હોય. સાબરકાંઠાના ઘણાખરાં કંપા એવા છે કે જેમાં સતપંથ અને સનાતન બંને પંથના લોકો એક સાથે રહે છે. જો કે બંનેના મંદીરો અલગ અલગ બનાવેલા જોવા મળે છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદારો આજે સમૃદ્ધિના ક્ષેત્રે હરણફાળ પ્રગતિ કરી રહ્યાં છે. તે માત્ર સાબરકાંઠાના નહી પરંતુ સમગ્ર ભારતનો પટેલ સમાજ છે. તેઓ મૂળ તો 'કણબી' (કુમ્બી) જ છે. એટલે કે તે ખેડુત છે કે જેને કવિઓએ તેમની કવિતામાં 'જગતના તાત-પિતા' તરીકે નવાજ્યો છે. ભારતનો કોઇ પણ છેડો એવો નહિં હોય કે જ્યાં કચ્છી પટેલ ન વસ્યાં હોય. ગામડાઓમાં ગ્રામજીવનનો પ્રાણ હોવા છતાં નિષ્પ્રાણ હતો. આવી અર્ધચેતન અવ્યવસ્થામાં પણ ગ્રામ-વિસ્તારમાં તો સદા ખેતીની જમીનો નવસાધ્ય કરવા પ્રસન્ના રહેતા. એક કાળે જમીન કોઇની માલિકી ન હતી. ખેડે તેની જમીન ગણાતી પણ જે કાળથી જમીનની માલિકી રાજા અને રાજ્યની ગણાવા લાગી ત્યારથી જગતના આ તાતની અવદશા મંડાણી સ્થાપિત હિતવાળા સામંતોના વિસ્તારોમાં તેને 'કણબા' કહી તુચ્છકારતા. તેની પરસેવાની કમાણીનો મોટો ભાગ તો પાકતા તૈયાર ખળામાંથી જે સામંતો, શાહુકારો અને લાગાવાળા બળજબરીથી ઉપાડી જતા. તેની પાસે વેઠો પણ કરાવતા. ધાન પકવનારનાં સંતાનો ધાન વગરના લાચાર બની રહેતાં. કણબી તો લઘરવઘર કપડાંઓ પહેરી કાળી મજૂરીમાંથી જ ઉંચો ન આવતો. બીજી તરફ નિરક્ષરતા, અજ્ઞાનતા, ગરીબી તેને ઘેરી વળી તો હતી જ. શોષણથી તે સદા હણાસતો હતો. ઓછામાં પૂરું અંધશ્રધ્ધા, વહેમ અને કુરિવાજોની આંધીમાં પણ તે છૂટી ન શકે તે સતત ચૂસાતો રહ્યો.

પ્રકરણ-૪

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની આર્થિક, સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ.

ભારત અને ગુજરાતના ઈતિહાસમાં ઓગણીસમો સૈકો સામાજિક પરિવર્તન અને જીવનમાં મૂલ્યોની નવરચનાની દ્રષ્ટિએ મહત્વપૂર્ણ લેખાય છે. આર્થિક અને ઐદ્યોગિક દ્રષ્ટિએ પણ આ સૈકા દરમ્યાન ભારત અને ગુજરાતમાં નવા પરિબળો શરૂ થયા. બ્રિટીશ શાસન દ્રારા ગુજરાત એક વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ ધરાવતા દેશના સંપર્કમાં આવ્યું. સંપર્કની આ પ્રક્રિયા મહત્વપૂર્ણ હતી. કારણ કે, પંદરમી અને સોળમી સદી દરમ્યાન ઈંગ્લેન્ડ નવજાગૃતિ અને ધર્મસુધારણાના બૌદ્ધિક અને માનવતાવાદી વિચારો દ્રારા નૂતન સાંસ્કૃતિક તબક્કામાંથી પસાર થઇ વ્યકિતને રૂઢિગત સામાજિક અને ધાર્મિક વ્યવસ્થાના બંધનોમાંથી મુકત કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો હતો; એટલું જ નહી પરંતુ એક જટિલ પ્રક્રિયાના-ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના વમળોમાંથી એ દેશ પસાર થયો હતો; જેને પરિણામે માનવ સંબંધોના સ્વરૂપમાં મૂલગત ફેરફાર અસ્તિત્વમાં આવ્યા. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની ભૌતિક અને બૌદ્ધિક અસરોને લીધે ગુજરાતમાં કદાચ પહેલીવાર સમાજ સુધારાનો નૂતન યુગ શરૂ થયો.

મનુષ્ય માત્રની પ્રવૃત્તિ ધર્મ, અર્થ અને કામ છે. ત્રણ પદાર્થ સંપાદન કરવા તરફ રહેલી છે, પરંતુ પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા સિવાય, જીવનના સાફલ્ય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઇ શક્તો નથી. ધર્મપરાયણ થવા સિવાય તત્વજ્ઞાન સિદ્ધિ મેળવી શકાય નહિ. એટલા માટે જગતની દરેક પ્રજા-પછી તે આર્ય, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન યહૂદી કે ગમે તે હોય પરંતુ તે પ્રત્યેક-ધર્મને માને છે. ઈતિહાસ અને પુરાણો ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં રોમન, ગ્રીક અને ઇજિપ્તના લોકો વૈદિક દેવોનું પૂજન કરતા, તેમ જ ઇરાન, ચીન અને જાપાનની પ્રજા પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન ધરાવનારી-તત્વજ્ઞાની હતી, જે ઉપરથી કહી શકાય કે ધર્મનું મૂળ 'વેદ' છે. ક્રમે કરીને દરેક પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ બદલાય છે : ઉત્પત્તિ અને લય, ચઢતી અને પડતી થયા જ કરે છે. કુદરતના તે અબાધિત નિયમને કાબૂમાં રાખવા પરમાત્માની

દૈવીશક્તિ સિવાય અન્ય કોઇ સમર્થ નથી. કળિયુગના આરંભે થયેલા મહાભારત યુધ્ધમાં ઘણાંખરા ક્ષત્રિયકુળોનો સંહાર થઇ ગયો. માત્ર કેટલાક બાળક અને બીજુ ક્ષત્રિયો બચ્યા હતા. તો પણ ક્ષત્રિયવર્ણનું પ્રાચીન ગૌરવ ત્યાર પછી બે હજાર વર્ષ જેટલા લાંબા સમય સુધી ટકી રહ્યું હતું. પાછળથી મગધ દેશના ઉગ્ર રાજાઓની સત્તા બળવત્તર થઇ પડી અને બ્રાહ્મણોએ તેમને વૈદિક સંસ્કારો આપવામાં આનાકાની કરવાથી બ્રાહ્મણ વર્ણ રાજદ્રષ્ટિએ તિરસ્કારગ્રસ્ત થઇ પડી. જેથી બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય વર્ણમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયુ. કર્મ સંવિભાગ વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા. જે પરાપૂર્વથી સ્થાઇ હતી તેમાં પણ અવ્યવસ્થા પેઠી અને બ્રાહ્મણો જ વૈદિક સંસ્કારોને વળગી રહ્યા. ગૌતમ બુધ્ધે સર્વમાન્ય સામાન્ય ધર્મની સ્થાપના કર્યા પછી વૈદિક ધર્મ બંધ પડ્યો. એટલે ચંદ્રગુપ્ત અને અશોક આદિના રાજઅમલમાં બૌધ્ધ ધર્મ રાજધર્મ તરીકે સ્વીકારાયો હતો.

બુધ્ધના નિર્વાણ પછી મહાવીર આદિ જૈનધર્મના પ્રવર્તકો થયા. તેમણે પણ સનાતન ધર્મનું ખંડન અને વર્ણાશ્રમનો ઉચ્છેદ વાળવાના જ પ્રયત્નો આદર્યા. કુમારપાળ વગેરે રાજાઓએ તેને સંપૂર્ણ ટેકો આપ્યો અને કેટલાક વખત સુધી બૌધ્ધ અને જૈન ધર્મ વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલી. પરંતુ થોડા વખતમાં શ્રીમાન આદિ શંકરાચાર્ય થયા અને તેમણે ધર્મની મર્યાદા બાંધી. આર્યપ્રજાને સદાચારમાં પ્રવર્તાવી વૈદિક ધર્મનો પુનરૂધ્ધાર કર્યો. તેથી પરમાત્માના અવતારરૂપ આદિગુરૂ શંકરાચાર્યને આચાર્યની પદવી આપવામાં આવી. તેમના નિર્વાણ પછી વિભિન્ન નવા સંપ્રદાયો થયા અને તે દરેકના આચાર્યોએ દીક્ષા. મંત્રો. પૂજા. નામસ્મરણ વગેરે બાબતના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો દર્શાવ્યા અને કાળે કરીને પંથ કે માર્ગના બહાને જુદા જુદા વાડાઓ બંધાયા. આ પ્રમાણે બૌધ્ધ અને જૈનધર્મીઓના ઝઘડાઓથી શરૂ થઇ ૧૩ માં સૈકાના અંત સુધી અને ત્યાર પછી મુસલમાની રાજઅમલ થયો ત્યારે કેટલાક જુલમી રાજાઓએ આર્યપ્રજાને વટલાવી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એટલે સામાન્ય ધર્મમાં પણ આપદ્ધર્મ આવી પડ્યો. મુસલમાની રાજ્યની અંધાધૂંધી અને અરાજકતા મટી. ના. બ્રિટીશ સરકારનો શાંતિમય સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યાં સુધીમાં તો પોતાનું તન અને ધન સંભાળવાના જોખમમાં મુકાયેલી આર્યપ્રજાના આચાર વિચારમાં સમાનતા રહી શકી નહિ. જેથી મહાન ફેરફાર થયેલો એ જણાય છે કે આચાર, વિચાર, વેશ અને દેશ પરત્વે ચતુર્વર્ણી આર્યપ્રજા જુદાજુદા ભાગોમાં વહેંચાઇ ગઇ ત્યારે ચાર જાતિની ચોરાશી નાત અને તેની પણ પેટાજ્ઞાતિઓ ઉત્પન્ન થઇ.

ધર્મભેદની અસહિષ્ણુતા પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. આપણા દેશમાં જ્યારે બુધ્ધ અને આચાર્યો જન્મ્યા ત્યારે અન્ય દેશોમાં પણ પયગમ્બરો થયા. તેમણે અનેક દેવદેવીઓ અને ફિરસ્તાઓની ઉપાસનાઓ ચલાવી. યુરોપ ખંડમાં મકદુનિયા અને આસિરીયાનાં મહારાજયોના સમયમાં ચાલતું દેવોનું પૂજન-અર્ચન મટી ગયું. તે રાજ્યો પડી ભાંગ્યા પછી ગ્રીસ દેશની સત્તા સર્વોપરી થઇ. તે પ્રજાએ પણ સૉક્રેટિસ નામના તત્વવેત્તાને ઉપદેશ આપતો અટકાવવા ઝેર આપ્યુ અને તેના અનુયાયીઓ ઉપર જુલમ વર્તાવ્યો. ગ્રીસનું રાજય પડી ભાંગી રોમનું મહારાજ્ય સ્થપાયું. ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પછી ખ્રિસ્તી અને યહૂદી પ્રજા વચ્ચે ભયંકર દાવાગ્નિ સળગ્યો. તેમાં સેંકડો માણસોના મનની ખુવારી થઇ અને ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપદેશક પયગમ્બર ઇસુ ઉપર યહુદીઓએ અનેક પ્રકારની ક્રૂરતા વાપરી, તો પણ ખ્રિસ્તીઓ પાછા હટ્યા નહી અને આખા યુરોપ ખંડમાં તે ધર્મ ફેલાયો. પાછળથી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ મતભેદ પડ્યો. રોમન કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ નામે શાખાઓમાં વિગ્રહ ચાલ્યો. પરંતુ લાંબા સમય સુધી રોમન કેથોલિકના ધર્મગુરૂ પોપની સત્તા સર્વોપરી કાયમ રહી. ઇ.સ.૧૫૦૯માં રાજા હેનરી આઠમો ઈંગ્લેન્ડની ગાદીએ બેઠો. તેને અને પોપને અણબનાવ થવાથી રાજાએ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ સ્વીકાર્યો. વળી જે જે માણસોએ તેનો હુકમ માન્ય કર્યો નહિ તેવા હજારો રોમન કેથોલિકોને જીવતા ને જીતવા સળગાવી દીધા. ઇ.સ.૧૫૫૩માં રોમન કેથોલિક મતને અનુસરનારી મેરી નામે રાણી ગાદીએ બેઠી, તેણે તેથી ઉલટી રીતે, પ્રોટેસ્ટંટ ધર્મને અનુસરનાર નિર્દોષ સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકોને સળગાવી દેવાનો ઉદ્યમ આદર્યો. આ પ્રમાણે ધર્મની અસહિષ્ણુતાને લીધે માણસોને જીવતાં બાળી નાખવાની યુરોપ ખંડમાં ચાલેલી ક્તલ છેલ્લા બસો વર્ષ થયાં બંધ પડી, આ તરફ આપણા દેશમાં ઉપર જોઇ ગયા તે પ્રમાણે, ચતુર્વણી આર્યપ્રજા સેંકડો જ્ઞાતિઓની રચનામાં પરિણામ પામી છે.

ના.બ્રિટીશ સરકારનો રાજઅમલ સ્થપાયા પછી શોધક બુધ્ધિનો જમાનો પ્રવર્ત્યો છે. આખી દુનિયાની પ્રજા અર્થશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનાદિનું અધ્યયન કરી, અન્ય દેશોમાંથી ધન હરણ કરી લાવવા અને પોતાની સત્તા જમાવવા, સકળ પ્રકારના વિનાશક પ્રયોગો આદરી બેઠી છે, જયારે ભરતખંડની રાજનિષ્ઠ પ્રજા-હિન્દુ મુસલમાનની જુદી જુદી કોમો-પોતાની પ્રાચીન મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા કેળવણીના પ્રયોગો દ્વારા ધર્મપરાયણ થવામાં પ્રવૃત્ત થયેલી જણાય છે. એટલે કયા દેશની પ્રજા આગળ વધે છે. તેનો નિશ્ચયાત્મક ખુલાસો આપણા જેવા રાગદ્રેષયુક્ત મનુષ્યોથી થઇ શકે તેમ

નથી. દીર્ઘદ્રષ્ટિ આર્યોનું મુખ્ય કર્તવ્ય એ જ હોવું જોઇએ કે અયુક્ત મર્યાદિત બેડી ઘટાડી, પૃથક્તા મટાડવાના યત્નોમાં સંમત થવું અને પ્રત્યેક જાતિએ પોતાની પેટાજાતિને ભેળવી દઇ વર્ણાશ્રમ ધર્મ સ્થાપિત કરવો જોઇએ. ધર્મો સ્વજાતિ સ્વજાતિના આર્યપ્રજાની કેટલીક સંસ્થાઓનું તે તરફ લક્ષ ખેંચાયું છે; અને કણબી કોમ પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં અધર્મયુક્ત રિવાજોનો ત્યાગ કરી સશાસ્ત્ર સ્વધર્મે વહન કરવા ઉત્સુક બની છે. પરંતું શારીરિક તેમજ માનસિક ઉન્નતિના આધારરૂપ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાને બદલે, ''દશ દશ વર્ષે જ લગ્ન થઇ શકે અને ૪૫ દિવસની ઉમર સુધીનાં બાળકોને તો પરણાવી દેવા જોઇએ. નહિ તો કુળદેવી કોપાયમાન થાય.'' એવી ધર્મના બહાને અંધશ્રધ્ધા જે જ્ઞાતિ-પ્રદેશમાં ઘર કરી બેઠી હોય અને ફરજિયાત રીતે છ છ મહિનાના બાળકોને પરણાવી દેવાની અને દશ-બાર વર્ષના બાળકોને વ્યવહારમાં જોડી દેવાની પ્રથા પડી ગઇ હોય તે જ્ઞાતિનો ઉધ્ધાર થવો કેટલો મુશ્કેલ છે, તેમ જ સુધારકોનો અને જમાનાના આયુષ્યનો કેટલો ભોગ આપવાની જરૂર છે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી.

જ્ઞાતિના અનેક વિભાગ એના સંબંધમાં જુદા-જુદા મતાંતરો પ્રવર્તે છે. જ્ઞાતિએ મુખ્ય સંજ્ઞા ગણીને 'કડવા' અને 'લેઉવા' એ વિભાગ ગણવામાં આવે છે. તેમાં કડવા પાટીદાર અને લેઉવા પાટીદાર તેમજ કડવા કણબી અને લેઉવા કણબી એવા વિભાગો હતા. પાટીદાર જ્ઞાતિમાં વિભાગો પાડવા માટે અનેક કારણો જવાબદાર હતા. જેમ કે કન્યા નહિ મળતા તેમણે અંદર અંદર એકઠા કરી ગોળ બાંધ્યા. એટલે વિભાગ પડ્યા. સ્થિતિ, રીતરિવાજ, લાયકાત, આચાર-વિચાર, ધર્મ, ધંધો, સ્થળ, કુટુંબ અને પક્ષપાત તેમજ મિથ્યાભિમાનથી એકડા અને વિભાગો પેદા થયા.

આર્થિક સ્થિતિ :

આપણો દેશ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. વિશ્વ આખું એક રીતે કહીએ તો તે ખેતીપ્રધાન છે. મનુષ્યના જીવનનો આધાર મહદ્અંશે ખેત ઉત્પાદન છે. તેથી કૃષિકાળથી વ્યવસ્થિત ખેતી કરવા માટે મનુષ્ય અથાગ પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે. આધુનિક જમાનામાં હળ અને બળદ તો લગભગ જૂનાં સાધનો ગણાય છે. હવે તો ટ્રેક્ટર અને બોરિંગનાં પાણી, બોરિંગ અથવા નહેરનાં પાણી, શુધ્ધ બિયારણ અને પરદેશી ખાતર આધુનિક કે વૈજ્ઞાનિક ખેતીમાં આવે છે. આ માટે સરકારો પણ અથાગ પ્રયત્નો કરે છે. પણ આ બધી પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ છેલ્લાં ૫૦ વર્ષમાં થયો

છે. પરંતુ ખેતીમાં યાંત્રિકરણ આવતાં પહેલાં માત્ર કુશળ કૃષિકાર અનિવાર્ય હતો. ખેતી વિકાસના કાર્યક્રમમાં આઝાદી પૂર્વે, રાજા-રજવાડાના વખતમાં જો કોઇ કુશળ કૃષિકાર ગણાતો હોય તો તે માત્ર કણબી જ ગણાતો. આમ હજારો વર્ષથી કૃષિ વિકાસના કાર્યોમાં માત્ર કણબીની જ જરૂરિયાત રહેતી. આ કોમની ઉપયોગિતાના લીધે તેને સામેથી બોલાવવામાં આવતી. ભારતભરમાં ક્યાંક કૃષિકુશી ક્યાંક રેડીના નામે તેમને સામે ચાલીને વસાવવામાં આવતા. અને તેમની ખેતી પણ બેનમૂન હતી. જો કે અન્ય કૃષિકારોમાં જંગલ વિસ્તારમાં આદિવાસી તો હતા જ. તેમની ખેતી જંગલની જમીનમાં દાણા નાખે જે ઊગે તે પર આધારિત હતી. અથવા તો જંગલો બાળી જંગલની જમીનમાં દાણા નાખી ઊપજ લેતા અને અમુક વર્ષ પછી આ જમીન નકામી થઇ જતાં તેઓને સ્થળાંતર કરવું પડતું. આવી પ્રાથમિક કક્ષાની ખેતી ૧૯૫૦ સુધી ગુજરાતમાં પણ જોવા મળતી. આથી આદિવાસી ખેડૂત હોવા છતાં તે કુશળ ખેડૂત ગણી ન શકાય. ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં ગુજરાતમાં જુદા જુદા વિસ્તારમાં જુદા જુદા ખેડૂત વર્ગો જોવા મળે છે. તેમાં મુખ્યત્વે કોળી, કોળી પટેલો, કણબીઓથી બીજા નંબરે આવે છે. પણ તેમની ખેતી ઘણી જ પાંખી રહી છે. અને તે આજે ઘણે ભાગે ખેતમજૂર જ છે. અથવા તો સીમાંત ખેડૂત તરીકે જોવા મળે છે. અન્ય ખેડૂત વર્ગોમાં રજપૂતો, દરબારો, આહીર, મેર, કારડિયા, નાડોદા, રજપૂતો, સથવારા, પાટણવાડિયા, ચારણ, ગઢવી, કાઠી, સગર, ખાંટ, ખરક, સંધિ, ઘાંચી અને આદિવાસીઓ વગેરે છે પણ આજે મહદ્અંશે તેઓ ખેતમજૂર છે. અને આમાંના થોડા ઘણાં જ સીમાંત ખેડૂત છે અને કણબી ખેડૂત જ છે.

કણબીને ખેતી અને તેનાં ઢોર પ્રત્યે ગળથુથીમાંથી જ લગાવ હોય છે. પોતે ભૂખ્યો રહેશે પણ પોતાના ઢોરને ભૂખ્યાં નહિ રહેવા દે. તેવી તેની પોતાનાં ઢોરની જાળવણી પણ પોતાના સ્વજન તરીકે કરતો આવ્યો છે. જો કે મહદ્અંશે ભેંસ જ પાળે. નવા વાછરડા ખેતી માટે બહારથી લાવી તૈયાર કરે. અતિથિ દેવો ભવઃ મહેમાનગતિ એ પોતાની આગવી ઓળખ છે. મહેનતમાં પણ તેઓ જાતે સૂઝે ખેતી કરનારો વર્ગ છે અને ખેતી વિકાસમાં તેને આગવી કોઠાસૂઝ છે. રાત-દિવસ પરસેવો પાડીને પણ તે ઉત્તમ ખેત-ઊપજ લેતો આવ્યો છે. પરંતુ છેલ્લાં ૫૦ વર્ષથી ખેતી વ્યવસાયમાં કણબીમાં બે જુદા જુદા અભિગમ નિર્માણ થતા જોવા મળે છે. એક

જાતે ખેતી કરનારો વર્ગ હવે ક્રમશઃ ઓછો થઇ રહ્યો છે. ૨૦૦ વર્ષ પહેલા ૧૦૦ ટકા કણબી જાતે ખેતી કરતો હતો. આજે માત્ર ૨૦ ટકા જાતે ખેતી કરે છે. જો કે સૌરાષ્ટ્રમાં હજુ પણ ૫૦ ટકા જાતે ખેતી કરનારા છે. જ્યારે બીજો વર્ગ ખેતીનું કામ બીજાની પાસેથી લેનારો વર્ગ ઊભો થયો છે. અને તેને આધુનિક ભાષામાં એગ્રિકલ્ચર મેનેજમેન્ટ તજજ્ઞ વર્ગ તરીકે કહી શકાય. તેનું કામ ઉત્તમ અને કાર્યક્ષમ છે. વૈજ્ઞાનિક ખેતીનું બીજું નવું સ્વરૂપ ઉમેરાયું છે. ખેડૂના વિભાગ પાડવાનું મુખ્ય કારણ અકબરના જમાનામાં ટોડરમલે જમીનની માપણી કરીને જમીનના પ્રકારો જુદી જુદી જગ્યાએ દાખલ કરતાં મહેસૂલ ઉઘરાવવાના કાર્યો પણ જુદી જુદી પ્રજાને સોંપતાં ગયા. મહેસૂલ ઉઘરાવનાર કોરડિયા કહેવાતા. તેઓ કોરડા મારીને (એક પ્રકારનું ચાબુક) પણ મહેસૂલ વસૂલ કરતા આ ત્રાસ કણબીથી સહન થતો ન હતો અને છેલ્લે તેઓ એક જિલ્લામાં કોરડિયાના સ્થાને આવ્યા અને મહેસૂલ ઉઘરાવવાના પટ્ટા મેળવ્યા. તેઓ પાટીદાર કહેવાતા થયાં. તેઓએ જાતે ખેતી ચાલુ રાખી અને મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું પણ ચાલુ રાખ્યું. તેમજ અન્ય ખેડૂતો પાસેથી પણ જમીનો ઉપર ખેતમજૂરી કરાવી લેવાની પ્રથા પણ વિકસાવી. આમ જે વર્ગ મહેસૂલ ઉઘરાવનાર પાટીદાર બન્યો તે ક્રમશઃ નાણાકીય રીતે પૈસાદાર અને મોભાદાર બન્યો.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની આર્થિક, સાંસ્કૃતિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરતાં પહેલાં એ જાણવું જરૂરી બને છે કે આ સમાજના વડવાઓ કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરીને સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આવી કેવી રીતે વસવાટ કર્યો, કેવી મુશ્કેલીઓ સહન કરી તે પણ જાણવું જરૂરી બને છે.\ આ કચ્છી પાટીદાર સમાજનું મુળ વતન કચ્છ પ્રદેશ એટલે ભુજ જિલ્લાના આજુબાજુના તાલુકાઓમાં અને ગામડાઓમાં રહેતા હતા. કચ્છ પ્રદેશમાં તેઓ ખેતીવાડીનો વ્યવસાય કરતાં હતાં. ત્યાર પછી કચ્છ પ્રદેશમાં વરસાદ ઓછો પડવાથી આશરે ૮૦ થી ૧૦૦ વર્ષ એટલે કે વિક્રમ સંવત ૨૦૦૦ ની સાલમાં કચ્છ (માદરે વતન) છોડીને કેટલાક ભાઇઓએ ભારત દેશના જુદા જુદા રાજયો જેવા કે, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, કર્ણાટક, તામિલનાડુ, જેવા રાજયોમાં સ્થળાંતર કર્યું. અને કેટલાક ભાઇઓએ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આવી, 'કમ્પાઓ' વસાવીને ખેતીનો વ્યવસાય શરૂ કર્યો.

સાબરકાંઠામાં આવ્યા એ સમય વખતે સમાજની આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિ ઘણી નબળી હતી. એ દરમ્યાન ધાર્મિક ભાવના ઘણી ઊંચી હતી. જે ધર્મમાં માનતા એ ઇષ્ટદેવમાં શ્રધ્ધા અતુટ હતી. સાબરકાંઠામાં આગમન થયું એ વર્તમાનમાં જંગલ અને વેરાન પ્રદેશ હતો. જયાં જયાં વસવાટ કર્યો તે વિસ્તારના સ્થાનિક લોકો જોડે ઘર જેવા સંબંધો બાંધી ઓતપ્રોત થઇ ગયા. જે ગામ હોય તે ગામની બાજુની નવી ખેડેતર માટે જમીન વેચાણમાં રાખી હતી. કોઇ રજવાડાના દરબારની જમીન હોય તો કોઇ વાણિયા શેઠની જમીન હોય તો. કોઇ ચલોતર પટેલ સમાજની જમીન હોય તેવી રીતે સમૂહભાવ કરી નવી જમીન વેચાણમાં લીધેલ હતી. શરૂઆતમાં જે જમીન વેચાણમાં રાખ્યા પછી એક તંબુમાં સાથે સમૂહમાં રહેતા જમવાં એક રસોડો. કામ પણ ભેગું કરવાનું. આમ. સંપ. સંગઠન કરી. ભારે મહેનત કરી ખેડેતર જમીન તૈયાર કરી હતી. શરૂઆતમાં કચ્છમાંથી ખાલી હાથે આવેલ હતા. તે સમયમાં પોતાના સગાના સહકારથી તેમજ શેઠ વાણિયા પાસે વ્યાજમાં રકમ લાવી જમીન માલિક બન્યા હતા. આ પાટીદાર સમાજમાં જેના પાસેથી વ્યાજે રૂપિયા લઇ આવ્યા તે સમય પહેલાં વ્યાજ પરત આપતા. તેમજ માંગે તો વ્યાજ સહિત મૂડી પરત આપતા. આમ, શરૂઆતમાં જમીનમાંથી વૃક્ષો કાપી, જમીનમાંથી પથ્થરો કાઢી નવી જમીન તૈયાર કરી હતી. સવારે વહેલા ૩ વાગ્યે ઉઠવાનું. વહેલા ભેસો દોહી છાશ બનાવી વહેલા ખેતરમાં કામે જતા. બપોરનું જમવાનું ટીફીન લઇ જતાં. સાંજે મોડા અંધારામાં ઘેર આવતા. સાંજે સેવા સંધ્યા, પૂજન ભક્તિ પણ કરતાં. આમ દૈનિકની સાદી અને સરળ દીનચર્યા હતી. ઘણીવાર શાક વગરનો સૂકો રોટલો પણ જમતાં. પહેરવેશ સાદો હતો પુરુષો રબારીની જેમ ટૂંકા કેડીયા અને લેંગા પહેરતા, સ્ત્રીઓ પણ રબારણ જેવો પોષાક (પહેરવેશ) પહેરતી. હાથ-પગ, ગળામાં ચાંદીના કડલા પહેરતા. લગ્ન પ્રથામાં દર બાર વર્ષે લગ્ન થતા. ગણાં સગપણ જન્મ પહેલા થઇ જતાં. જેમ કે જન્મમાં દીકરી કે દીકરો આવે તો બંને વેવાઇનો સંબંધ બંધાતો. ગોડીયા લગ્નની પ્રથા પણ હતી. નાના બાળકને કેડમાં તેડીને લગ્ન ફેરા ફરવાની પ્રથા પણ હતી.[૧]

આમ, જોઇએ તો કચ્છમાં અને શરૂઆતમાં સાબરકાંઠાના આગમન સમયે પાટીદાર સમાજની આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સ્થિતિ સારી નહોતી. એ જમાનામાં ૧૦૦રૂ.ની નોટ ભાગ્યે જ જોવા મળતી અને ''આના'' નો વ્યવહાર

ચાલતો. ''સોળ આના'' એટલે એક રૂપિયો થાય. સાબરકાંઠામાં આવી હવે કચ્છમાંથી આવ્યા પછી જમીન સમતળ કરવા ખૂબ સખત મહેનત કરી સવારના વહેલા ઊઠીને ખેતરમાં જતા. પછી પોતાના ખેતરમાં જાત મહેનતથી ખેતી કરતા. પાટીદારના કેટલાક ભાઈઓ અહીંયે અંદર એકબીજાને ત્યાં નોકરી કરતા. પાટીદાર સમાજનું આગમન થયું. એ વખતે નાનાં નાનાં રજવાડાનું રાજ હતું. એ રજવાડામાં જે દરબારો હતા તેને એ સમયે સહકાર આપ્યો હતો. તે સમયના વર્ષોમાં ભારત અંગ્રેજોનો ગુલામ હતો. અંગ્રેજો સામે ગાંધીબાપુએ સત્યાગ્રહની લડત આરંભી હતી ત્યારે આ સત્યાગ્રહમાં સાબરકાંઠાના અનેક કચ્છી પટેલ કડવાઓએ સ્વતંત્રતાની ચળવળમાં ભાગ લીધો હતો. સાબરકાંઠામાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ કચ્છમાંથી મુખ્ય વ્યવસાય ખેતીના અર્થે આવ્યો હતો. જોકે તેના પહેલા વડીલોએ કચ્છમાંથી લાકડાના વ્યવસાય તેમજ બિલ્ડીંગ કન્ટ્રક્શન વ્યવસાય અર્થે બીજા રાજ્યોમાં વસવાટ કર્યો હતો. સાબરકાંઠામાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના વડીલો આવ્યા ત્યારે સ્થાનિક પટેલોએ કોઈ ખેતીની નવી પધ્ધતિ વિકસાવી ન હતી. તેઓએ અહીંયાં આવીને નવી પધ્ધતિ અપનાવી.

આમ, ધીમે ધીમે ખેતીલાયક જમીન બનાવી સિંચાઈ માટે કૂવાઓનું ખોદકામ કરી, સખત પરિશ્રમ કરી, વિકાસ કરવા લાગ્યા. વર્તમાનમાં આ સમાજનો વિકાસ અન્ય સમાજો માટે પ્રેરણારૂપ બની રહ્યો છે. આ સમાજે ખૂબ જ પ્રગતિ કરી છે. આ સમાજ સમગ્ર પાટીદાર સમાજ માટે સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ પણ આદર્શને પાત્ર બન્યો છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના આર્થિક વિકાસ પાછળ જો મુખ્ય પરિબળ હોય તો એકબીજા સાથેની આત્મીય ભાઈચારાની ભાવના અને આ આત્મીયતાને કારણે જ સમગ્ર સાબરકાંઠાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજે પ્રગતિ સાધી છે. શરૂઆતમાં આ સમાજનો મુખ્ય વ્યવસાય માત્ર ખેતી હતો. ખેતીની સાથે સાથે કેટલાક કુંટુંબો લાકડાંની સો-મીલોના વ્યવસાયમાં જોડાયા.

ભારત દેશ આઝાદ થયા પછી વિજ્ઞાન-ટેક્નોલોજીનો વિકાસ થવા લાગ્યો. તેવી જ રીતે કૃષિક્ષેત્રે વિકાસ થયો. ઘણાં વડીલોએ ખેતી માટે ટ્રેક્ટર જેવા ઉપયોગી સાધનો વસાવ્યા. આઝાદી પહેલા શેઠ-શાહુકાર પઠાણી વ્યાજે પૈસા ધરતાં હતા. દેશમાં નવું અર્થતંત્ર આવ્યા પછી બેન્કોની સગવડ આવી. બેન્કોમાં વાર્ષિક હપ્તાથી ઓછા વ્યાજના દરે લોન આપવાની સગવડ થઈ. બેન્કો ખેતી માટે કૂવા ખોદવા

માટે, જમીન સમતલ કરવા માટે, ટ્રેક્ટર લેવા માટે લોન આપતી થઇ. એટલે આ સમાજે સરકારી વિવિધ યોજનાઓનો ઉપયોગ કરી વિકાસ કર્યો. આ ઉપરાંત સરકારે ખેતીના ધિરાણ માટે રાષ્ટ્રીયકૃત બેન્કો તેમજ સહકારી સંસ્થાઓ સ્થાપી. જે ખેડૂતોને ખેતી ઉપર ધિરાણ કરતી. ધીમે ધીમે સમાજે વૈજ્ઞાનિક ઢબે કૃષિક્ષેત્રે ક્રાંતિ કરી. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં સાબરડેરીની પણ સ્થાપના થવાથી ગામડે ગામડે દૂધ ઉત્પાદક મંડળીઓનો વિકાસ થયો. ખેતીની સાથે પશુઓનું પાલન કરી દૂધનો વ્યવસાય પણ મહિલાઓ દ્વારા શરૂ થયો. આજે ખેતી અને પશુપાલન એક ઉદ્યોગ સ્વરૂપ જ થઇ ગયો છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજે શિક્ષણ ક્ષેત્રે પણ પ્રગતિ સાધી. શરૂઆતમાં સાબરકાંઠા જિલ્લામાં શિક્ષણ નહિવત્ હતું. પરંતુ વડીલોની સુઝબુઝને કારણે શરૂઆતમાં છાત્રાલયો સ્થાપવામાં આવ્યા. તેની સાથે કન્યાઓ માટે પણ છાત્રાયલો બાંધવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ નવી સ્કૂલોની સ્થાપના કરવામાં આવી. જેમાં ખેડબ્રહ્મા, મોડાસા, ધનસુરા, વડાલી, હિંમતનગર જેવા તાલુકાઓમાં હાઇસ્કુલો અને છાત્રાલયોની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ થઇ. એ રીતે સમાજમાં મહિલા શિક્ષણમાં પણ વધારો થયો. આ સમાજમાં અનેક ડૉક્ટરો, એન્જિનીયરો, શિક્ષકો, તેમજ મામલતદાર, કલેક્ટર જેવી પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી છે. શિક્ષણના દરેક ક્ષેત્રે આ સમાજ પ્રગતિશીલ રહ્યો છે.

૨૧ મી સદીમાં દેશ દુનિયામાં દરેક ક્ષેત્રે વિકાસ થયો. તો આ વિકાસની સાથે આ સમાજે પણ કદમ મિલાવી છે. ભારતમાં ટોપટેન બિલ્ડરોમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના સાહસિક યુવાનોએ ખુબ ગૌરવવંતુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યુ છે. માત્ર ભારતમાં નહિ પરંતુ વિશ્વના મોટા ભાગના દેશોમાં આ જિલ્લાના સમાજના યુવાનોની પ્રગતિ પહોંચી છે. આમ, આ સમાજની આર્થિક સ્થિતિ ખૂબ જ પ્રગતિશીલ રહી છે. સમાજના યુવાનોમાં જે લોકોએ વિશ્વ કક્ષાએ પ્રગતિ સાધી છે તો તે માત્ર પોતાના સુખ માટે જ નહિ પરંતુ તેઓએ આ જિલ્લાના નાનામાં નાનાં ભાઇઓને પણ ક્યાંક ને ક્યાંક વ્યવસાયમાં આર્થિક મદદ કરીને જોડ્યાં છે. આવું શ્રેષ્ઠ દ્રષ્ટાંત માત્ર ને માત્ર કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ જ પુરો પાડી શકે છે. જે નિર્વિવાદ સત્ય છે. આ સમાજના પાટીદારોમાં નીડરતા સાહસિકતા, પ્રામાણિકતા, સતત પરિશ્રમ, અને ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં રસ્તો કાઢવાની કુશળતા

આ સંસ્કારી સમાજના ગુણો છે. આ જિલ્લાનો સમાજ સમયની સાથે ચાલતો સમાજ છે. આ સમાજના યુવાનો ૨૫ મા કલાકની શોધમાં ફરતાં સમગ્ર સમાજના યુવાનો છે.

દંતાલી આશ્રમના મહંત શ્રી સ્વામી સચીદાનંદ મહારાજ આખી દુનિયાના તમામ દેશોમાં તેઓ વિચર્યા છે અને બધી જ જ્ઞાતિઓનો તેમને અભ્યાસ કર્યો છે. અને તેથી જે તેઓ કહે છે કે આટલા ટૂંકા ગાળામાં આટલી ઝડપી પ્રગતિ કરી હોય તો તે કચ્છ પાટીદાર સમાજે કરી છે. આટલા ટૂંકા ગાળામાં આટલી ઝડપી પ્રગતિ અન્ય કોઇ સમાજ કરી શકે કે કેમ તે પ્રશ્ન છે ?

સામાજિક સ્થિતિ :

દુનિયામાં અનેક જ્ઞાતિઓ છે અને દરેક જ્ઞાતિને પોતાનો આગવો સમાજ હોય છે. દરેક વ્યક્તિ સમાજમાં રહીને જ પોતાનો આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસ સાધી શકે છે. આના માટે વ્યક્તિએ સમાજનાં નીતિ નિયમોનું પાલન કરવું પડે છે. તેથી જ કહેવાય છે કે કોઇ વ્યક્તિ સમાજથી પર નથી અને એ જ રીતે વર્ષોથી કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ માટે પણ ચોકક્સ નિયમો ઘડાયેલા હતા અને સમય જતાં તેમાં સ્વૈચ્છિક રીતે પરિવર્તનો આવતા રહે છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજે આર્થિક ક્ષેત્રે તો પ્રગતિ કરી જ છે તો તેના મૂળમાં સમાજના વડીલોએ આપેલા સંસ્કારો જ છે. કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરીને સાબરકાંઠામાં વસવાટ કર્યો ત્યારથી તેઓ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક વારસો સાચવતા આવ્યા છે. અને આવનારી નવી પેઢીઓને આ વારસો સોંપતા આવ્યા છે. સાંપ્રત સમયમાં વિશ્વના સમાજોએ સ્વીકારવું પડે કે સમાજ કોને કહેવાય ? રીત-રિવાજ શું છે ? પ્રસંગ શું છે ? આ સમજવું હોય તો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનું ઉદાહરણ લેવું જ પડે. આ સમાજના દરેક પ્રસંગો માત્ર કર્મકાંડ ન બનતાં ભાવના સભર અને અર્થસભર જોવા મળે છે. સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની સામાજિક સ્થિતિ જોતાં પહેલાં તેમના વડવાઓએ જે સંસ્કારો આપ્યા છે તેનો પણ પરિચય જરૂરી બને છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે. અને ખેતીમાં જાત મહેનત કરવા છતાં સમય કાઢીને વડીલો પાસેથી વારસામાં મળેલા સંસ્કારોને સાચવી રાખવા માટે પોતાના જીવનભર વ્યસ્ત કાર્યક્રમમાં અટવાયેલો રહે છે. આમ જોઇએ તો વ્યક્તિની દિનચર્યા સાદી અને સરળ છે. સમાજના દરેક વ્યક્તિ (નાના-મોટા) સવારે વહેલા ઉઠી સંસ્કાર સમૂહ મંદિરમાં ફરજિયાત જોવા મળે છે. અત્યાર સુધી આપણે સાંભળ્યું હશે કે લોકો ત્રિકાળ સંધ્યા કરે છે. પરંતુ આ સમાજ ચાર-ચાર સંધ્યાઓ કરે છે. તે તેની ધાર્મિક ભાવના છતી થાય છે. અને યુવા પેઢીમાં સંસ્કારોના સિંચનનું વર્ણન કરે છે.

રીત રીવાજો :-

દરેક જ્ઞાતિ અને સમાજ માટે પોતાના અલગ-અલગ સામાજિક રીત-રિવાજો હોય છે. એ જ રીતે કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ માટે પણ પોતાના રીત-રિવાજો છે.[૩] મોટા ભાગના સમાજમાં ગોળ પ્રથા જોવા મળે છે. પરંતુ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ જુદા જુદા રાજયો તેમજ દેશોમાં ફેલાયેલો હોવાથી ચોકકસ ગોળ પ્રથા જોવા મળતી નથી. પરંતુ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ મોટા ભાગે કંપાઓમાં સંયુક્ત કુટુંબમાં જોડે રહેતાં હતા. આ સમાજમાં રીત-રિવાજો બીજા સમાજ કરતાં થોડાક વધારે પ્રમાણમાં હતા. જેમ કે સોપારીવિધિ, ચાંદલા વિધિ, લગ્નવિધિ, સીમંત, જીયારુ વગેરે વગેરે... મોટા ભાગના રિવાજોમાં ફેરફાર સિવાય બાળકના જન્મથી માંડીને મૃત્યુ પર્યંત સુધીના દરેક રિવાજ પૈકી થોડા રિવાજોમાં નજીવા ફેરફાર સિવાય એક સરખી રીતે સામ્યતા ધરાવતા હતા.

કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનાં રીત-રિવાજો અને તેનુ છણાવટ ભર્યુ વર્ણન નીચે મુજબ છે.

બેટી-વ્યવહાર :-

કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં કુલ (૫૨) બાવન શાખ હતી. આ સમાજમાં છોકરો કે છોકરી જે શાખના હોય તે શાખ સાથે સંબંધ બાંધી શક્તા નહિ. તેઓ પોતાની શાખ ઉપરાંત બીજી અનેક શાખમાં સંબંધ બાંધી શકે. આ સમાજ ખૂબ જ મોટો હોવાથી આખા વિશ્વમાં ફેલાયેલો છે. માટે આ સમાજ છોકરીનો સંબંધ દેશના કોઇ પણ ખૂણામાં કરી શકે છે. આ સમાજમાં દહેજ પ્રથા નથી.

સગાઈવિધિ અને લગ્નવિધિ :-

આ સમાજમાં પહેલા સગાઈનો રિવાજ એવો હતો કે દીકરી જન્મે કે દીકરો જન્મે આ બન્નેનો સંબંધ તે વખતે જ નક્કી થતો. અને લગ્ન પણ થતાં જેને ઘોડીયા લગ્ન તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. વરને તેનો પિતા લઈને ફેરા ફરે અને કન્યાને તેની માતા લઈને ફેરા ફરે. પરંતુ સમય પરિવર્તન આવતાં તેમજ શિક્ષણનો વ્યાપ્ત વધતાં આ રિવાજમાં પરિવર્તન જોવા મળે છે.

હવેની સગાઈના રિવાજમાં છોકરી તરફથી સમાચાર મળતા છોકરો છોકરીને જોવા માટે ઘરે આવે છે. ત્યારબાદ બન્ને એકબીજાની સાથે વાતચીત કરે છે. બન્નેના વિચારો મળે ત્યારે બન્ને એકબીજાને હા પાડે છે. ત્યારબાદ આ વાત સમાજના વડીલોને કરવામાં આવે છે કે સંબંધ મંજૂર છે. ત્યાર પછી સારું મુહર્ત બન્ને પક્ષ તરફથી બ્રાહ્મણ પાસે જોવડાવવામાં આવે છે. અને ચાંદલાની તારીખ નક્કી કરવામાં આવે છે. છોકરા તરફથી ૫૦-૬૦ વડીલો સાથે છોકરીના ઘરે આમંત્રિત કરવામાં આવે છે. બધા જ વડીલોની હાજરીમાં સોપારી વિધિ એટલે કે સોપારીને કંકુ-ચોખાથી વધાવીને ગોળ-ધાણાં ખાવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ચાંદલા વિધિ એટલે કે છોકરીને બધા જ વડીલોની વચ્ચે ખુરશીમાં બેસાડી છોકરાની માતા કંકુ ચોખાથી વધાવીને સાડી પહેરાવે છે. ત્યારબાદ બધા જ સ્વજનો છોકરીને કંકુ-ચોખાથી વધાવે છે. અને છેલ્લે સામૂહિક ભોજન લેવામાં આવે છે.

આમ, સોપારી વિધિ તેમજ વીંટી પહેરાવવાનો કાર્યક્રમ યોજાય છે. અને આ રીતે સમાજની સાક્ષીએ સગાઇ વિધી પૂર્ણ થાય છે.

લગ્નની બાબતમાં કેટલાક વડીલોની રૂબરૂ મુલાકાત કરતાં જાણવા મળેલ કે લગ્નપ્રથામાં દર બાર વર્ષે લગ્ન થતાં. ઘણાં સગપણ તો જન્મ પહેલા થઇ જતાં જેમ કે, જન્મમાં દીકરો આવે કે દીકરી તો બન્ને વેવાઇનો સંબંધ બંધાતો. એ રીતે કેટલાય સંબંધો બંધાતા કદાચ નવી પેઢી આ સંબંધને ગાંડપણ ગણતી હશે. પરંતું આનો મુખ્ય જે ભાવ હતો તે સમજવા માટે ઊંડુ ઉતરવું પડે. વિશ્વના ખૂણે વસતાં કોઇ પણ કચ્છી પટેલ સમાજની સાથે સગાઇ થઇ શકતી. લગ્ન પણ સમાજની અનુકૂળતાએ સારું મુહર્ત જોઇને નક્કી કરાતાં. લગ્ન પ્રસંગમાં ગણેશ સ્થાપના, માંડવા, મામેરું, વરઘોડો, રાસગરબા, હસ્તમેળાપ અને કન્યા વિદાય જેવા પ્રસંગો યોજાય છે. છોકરા તરફથી પણ જાન જોડીને કીધેલ સ્વજનોની સંખ્યા પ્રમાણે જ આવવાનું રહેતુ. લગ્નમાં પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ખર્ચ કરવામાં આવતો. ઘણાં અમીર કુટુંબમાં તો લગ્ન ક્યાંય ન જોયા હોય તેવા ઉત્તમ વ્યવસ્થા સાથે થતાં જોવા મળે છે.

સીમંત (ખોળો ભરવો) :-

સ્ત્રીના પહેલાં ગર્ભાધાન સમયે તેના સીમંતની વિધિ સાતમે મહિને કરવામાં આવે છે. કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં સીમંત વખતે જ્ઞાતિ ભોજન આપવાનો રિવાજ નથી. કન્યા તરફથી પિયરપક્ષમાં ૨૦ થી ૨૫ લોકોને આમંત્રિત કરવામાં આવે છે. નક્કી કરેલ તારીખે સીમંત વિધિ કરવામાં આવે છે. કન્યાને બાજોઠ પર બેસાડી ખોળામાં શ્રીફળ આપીને કંકુ-ચોખાથી વધાવી અને મિઠાઈ ખવડાવવામાં આવે છે. આમ આ રીતે સીમંત વિધિ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ભોજનની વ્યવસ્થા પણ કરવામાં આવે છે. કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનો આ પ્રસંગ અન્ય સમાજો કરતાં જુદો પડે છે. કે સીમંત પિયરમાં ન કરતા સાસરીમાં જ કરવામાં આવે છે. બાળકના જન્મના છઠ્ઠા દિવસે છઠ્ઠી" નો પ્રસંગ કરવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે છઠ્ઠા દિવસે વિધાતા આ લેખ લખવા આવે છે. બાળકને માચી (નાની ખાટલી) પર સુવડાવવામાં આવે છે. અને તેને મામાના ઘેરથી આવેલ કપડાં પહેરાવીને કપાળ અને જમણા પગના અંગુઠા પર તિલક કરી તેને કંકુ ચોખાથી વધાવવામાં આવે છે. અને જીવન્તિકા વ્રતની વાર્તા સાંભળવામાં આવે છે. આવી રીતે કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં બાળકની છઠ્ઠી ઉજવવામાં આવે છે.

જીયાણું :-

કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં છોકરીના પહેલા બાળક વખતે છોકરીના માતા-પિતા તરફથી જીયાણાના પ્રસંગનું આયોજન થતું. તેમાં છોકરીના માતા-પિતાના સ્નેહીજનોને આમંત્રિત કરવામાં આવતાં. છોકરીના માતા-પિતા તેમજ સ્નેહીજનો છોકરીના સસુર પક્ષના સ્વજનો માટે પહેરામણી કરે છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતા છોકરીને ઘર વપરાશના વાસણો તથા સોનાના દાગીનાનું દાન કરે છે. માતા-પિતા માટે દીકરી તરફનો છેલ્લો પ્રસંગ રહેતો. આ પ્રસંગ ખૂબ જ ભાવના સભર જોવા મળે છે. આ પ્રસંગમાં ક્યાંય સ્વાર્થ જોવા મળતો નથી. માતા-પિતાની યથાશક્તિ પ્રમાણે દીકરીને જીયાણું આપવામાં આવે છે. આ પ્રસંગે આવેલ સર્વ મહેમાનોના ભોજનનું આયોજન કરવામાં આવે છે.

<u>બાબરી (મુંડન વિધિ)</u> :-

બાબરી વિધિ લગભગ દરેક સમાજમાં પ્રચલિત છે. પરંતુ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં આ વિધિનું કંઈ ખાસ મહત્વ જોવા મળતું નથી. બાળકની ઉંમર સવા વર્ષની થાય ત્યારે પોતાની શાખના મુખ્ય દેવસ્થાને (ગોત્ર) જઈને મુંડન વિધિ કરવામાં આવે છે. આ વિધિમાં છોકરાના માતા-પિતા તથા શક્ય હોય તો દાદા-દાદી

સામેલ હોય છે. અને સામુહિક જમણવાર જેવો કોઇ પ્રસંગ હોતો નથી. આ રીતે બાબરી વિધિ બીજા સમાજ કરતાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં અલગ પડે છે. પર (બાવન) શાખના મુળ દેવસ્થાન માદરે વતન કચ્છમાં આવેલા છે.

ઘૂંઘટ પ્રથા :-

કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં જુની પેઢીમાં લાજ કાઢવાનો રિવાજ પ્રચલિત હતો. લાજનો રિવાજ ઘણીથી મોટી ઉંમરના સસરાના સગા હોય. તેમનાથી મુખ્ય ઉંમરના પરપુરુષોથી માંડી કે બીજી જ્ઞાતિના સભ્ય ગૃહસ્થોથી રાખવામાં આવતો હતો. દરેક સ્ત્રી પોતાના શ્વસુર પક્ષમાં વડીલોની લાજ કાઢતી હતી. પરંતુ સમય જતાં આ રિવાજમાં ઘણો ફેરફાર જોવા મળે છે. અત્યારની પેઢીમાં આ રિવાજ આંશિક રીતે જોવા મળે છે.

વીર પસલી :-

દર વર્ષે શ્રાવણ માસમાં આ પ્રસંગ સમગ્ર જિલ્લામાં તેમજ વિશ્વમાં વસતો કચ્છી પટેલ સમાજ ઉજવે છે. ભાઇ બહેનના ઘરે જઇને પોતાની યથાશક્તિ પ્રમાણે કપડાં તેમજ રોકડનું દાન કરે છે. આ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં દીકરીને નિયાણી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. માટે આ સમાજ દીકરીને દાન આપવામાં બહુ માને છે. આમ, આ પ્રસંગ ભાઇ-બહેનના સંબંધોને પુષ્ટિ આપે છે. ભાઇ જમણ (ભોજન) ના પૈસા પણ બહેનને આપી દે છે.

ધાર્મિક સ્થિતિ :

માનવી ભલે ગમે તે ધર્મમાં માનતો હોય કે ગમે તે પંથ સંપ્રદાયની સેવા પૂજા કરતો હોય પણ આ બધામાં સર્વોચ્ચ ધર્મ તો માનવતા જ છે. માનવમાં માનવતા પ્રગટે તે જ સાચો ધર્મ. વાઘ કે સિંહના બચ્ચાને તું વાઘ કે સિંહ થા તેમ કહેવું પડતુ નથી. પરંતુ માનવને તું માનવ થા એવો ઉપદેશ આપવો પડે છે. પશુ પક્ષી પ્રાકૃતિક જીવન જીવે છે. ત્યારે માનવી સાંસ્કૃતિક જીવન જીવે છે.[૫] આપણી સંસ્કૃતિ સત્ય-અહિંસા-પ્રેમ પર રચાયેલી છે. આપણે તો ફક્ત માનવીને જ નહિ પરંતુ જગતના સૃષ્ટિના બધા જીવો પ્રત્યે પ્રેમ કરીએ છીએ. ધર્મ દ્વારા માણસમાં માણસાઇ પ્રગટાવી શકાય છે. સદાય સાચું અને સારું કાર્ય કરવા જે તત્પર થાય તે સાચો ધાર્મિક.

વૈદિક ધર્મ આપણને કલ્યાણના ધર્મના યાત્રી માનવાનું સૂચવે છે. સતપંથ ધર્મ સદવિચાર, સદવાણી અને સત્કાર્યને સૌથી વધારે મહત્વ આપે છે. માનવીને બદલવો હોય તો તેનું હૃદય પરિવર્તન કરવું પડે. જે ધર્મ દ્વારા જ શક્ય બને. સદગુરૂએ માનવ માત્રને પ્રેમનો સંદેશો આપ્યો છે. પડોશી પર તુ પોતાની જાત પર જેટલો પ્રેમ કરે છે. તેટલો પ્રેમ કર. તેને મદદ કર. તુ પડોશીને પ્રેમ કરીશ તો આપોઆપ સમાજમાં શાંતિ સ્થપાશે.[*]

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના વિકાસમાં સૌથી મહત્વનું પરિબળ હોય તો તે ધાર્મિકતા છે. આ સમાજ ધર્મને સાથે લઇને વિકાસ કરનાર સમાજ છે. એમના વડીલોએ આપેલા સંસ્કારોને નવી યુવા પેઢી પણ સાચવતી આવી છે. તેમની ધર્મ ભાવનાને ટકાવવા માટે સમાજમાં ઉજવાતા વિવિધ ઉત્સવો પણ તેમની ધાર્મિકતામાં વધારો કરે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઉત્સવોનું અનેરૂ મહત્વ રહ્યું છે. જો ઉત્સવો ન હોત તો આપણા ધર્મ સંસ્કૃતિની યાદ કોણ અપાવત ? વડીલોએ કરેલા પરાક્રમો. સાહસોથી નવી પેઢી કેવી રીતે પરિચિત થાત ? આમ. ઉત્સવો માનવીની ધાર્મિકતા ટકાવવામાં અતિ ઉપયોગી બની રહે છે. તે મુજબ સમગ્ર કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં જે ધાર્મિક ઉત્સવો ઉજવાય છે તે અન્ય સમાજો માટે પણ પ્રેરણા સ્ત્રોત સમાન છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજની ધાર્મિક સ્થિતિ વિશે કહીએ તો વડીલોના મૂળમાં જ આધ્યાત્મિકતા જેવા ગુણોનું સિંચન થયેલું જોવા મળે છે. વિદેશી અસર પણ આ સમાજના સંસ્કારોને સ્પર્શી શકી નથી. આ સમાજની યુવા પેઢી પણ વડીલોએ આપેલા ધર્મોપદેશને સાચવતી આવી છે. આ સમાજમાં ધાર્મિકતા ટકાવવા માટે જે ઉત્સવો ઉજવાય છે. તેની વિસ્તૃત માહિતી નીચે મુજબ છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં બે પંથ જોવા મળે છે. જેવા કે સતપંથ અને સનાતન. સતપંથમાં માનનારો વર્ગ પીરાણાપંથ તરીકે ઓળખાય છે. જ્યારે સનાતનમાં માનનારો વર્ગ લક્ષ્મીનારાયણની પૂજામાં માને છે.

આમ તો પીરાણાપંથ પીર શબ્દને કારણે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ મુસ્લિમ પંથ લાગે છે.[*] પણ બધા જ પીરાણાપંથ એ મુસ્લિમ પંથ નથી. બલકે જે સંત-ફકીરોએ ચમત્કારિક સિધ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરેલ તે પીર - ઓલિયા ફકીર સંતના અનુયાયીઓ પીરાણાપંથી ગણાતા આવ્યા છે. તેમને હિંદુ મુસ્લિમ જેવો ઓછો ભેદ હતો. મહદ્અંશે તો તેમાં હિંદુ-મુસ્લિમ ક્યાંક તાંત્રિક સિધ્ધિઓ અથવા ક્યાંક તેમાં

તત્વજ્ઞાનનો સમન્વય જણાતો અને ક્યાંક ભકિત ભાવના વિશેષ જણાતી. અને મહદ્અંશે આવા ઓલિયા, સંત, ફકીરો, સૂફી પંથમાં પણ જોવા મળતા. મૂળે પીર શબ્દ અરબી નથી પણ ફારસી છે. પંદરમાં સૈકાના ઉતરાર્ધમાં અમદાવાદ નજીક આવેલ ગીરમથા ગામે ઇમામશાહ ઇરાનથી આવી વસેલ. તે ઘણા ચમત્કાર માટે પ્રસિધ્ધ હતા. તેમના સમયમાં ત્રણ વર્ષ લાગલગાટ વરસાદ ન પડતાં આજુબાજુના કૃષિકારો તેમને ત્યાં ગયેલ અને તેમણે કહ્યું કે વરસાદ તેમની શક્તિ દ્રારા પડશે અને વરસાદ તે વરસે પડતાં કૃષિકારો, કણબીઓ અને આજુબાજુનાં ગામડાંના વતનીઓને પીરના ચમત્કારની ઘણી અસર થઇ અને તેમના તરફ શ્રધ્ધા જાળવી દરેક મુશ્કેલી માટે જતા થયા અને આ પીરાણાને માનતા થયા. આ સિવાય, સુરત, વલસાડ જિલ્લાનો કણબી સમૂહ કાશીએથી યાત્રા કરી પાછો વળેલ ત્યાં રાત્રિએ રોકાયેલ અને તે પણ ઇમામશાહની પોતાની ચમત્કારી શકિતથી પ્રભાવિત થયા અને પીરાણાને માનતા થયા. મોલે ઇસ્લામ એટલે મતિ-ઉલ-ઇસ્લામને આધીન થયા તે ઉપરથી મતિયા કહેવાયા અને પીરાણાએ સૂચવેલ પંથને અનુસરવા લાગ્યા અને ઇમામશાહે લખેલી શિક્ષાપત્રીને પવિત્ર ગણી તેને મોઢે કરનારા 'કાકા' કહેવાતા.

અગાઉ જોઇ ગયા તેમ ઇમામશાહે ગીરમથા પાસે પિરાણામાં મુકામ કર્યો અને ત્યાંથી પીરનો પંથ (ધર્મ) શરૂ કર્યો.[૯] અડાલજ, ઊંઝા તથા આજુબાજુના ઘણા કણબીઓ આ ધર્મમાં દાખલ થયા. આ પંથના કણબીઓએ કચ્છમાં શિકરા નામનું ગામ વસાવી ત્યાં પીરાણાપંથ શરૂ કર્યો. ગુજરાતનાં જે કણબીઓ પિરાણા પંથમાં દાખલ થતાં હતા તેમાંથી ઘણાં પાટીદારો કચ્છના શિકરા ગામે વસવાટ માટે ગયા. આ પાટીદારો શિકરાની આજુબાજુના ગામડાઓમાં વસ્યાં અને ત્યાં ખેતી કરવા લાગ્યા. આવા કણબીઓના કેટલાક ગામોનાં અહેવાલ આ મુજબ છે : કચ્છના સઘળા પિરાણાપંથી કણબીઓ ક્રમે ક્રમે ગુજરાતના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાંથી નીકળીને કચ્છના વાગડ પ્રદેશના શિકરા ગામે આવ્યા અને ત્યાં પોતાના સ્વધર્મીઓ સાથે મળીને શાંતિથી ખેતી કરવા લાગ્યા. કચ્છનો પ્રદેશ ઘણાં વર્ષોથી ખેતીવાડીમાં પછાત હતો. એ સંજોગોમાં કચ્છના રાવને (રાજાને) ગુજરાતના કાબેલ ખેડૂતો અનાયાસે મળી જતાં રાવે આ ખેડૂતોને આખા કચ્છમાં વસાવ્યા. કચ્છના પાટીદારો ખૂબ મહેનતુ છે અને કરકસરતા તથા સાદાઇથી રહે છે. હાલમાં ગુજરાતના પાટીદારોની માફક તેઓ પણ દુનિયાના ઘણા દેશોમાં આજીવિકા અને કમાણીની શોધમાં પહોંચી ગયા છે. પીરાણાપંથ પાડતા કડવા પાટીદારો સાબરકાંઠાના અનેક કંપાઓમાં જઇને વસ્યા છે અને સુંદર જીવન જીવે છે.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના દરેક કંપાઓમાં મંદિર ફરજિયાત હોય છે. પીરાણા પંથના મંદિરો નિષ્કલંકી જ્યોતિ મંદિરો તરીકે ઓળખાય છે. તેમના મંદિરોમાં ઇમામશાહની પાદુકાનું પૂજન થાય છે. આ મંદિરોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશની પ્રતિમાઓ છે. આ મંદિરોમાં સવાર-સાંજ બંને સમય આરતી પણ થાય છે. નિષ્કલંકી નારાયણ એક દિવસ ફરી પૃથ્વી પર આવશે તેવી આશા સાથે તેમની આરાધના થાય છે. નિષ્કલંકી મંદિરોમાં શક્તિની અખંડ જ્યોત પ્રગટાવેલી હોય છે. આ મંદિરોની ઉપર શ્વેત ધ્વજા પણ ફરકતી હોય છે. ઓલ ઇન્ડિયા સંત સમિતિએ પીરાણા પીઠને પાંચમી પીઠ તરીકે જાહેર કરી છે. અમદાવાદ નજીક આવેલી પીરાણા પીઠ પર પીરાણા પંથના ગાદીપતિ તરીકે હાલ જગદગુરૂ સંતપંચાચાર્ય શ્રી નાનકદાસજી મહારાજ બિરાજે છે. કચ્છના બાકીના સનાતન પંથી તરીકે ઓળખાય છે અને બધાજ એકબીજા સાથે હળીમળીને રહે છે.

આમ, કંપાઓમાં ધાર્મિક વાતાવરણ ઊભુ કરવા માટે મંદિરો અગત્યનું પરીબળ બની રહે છે. આ મંદિરોમાં દર ગુરૂવારે મહાપૂજા કરવામાં આવે છે. તથા વડીલો દ્વારા સત્સંગ, ભજન, કીર્તનનું પણ આયોજન કરવામાં આવે છે. આમ સમગ્ર કંપાઓની અંદર ધાર્મિક વાતાવરણનું નિર્માણ થાય છે.

આ ઉપરાંત જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ પણ સમગ્ર સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદારના કંપાઓમાં આનંદનો ઉત્સવ બની રહે છે. ચાર દિવસ સુધી રાસ-ગરબાની રમઝટ જામે છે. દરેક કંપાઓમાં આ જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ ઉજવાય છે. જે અન્ય સમાજોમાં આ પરંપરા મુજબ ઉજવાતો નથી. જે આ સમાજની વિશિષ્ટતા છે. જન્માષ્ટમીના દિવસે આખા કંપાનું સામૂહિક ભોજન ગોઠવાય છે. આમ, આ ઉત્સવ અનેરો બની રહે છે.

આ જિલ્લામાં આવેલા કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના લોકો હોળી જેવા ઉત્સવો આનંદથી ઉજવે છે. સારું મુહર્ત જોઇને હોળીને પ્રગટાવવામાં આવે છે. ત્યારબાદ સામૂહિક ભોજન ગોઠવાય છે. હોળીના મહત્વ વિશે પણ વડીલો દ્વારા મંદિરમાં સત્સંગનું આયોજન થાય છે. બીજા દિવસે આવતી ધુળેટીના દિવસને પણ લોકો આનંદથી માણે છે. આ ઉપરાંત દિવાળીનો ઉત્સવ પણ આ સમાજના લોકો ઉત્સાહથી ઉજવે છે. દિવાળીના દિવસોમાં સમગ્ર કંપાઓમાં દીપ પ્રગટાવવામાં આવે છે. બેસતા વર્ષના દિવસે સવારે વહેલા મંદિરમાં સમગ્ર કંપાના લોકો પહોંચી જાય છે. અને ભજન સત્સંગ કરે છે. ત્યારબાદ એકબીજાને સ્નેહથી ભેટે છે. આ ઉપરાંત

પદયાત્રા કરતા હોય છે. આ ચાલવાનું બળ કોણ આપે છે ? આ બધુ પદયાત્રાની પવિત્ર ભૂમિનો જ પ્રભાવ હોય છે. સદ્‌ગુરૂ તથા અનેક સંતોની ચરણરજથી પવિત્ર બનેલી પ્રેરણાપીઠની પદયાત્રા કરવાથી અવશ્ય પુણ્યનો ઉદય થાય છે અને સદ્‌ગુરૂભાવમાં વૃધ્ધિ થાય છે. સંસારમાં સંસાર સુખ મેળવવા જીવનભર દોડવું અને ફરફર કરવું તેનાં કરતાં આવતી ચૈત્ર સુદી-૨ સદ્‌ગુરૂની પદયાત્રામાં જોડાઇ કાયમી જીવનફળ પ્રાપ્ત કરવું તેવુ આ સમાજ પદયાત્રા વિશે માને છે.

બીજું વિશેષમાં આ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં કેટલાક સાધુ-સંતો પણ થયા છે. જે સંતો દ્વારા સમાજમાં સત્સંગ દ્વારા સંસ્કારોનું સિંચન થાય છે. આ સમાજના દરેક કંપાઓમાં ભગવાનનાં મંદિરોનું નિર્માણ થયેલ છે. જેમાં સવાર-સાંજ બન્ને ટાઇમ આરતી થાય છે અને આખાય કંપાના નાના મોટા સર્વે સાથે મળી ભગવાનની આરતી ગવાય છે.

આ સમાજમાં કેટલાક સંતોના આશ્રમો પણ ઉભા કર્યા છે. વડાલી કંપામાં સંત શ્રી નથ્થુરામ બાપા એક મહાન સંત થઇ ગયા અને એની યાદમાં સંત નથ્થુરામબાપા આશ્રમ (સમાધી સ્થળ પર) ચાલે છે. જેમાં અનેક જીવોનું કલ્યાણ થાય છે. એવો જ આશ્રમ સંત રામદાસબાપુ ``સ્મૃતિધામ'' ધીરાણા મુકામે ચાલે છે. અને વજેપુરા કંપા મુકામે 'સંત શ્રી કુંવરમાં' આશ્રમ ચાલે છે. આ બધાજ આશ્રમોમાં જ્ઞાન ભક્તિનો મહિમા ગવાય છે. દર પુનમના દિવસે અનેક યાત્રાળુઓ આવે છે. સંતોના ચરણોમાં શીશ ઝુકાવે છે. અને પોતાનું ભાગ્ય બનાવે છે. અને પ્રભુ રસનો પ્રસાદ પામે છે. અને પોતાના જીવનમાં સંસ્કારોનું સિંચન થાય છે.

આમ, સમગ્ર સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ ધાર્મિક ભાવના સાથે જોડાયેલો સમાજ છે. અને આ ધાર્મિક ભાવના સમાજમાં ટકી રહે તેનું સંપૂર્ણપણે વડીલો દ્વારા ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. આ સમાજના વિકાસમાં આધ્યાત્મિકતા રહેલી છે. આ સમાજ પરોપકારી વૃત્તિ ધરાવતો સમાજ છે. એકબીજા ભાઇને મદદ કરી તેને આગળ લાવવો તેવી ભાઇચારાની ભાવના આ સમાજના પાટીદારોમાં છે.

પાદનોંધ :–

૧. તારીખ ૧૦–૪–૨૦૧૦ના રોજ વડાગામના શામજીદાદા સાથે થયેલી વાતચીતમાં જણાવેલ.

૨. તારીખ ૧–૧–૨૦૧૦ ના રોજ ખેડબ્રહ્મા તાલુકાના ગોતાકંપાના સંતશ્રી શાંતિદાસજી મહારાજ પાસેથી જાણવા મળેલ વિગત.

૩. ડૉ.આર.ટી.સાવલીયા, 'ગુજરાતના પાટીદારો પરંપરા અને પરિવર્તન' પૃ.૧૨૦

૪. છઠ્ઠી બાળકના જન્મના છઠ્ઠા દિવસે કરવામાં આવતી વિધી.

૫. 'સતપંથ જ્યોત, (સામયિક) પૃ.૨૦

૬. એજન પૃ.૨૩

૭. ડૉ.મંગુભાઇ રા.પટેલ. સામિપ્ય ઓક્ટોબર ૧૯૮૬માં પ્રકાશિત થયેલ લેખ. પૃ.૨૮

૮. 'મહાજાતિ પાટીદાર' સંદેશમાં આવેલ લેખમાંથી લેખક. દેવેન્દ્ર પટેલ પૃ.૩

પ્રકરણ-૬

સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના સુધારકો.

ભારતનો પશ્ચિમ કાંઠો જગ પ્રસિધ્ધ યાત્રાધામો દ્વારિકા અને સોમનાથથી સમૃધ્ધ છે. તેની પડોશમાં રત્નાકર જેને ઘેરીને બેઠો છે. એવો કચ્છ પ્રદેશ સિંધુ ખીણની સંસ્કૃતિનો ધબકાર કચ્છના ધબકતા જીવનમાં જીલાતો હોય તેવો અણસાર આવે છે. કેટલાય દુષ્કાળોની થપાટો, પૂર પ્રકોપ, વાવાઝોડા અને વિનાશક ભૂકંપે કચ્છ પ્રદેશના લોક સમૂહના ખમીરને ઘડયું છે.

ખમીરવંતી આ પ્રજાએ અનેક સંતોની વણજાર આપી છે, તો જતી, સતી, સૂરા, નેકી-ટેકીવાળા બહારવટીયાઓના વિશિષ્ટ ચરિત્રો પણ કચ્છમાં પાકયા છે. મેકણદાદા, જેસલ-તોરણ, ગોપાળબાપા, જીવરાજબાપા, ખેતાબાપા, પુંજાબાપા, કુંવરબા, વાલજીબાપા, રતનબાપા, હરજીબાપા, લાલજીબાપા જેવા પવિત્ર આત્માઓની પાયધૂલિથી પવિત્ર બનેલ આ પ્રદેશના સાંસ્કૃતિક વારસાથી કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ વણછૂતો નથી રહ્યો.

આપણા સંતોએ સાચે જ લખ્યું છે કે....

> "સદગોર તણી શિખામણ સાચી
> સાંભળો ઋષિવર એકાંતિ,
> દિન પર્તે કરો ધામ શું ધંધા,
> સાંજ પડે થાઓ સાહેબકા બંદા."[૧]

આ પાટીદાર સમાજમાં આ શબ્દને ચરિતાર્થ કરતાં હોય એમ દિનભર ખેતીમાં કોશ ચલાવ્યા પછી રાતભર કૂવાની પાળે, કૂવાના પાંટડાઓ પર બેસીને ઈશ્વર સ્મરણ કરતાં અનેક વણઓળખાયેલા તપસ્વીઓથી આ સમાજ ભરપૂર છે.

સંસ્કૃતિની આગવી ઓળખ, મીઠાશભરી લોકબોલી અને પુરુષાર્થ ભર્યું લોકજીવન ધરાવતા કચ્છ ભાતને પોતાનું માદરે વતન બનાવવા આ પાટીદાર સમાજના ભાઇઓ ભારતના જુદા જુદા પ્રાંતો અને જિલ્લાઓમાંથી કચ્છ જિલ્લામાં અને અન્ય જિલ્લાઓમાં વસવાટ કર્યો.

છતાં જિલ્લામાં વસતા અનેક મહાપુરુષોએ સમાજમાં સમાજોત્થાન કર્યું છે. અને ગુજરાતના જુદા-જુદા જિલ્લાઓમાં વર્ણન વાંચવા મળે છે. તો સાબરકાંઠા જિલ્લો પણ કડવા કણબી પાટીદાર સંતોના આગમનથી કેમ વંચિત રહી શકે ? આ જિલ્લામાં કડવા કણબી પાટીદાર સમાજના અનેક સંતો અને સમાજસુધારકો થઈ ગયા. આવા સંતોના વૃત્તાંતો નીચે મુજબ છે.

સંત શ્રી નથ્થુરામ બાપા :-

ખેડ તાલુકાના ઇન્દ્રોડ નામના ગામમાં રામજીબાપાની ભોમજીબાપા કુટુંબ સાથે વસીને ખેતીવાડીનો વ્યવસાય કરી કુટુંબ નિર્વાહ ચલાવતા હતા. ભોમજીબાપાના કુટુંબમાં મોટા દિકરા મગનભાઈ અને નાના દીકરા મનજીભાઈ હતા. મોટા દિકરા મગનભાઈને તેમના છ દીકરા વીરજીભાઈ, દલજીભાઈ, જયરામભાઈ, જેઠાભાઈ, શંકરભાઈ, રામજીભાઈ, નાના દીકરા મનજીભાઈના પરિવારમાં પુનાભાઈ, રામાભાઈ, અને ઈશ્વરભાઈ આમ ત્રણ દીકરીઓ જ હતી. અને મનજીબાપાને તેમના ધર્મપત્ની આણંદીમાં, બન્ને જણા ખેતીવાડીનો વ્યવસાય કરી જીવન નિર્વાહ ચલાવતા હતા. વર્ષો જતા આણંદીમાને મનમાં વસવસો થયા કરતો હતો કે, ત્રણે દીકરીઓ પારકી થાપણ કહેવાય. આપણે જતી વહેલી ત્યારે ઘરને તાળા દેવાઈ જશે અને મારી નિયાણીઓને પરણી પાટી અને મામેરાના પ્રસંગો કોણ ઉજવશે ? આમ વિચાર કરી કરીને ચિંતામાં આણંદીમાં રડી પડતાં.

એક વખત સાંજે ધીનો દીવો કરી ધૂપ કરી મનજીબાપા તથા આણંદીમા પ્રભુ સ્મરણ કરતાં હતાં. આરતી કરી રહ્યા બાદ મનજીબાપાએ તેમના ધર્મપત્નીને પૂછ્યું કે હમણાં તમે નિરાશ કેમ દેખાઈ રહ્યા છો ? તમને શું કંઈ તકલીફ છે. ત્યારે તેમના ધર્મપત્નીએ સજળ નયને પૂજ્ય મનજીબાપાને સંબોધીને કહ્યુ કે તમોને પુરુષોને કંઈ જ ન થાય અમો સ્ત્રીઓને દીકરીઓની ચિંતા થાય. આપણે જતાં રહીશું પછી દીકરીઓને પરણીપાટી અને મામેરા જેવા શુભ પ્રસંગ કોણ કરશે ? તેની મને ચિંતા થયા કરે છે. મનજીબાપા ખૂબ જ શ્રદ્ધાળુ હતા. તેમણે કહ્યુ તમે ચિંતા ન કરો આવી ચિંતાઓને ચિંતામાં બાંધી પડી જશો. આપણે સદ્ગુરુ શ્રી ઉમાપ્રસાદ મહારાજની આશા રાખીએ મહારાજ આપણને દીકરો જરૂર દેશે." ત્યારે આણંદીમાં કહે શું આશા રાખીએ ? મને ત્રણ વર્ષ થયા રજસ્વલા ધર્મ (ઓળો) જતો રહ્યો છે. તો પછી દીકરો હવે ક્યાંથી આવે ?

પૂજ્ય બાપાએ કહ્યું કે સદ્‌ગુરૂ પર પુરેપુરો વિશ્વાસ રાખો. આપણું કામ ભગવાન ચોક્કસ કરશે વિશ્વાસ રાખો. ધના ભગતે વાડીમાં રેતી વાવી અને ભગવાને ઘઉં પકવ્યા હતા તે તમોને યાદ છે ને ? ભગવાન ઉપર શ્રધ્ધા રાખો અને ઊભા થાવ. આપણે મહારાજને પ્રાર્થના કરીએ. ઘીની જ્યોત સામે હાથ જોડી બાધા રાખીએ. ભગવાન આપણા ઘરે દીકરો જરૂર દેશે. અને આ બંનેએ ગુરૂમંત્રની પાંચ માળાની ટેક રાખી અને આ ટેક શ્રધ્ધાથી અને ભાવથી પાળતા હતા. દરરોજ ખેતીવાડીનું કામકાજ કરે અને પ્રભુ સ્મરણ કરે. બે-ત્રણ મહિના બાદ ભાણીમાને સારા દિવસો જણાવા લાગ્યા. પૂરા નવ માસે સમય જતાં દીકરાનો જન્મ થયો અને દીકરાના જન્મના સમાચાર તેમની દીકરી હેજબાઇ સમાચાર આપવા માટે વાડીએ ગઇ. હેજબાઇએ આનંદ અને ખુશાલી સાથે બાપાને કહ્યુ કે આપણા ઘરે મારો ભાઇ આવ્યો ત્યારે બાપાએ કહ્યું કે દીકરી તમારી નિયાણીઓના પ્રતાપે અને ઇમામશાહ મહારાજના આશીર્વાદથી તમારો ભાઇ આવ્યો છે. હું ઘરે આવું છું એમ કહી મનજીબાપા ગાંધીની દુકાને ગોળ લેવા માટે ગયા. ગોળ લઇ આવીને તેમણે દીકરીઓ દ્વારા કરાવીને ગામનાં બધાને ગોળ વહેંચાવ્યો. આ સમાચાર સાંભળી ગામમાં ખૂબ જ આનંદ થયો. ગામમાં કેટલાક સમજુ માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા ભાણીમાને છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી ખોળો જતો રહ્યો હતો છતાં પણ ભગવાને દીકરો આપ્યો તે મનજીબાપાના તપ અને ભક્તિનો પ્રતાપ છે.

આ દીકરો જરૂર કોઇ તપસ્વી જીવ હશે, તો જ આ ઘરે અવતરે. આમ, બધા વાતો કરવા લાગ્યા ત્યાર પછી રિવાજ મુજબ છઠ્ઠા દિવસે ગામના અને ઘરની તમામ બહેનો છઠ્ઠી' કરવા માટે આવી અને કપડાં પહેરાવી અને માંચીમાં સુવડાવી કપાળ અને જમણાં પગના અંગુઠે તિલક ચંદન અને ચોખાથી વધાવ્યા. ગામની બહેનો વાતો કરવા માંડી દીકરાનું તેજ તો જુઓ, આવો દીકરો ભાણીમાના ઘરે જન્મ્યો છે. છઠ્ઠીના વધામણા કરી પછી દીકરાનું નામ શું રાખવું ? બધી બહેનો વાતો કરતી હતી કોઇ કહે કે હેજબાઇ (મનજીબાપા અને ભાણીમાની દીકરી) તને જે ગમતું હોય તે નામ તું નક્કી કર. એટલે હેજબાઇ માંચી સામે હાથ જોડી ઊભા રહ્યા અને આંખો બંધ કરી ભગવાનને પ્રાર્થના કરી. અને તેનું નામ નથ્થુ (મોટો માણસ) રાખ્યું.

સમય જતાં નથ્થુ છ વર્ષનો થયો એમની ઉંમર નિશાળમાં ભણવા જેવી થઇ. પરંતુ તે સમયે ઘરની આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી હોવાથી શાળામાં જઇ શક્યા નહી. અક્ષરજ્ઞાનથી વંચિત રહેલા નથ્થુરામ પ્રભુમય બની, ઇશ્વર કૃપાથી સંત થયા.

નથ્થુરામનું બાળપણ બહેનોના પ્રેમ અને લાડકોડથી વ્યતિત થઇ રહ્યું હતું આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી હોવાને કારણે અભ્યાસ ન કરી શક્યા. એટલે નથ્થુરામની શાળા બની પ્રકૃતિનો ખોળો. કચ્છમાં વાડીઓનું સૌંદર્ય અનુપમ અને રળિયામણું. તેમજ વાતાવરણ પણ ખુશનુમા. રસાળ ધરતી એટલે જે કંઇ બી વાવો તેમાં મીઠાશ ખૂબ આવે. વાડીઓમાં બધાજ પ્રકારનાં ફળ પાકે. બાળમિત્રો સાથે તેનો આનંદ લૂંટવા નથ્થુ પહોંચે પ્રકૃતિના ખોળે. આ વાડીઓ જ બની નથ્થુરામની શાળા અડધું પડધું ઘર જ વાડીઓ તે સમયે સિંચાઇના સાધન તરીકે ડીઝલ એન્જિન કે ઇલેક્ટ્રીક મોટરો ન હતી. તેથી વાડીઓમાં પિયત કરવા બળદ દ્વારા કોશ ચાલતા. કોશ હાંકનાર ભજન-દોહાની રમઝટ બોલાવતા હોય અને બળદ હાંકે જાય. આમ ખેતી પિયત થતી. કોશ વાટે આવતાં પાણીમાં રમવાની નથ્થુરામને ખૂબ મજા આવે. કોશ ચલાવતા મનજીબાપા ભજન લલકારે અને ભજનોના અજ્ઞાત સંસ્કાર બાળક નથ્થુરામ પર પડે. વગડે ઢોર ચરાવતાં રબારી. ખેતર ખેડતાં ખેડૂત કે ધમણ ચલાવતો લુહાર સૌને માટે કામ સાથે ઇશ્વરના અનુસંધાન માટે ભજન એ હાથવગું સાધન કેટલાય દિવ્ય ચરિત્રોનું ઘડતર તેના થકી થયું છે.

ખેતરની માટીની ભીનાશે નથ્થુના હૃદયને ઋજુ પોચું બનાવ્યું. તો ખેતરના ખાડા-ટેકરાના ચઢાણોએ જીવનની કઠણાઇઓનો સામનો કરવાનું આત્મબળ આપ્યું. છાંયો વરસાવતાં અને મન ભાવન ફળો આપતા વૃક્ષોએ હંમેશાં સૌના પર હેત વરસાવવાનું તથા પોતાનું સઘળુ સમાજના ચરણે ધરવાનું શીખવ્યું. અર્થાત પરોપકારી વૃત્તિ કેળવાઇ. આમ. પ્રકૃતિશાળા બની નથ્થુરામની શાળા.

બાળગોઠીયા મિત્રોની સાથે રમતા રમતા દૂર ખેતરોમાં પણ પહોંચી જતા. બાળપણના આવા કેટલાક મિત્રોમાંથી નબળાનો પણ સંગ થયો. બાળપણમાં મિત્રોને લાગેલ આ સંગદોષ પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીની જેમ જ તેમણે સ્વીકાર કરેલ છે. બાપુએ જેમ ' સત્યના પ્રયોગો' માં પોતાના દોષો જણાવેલ છે. એમ નથ્થુરામ બાપાની ઉંમર દસ વર્ષની હશે. કરબોઇ ગામમાં ખરચ હતું. (અર્થાત કોઇ પ્રસંગ નિમિત્તે જમણવારનું આયોજન) તે પ્રસંગે નથ્થુરામબાપા સારથીયામાં (સ્વયંસેવક માટેનો કચ્છી ભાષાનો આગવો શબ્દ) ગયા હતા. જમણમાં શિરો બનાવવાનો હતો તે માટે લોટ, ગોળ, ઘી બધા તૈયાર કરી મૂકેલા. તેમના ભાગે પાણી ભરવાનું કામ આવેલ. તેમના મિત્રોમાંથી કેટલાકને ગોળ સંતાડી લઇ જઇ ખાતા જોયા. જેથી તેમને પણ ગોળ ખાવાની ઇચ્છા થઇ. આથી ગોળ લઇને પોતાના ખીસ્સામાં મૂક્યો.

ગોળ ખીસ્સામાં મૂકતા એક આગેવાન જોઇ ગયા. ગોળ ખિસ્સામાં સંતાડી પાણી ભરવા રવાના થયા. એ આગેવાન તેમની પાછળ આવી તેમનો હાથ પકડયો ને બોલ્યા. `` ગોળ ખિસ્સામાં સંતાડયો છે. ? `` એમ કહી ખિસ્સામાંથી ગોળ કઢાવ્યોને વાંહામાં (પીઠ પાછળ) બે ધુંબા (થપ્પડ) ચડાવ્યા. ત્યારે નથ્થુરામબાપાએ કહ્યું બે ધુંબા (થપ્પડ) વધારે લગાવો જેથી આ મૂર્ખ બીજીવાર ભૂલ કરવાનું નામ ન લે.

ઠપકો સાંભળી નથ્થુ પોતાના પાણી ભરવાના કામમાં લાગ્યો. પાણી ભરી આવતાં વિચારવા લાગ્યો. `` થોડું ખોટું કરીએ કે નાની ભૂલ કરીએ તો કેવો માર પડે છે. થયોને પાંસરો બોલ ફરી આવું કરીશ ?`` મનમાં સંકલ્પ કર્યો ના. ના ફરી આવું ક્યારેય નહી કરું. તે ઘડીને આજનો દિવસ સંકલ્પમાં ક્યારેય ફેરફાર થયો નથી. આમ. ભુલ કરવી એ સામાન્ય માણસનો સ્વભાવ છે પણ ભુલનો સ્વીકાર કરવો એ મહાન પુરુષનો સદ્ગુણ છે.

નથ્થુરામ બાળપણથી જ જીવન પ્રત્યે સજાગ બન્યા. ભાણીમા પણ નથ્થુરામને બાળપણથી જ સવાર-સાંજ મંદિરમાં લઇ જાય. પાવન પાવળનું આચમન કરાવે પછીતો નથ્થુરામમાં સ્વયંમ્ આધ્યાત્મિક સંસ્કારો સ્ફુરિત થવા માંડયા. ગામમાં કોઇ સંત સાધુ પધાર્યા હોય તો તેની આગતા સ્વાગતા અને સેવામાં નથ્થુરામ તેના બાળમિત્રો સાથે પહોંચેલો જ હોય. નાનપણથી સત્સંગ સાંભેળ અને જીવન ધન્ય બનાવે. નથ્થુરામને બાળપણમાં હરિશ્ચંદ્રરાજાનું આખ્યાન સાંભળવા અને જોવાનો લહાવો મળેલ. જેમાં સતિ તારામતિ ગુરૂ ભકિતમાં મગ્ન હતા. હરિશ્ચદ્ર રાજાને પણ ભકિતમય જીવનની પ્રેરણા મળેલ. સત્યના માટે રાજા હરિશ્ચંદ્ર તારામતિ અને પુત્ર રોહિતદાસ જે કસોટીમાંથી પસાર થયા અને સત્યનો વિજય થયો. આ આખ્યાનમાંથી પણ નથ્થુરામના સંસ્કારોનું ઘડતર થયું.

નથ્થુરામ પાંચ વર્ષના થયા પણ ઘરની પરિસ્થિતિ નબળી હોવાથી નિશાળમાં ભણવા જવાય તેમ ન હતું. જેથી વાડીએ કોશમાં ટીંગાવા જાય અને પાણીનો ઢાળિયો ખોરવાનું કામ કરતા. આમ કરતાં કરતાં નથ્થુરામની ઉમર બાર વર્ષની થઇ. એક વખત માનકુવા ગામના લાલજી લીંબાણી ઘરે આવ્યા અને કહ્યું કે, અમારી દીકરી અગિયાર વર્ષની છે. નામ જીવાબાઇ છે અને તમારા દીકરા નથ્થુરામ સાથે સગપણ કરો તો હું વાત લઇને આવ્યો છું. ત્યારે મનજીબાપાએ મોટાભાઇ અરજણભાઇને પુછીને માગું સ્વીકારી લીધું બંને વેવાઇઓએ ગોળધાણા ખાધા અને સગપણ નકકી

કર્યું. તે વખતે સમાજમાં રિવાજ હતો કે બાર વર્ષે સમૂહ લગ્ન કરવા. જેથી માનકૂવા ગાડામાં જાન જોડી નથ્થુરામને પરણાવી લાવ્યા. દીકરીની નાની ઉંમરના કારણે લાડીને તેડી આવેલા નહી.

નથ્થુરામ સત્તર વર્ષના થયા એટલે ભાણીમા કહે બેટા હવે વહુને તેડી લાવીએ. આપને ખેતી મજૂરીમાં કામ આવે. તે વખતે તાર, ટેલિફોન કે પત્રવ્યવહાર નહોતા એટલે ભાણીમાએ પાંટીયાને પાંચ કોરી આપી માનકૂવા વેવાઇ લાલજી લીંબાણીના ઘેર મોકલ્યો અને કહ્યું કે ગોકુળ આઠમ પછી અગિયારસના કરબોઇથી વેવાઇ મનજી રામજીયાણીને ત્યાંથી તમારી દીકરીને તેડવા આવશે. એવા સમાચાર કહી મોકલાવેલ પાંટીયો સમાચાર પહોંચાડી આવ્યો અને ગોકુળ આઠમ ગયા પછી અગિયારસના મોટાભાઇ અરજણબાપા અને મોટામા અને માતાજી ભાણીમાં અને બહેન હેંજબાઇ એમ ચારે જણા ગાડું લઇ આણું તેડવા માનકૂવા ગયા અને એક રાત રોકાઇ બીજા દિવસે વહુને તેડીને કરબોઇ આવ્યા. આ રીતે નથ્થુરામના ઘર સંસારની શરૂઆત થઇ. બંને જણા રામ-સીતા જેવું આદર્શ જીવન વિતાવવા લાગ્યા. જે લોકો મા-બાપનો આદર નથી કરતા એનો આદર ભગવાન પણ નથી કરતાં.

નથ્થુરામ ખેતીનું કામ કરતા હોય કે ચાલ્યા જતા હોય તોપણ ઇશ્વર સ્મરણ ચાલું જ હોય. સમય જતા નથ્થુરામ ચૌદ વર્ષના થયા અને કુટુંબ ખૂબ જ સુખ શાંતિ આનંદ કિલ્લોલ કરતું જીવી રહ્યુ હતું ત્યા અચાનક દુઃખનો ડુંગર ઢળી પડ્યો અને પિતાજી મનજીબાપા સ્વર્ગે સીધાવ્યા. બધાં રોકકળ કરતા હતાં ત્યારે નથ્થુરામે માને સમજાવતા કહ્યુ કે. મા નામ તેનો નાશ અને ચડ્યું તે પડવાનું અને જન્મ્યું તે જવાનું, ખીલ્યું તે કરમાવાનું પુત્રના આશ્વાસનથી સૌનું દુઃખ હળવું થયેલું પછી સૌ 'જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ' આમ મનથી સમજી ખેતીકામ કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા.

જીવનમાં માવતરના આશીર્વાદ સંસાર સાગર તરવા માટે પહેલું પગથિયું છે. નથ્થુરામનો તો ઉચ્ચ આત્મા હતો એટલે પિતાના આશીર્વાદ મેળવવા એ તો પહોંચ્યા કરબોઇની સ્મશાનભૂમિમાં ત્યાં રાત્રિના એકાંતમાં કોઇને ખલેલ નહિ એટલે જપ કરવામાં એમને આનંદ આવે, જપ ના જપ અને સ્વ.પિતાજી મનજીબાપાની સમાધીની પ્રદક્ષિણા પણ થાય.

એક વખત જાડના ઝુંડ પાસેના આ સ્મશાનમાં હંમેશની જેમ રાત્રે નથ્થુરામ પાલિયા. સ્મશાનમાં નિત્યક્રમ મુજબ પ્રદક્ષિણા કરતા જાય અને અમર મંત્રનો જાપ કરતા જાય. લગભગ રાત્રીના બે વાગવાનો સમય થયો હશે ત્યારે કરબોઇ ગામનો ચોકીદાર ભચુભા કોળી બાજુના રસ્તેથી નીકળ્યો એટલે એમને અંધારામાં આભાસ થયો. અહિંયા રાત્રે આ સ્મશાનમાં કોણ હશે ? ચારેકોર નિરવ શાંતિ અને અંધારાનું સામ્રાજ્ય. માત્ર તમરાં જાગતાં હતાં ભચુભા કોળી જાણી શક્યા નહિ વળી ચોકીદારનો સંશયશીલ સ્વભાવ. એમને કંઇક વહેમ પડયો એટલે થોડો વિચાર કરી બોલ્યા. ''માડુ કેર આય'' નથ્થુરામે જવાબ આપ્યો નહિ. બીજીવાર બોલ્યા. ''કો ભલા કોચ્છે નતો. સુણે નતો. 'માડુ કેર આય'.બીજીવાર બોલી ત્રીજી વાર ત્રાડ પાડી બોલ્યા.''માડુ કેર આય સુણે નતો કી ભલા કેર આય. હેવર ભડાકો કરીયાતો'' એટલે નથ્થુરામે તરત કહ્યું, '' બચુબાપા આઉ નથ્થું''. એટલે ચોકીદાર ક્હે. ''કેર ભલા નથ્થુ'' નથ્થુરામ ક્હે. ''હા બાપા આઉ આય''. ભચુબાપા ક્હે. '' નથ્થુ તું હેવેસ હેડાં કયું ? હેવર આઉ ભડાકો કેધો સે ઠીક થીયો તું બચીવ્યો નિકર ભારી હુધિવારી થાત. આઉ ઘોડો દબાઇએ એત્રિજવાર હુધી હોત શુકર થિયો કી માલિકે બચાવ્યો.''

નથ્થુરામનો સ્મશાન જઇને રાતભર તપસ્યા કરવાનો આ નિત્યક્રમ બની ગયો. સાંજનું વાળુ પાણી, સંધ્યા આરતી પૂરી કરે અને પછી બળદ અને ઢોરની સંભાળ કરી ચાર-પૂળો કરી સ્મશાનની વાટ પકડે. ભાણીમાને પુત્ર વત્સલ ભાવે બહુજ ચિંતા રહ્યા કરે. એક તો નથ્થુરામ તેમનો એકનો એક દીકરો એને સ્મશાનમાં કંઇક થઇ જાય તો ? એટલે નથ્થુને સમજાવે. બેટા, તું આમ સ્મશાને ન જતાં ઘરે બેસીને કે મંદિરમાં ભક્તિ કર. નથ્થુરામ ક્હે. માતાજી ત્યાં તો મારી રક્ષા કરતા પિતાજી બેઠા છે અને શું થવાનું છે ? પરંતુ ભાણીમાનો માતાનો જીવ એનું મન માને નહીં. એક દિવસ ભાણીમાએ ગામના રામજી મુખીને કહ્યું. 'અમારો નથ્થુ રાત્રે સ્મશાને જઇને ભક્તિ કરે છે, આ અમારો તો એક દીકરો છે. તમે એને સમજાવો. મારું તો માનતો નથી. મારો જીવ ઉંચો રહ્યા કરે છે.'

ગુરુવારનો દિવસ હતો, રાત્રે વારિયજ્ઞ પૂર્ણ થયો એટલે રામજી મુખીએ નથ્થુને કહ્યુ. બેટા તું બેસને મારે તારુ કામ છે. પછી મુખી અને નથ્થુરામ મંદિરના એક ખૂણે બેઠા. મુખી ક્હે બેટા તુ રાત્રે સ્મશાને જાય છે ત્યા એક વણજારો ભૂત રહે છે. એની

તારા તરફ દ્રષ્ટિ પડશે તો બિમાર પડીસ. માટે તું અહીંયા મંદિરમાં બેસીને ભક્તિ કર્યા કર.' નથ્થુરામ કહે.'મુખીબાપા. આપણને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એમ પાંચ ભુત જન્મોજન્મથી ખાતા આવ્યા છે. બસ હવે તો આ બધા ભુતથી પીછો છોડાવવો છે એટલે આ બધા ભુતોને સમજાવા જાઉં છું. મુખી સમજદાર હતા એણે તો નથ્થુરામની પીઠ થાબડી અને કહ્યું.'બેટા ધન્ય છે તને અને તારા માતાપિતાને કે જેણે તારા જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.' એમ કહી આશીર્વાદ આપ્યા.

ગંગાસતિ, ભીમ સાહેબ, ખીમ સાહેબ, ત્રિકમ સાહેબ જેવા નીજાર પંથના સાધકોએ ભક્તિને પડદામાં રાખવાનું કહ્યુ છે એમ નથ્થુરામ પણ જીવનનું ઉત્થાન ભાથું દુનિયાથી દૂર જઇ એકત્રિત કરી રહ્યા હતા. સ્મશાનની સમાધીઓમાં તેઓ પોતાનું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન-પરમ તત્વ સાથે મીલાવી રહ્યા હતા.

એક વખત કરબોઇ ગામમાં ગુરૂ મહારાજ પધારેલ તેમનો સત્સંગ નથ્થુરામે સાંભળ્યો અને નથ્થુરામના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. ભક્તિની તાલાવેલી લાગી. અને સંતને ગુરૂદીક્ષા આપવા માટે વિનંતી કરી. બાપજી મને અમર મંત્ર આપો. પાવન કરો. ત્યારે સંતે કહ્યું કે દીકરા તારા પાસે અમર મંત્ર રાખવાનું પાત્ર છે ખરૂં ? ત્યારે નથ્થુરામે હૃદય ઉપર હાથ મુકતા કહ્યુ કે હા બાપજી આ રહ્યુ પાત્ર જેમાં હું અમર મંત્રને રાખીશ. નથ્થુરામના આ જવાબથી ગુરુજી પ્રભાવિત થયા.

બીજા દિવસે નથ્થુરામ અને ધર્મપત્ની જીવાંબાઇ તથા માતાજી ભાણીમા ગુરૂ મહારાજ પાસે ગયા અને સંતે મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી જમણા કાનમાં મહામંત્ર આપ્યો બંને પતિ-પત્ની ધન્યતા અનુભવી અને શ્વાસોશ્વાસમાં રટણ કરવા રહ્યા. ગુરૂજીએ મસ્તક ઉપર હાથ મુકી આશીર્વાદ આપ્યા અને કહ્યું, બેટા, આ મંત્ર કોઇ અપાત્રને કહીશ નહી. ત્યારે નથ્થુરામ તો આભા જ બની ગયા અને ગુરૂજીના ચરણોમાં મસ્તક મુકી પગે લાગ્યા. ગુરુજી કહે બેટા હરતાં ફરતા ઇશ્વરનું સ્મરણ કરજે તને આત્મા પરમાત્માનું મિલન થશે અને જગતમાં તારું નામ અમર રહેશે. આ મારું અભય વચન છે.''

આમ કરતા નથ્થુરામ વીસ વર્ષના થયા ત્યારે તે વખતે ગામમાંથી બીજા મિત્રો કલકત્તા જતા હતા. નથ્થુરામે પણ માતાજી ભાણીમાને કહ્યું મા આપણે અહીયા મજુરી કરીએ છીએ પણ માંડ માંડ આપણું પુરું થાય છે. ગામમાંથી બીજા છોકરાઓ કલકત્તા કમાવા માટે જાય છે હું પણ તેમની સાથે જાઉં અને ચાર પૈસા

કમાઇ લાવું. માતાજીએ કહ્યું બેટા. ઓછું ખાશું ઓછું કમાશું પણ તને અળગો નહીં મૂકુ તને હવા-પાણી માફક ન આવે. હાજો માંદો થઇ જાય તે માટે હું તને નહીં જવા દઉં. ત્યારે નથ્થુરામે કહ્યુ મા તમો ચિંતા ના કરો સદ્દગુરૂ શ્રી ઇમામશાહ મહારાજ આપણી સાથે જ છે. આપણી ચિંતા સદ્દગુરૂને છે માટે મને પ્રેમથી રજા આપો. ત્યારે માતાજીએ કહ્યું ભલે દીકરા સુખેથી જા. તારું શરીર જાળવજે. એમ કહી સાસુ વહુએ ટીમણ કરી બીજા મિત્રો જોડે નથ્થુરામને આશીર્વાદ આપી ગામના ભાગોળ સુધી વળાવવા આવ્યા. માએ દીકરાને બાથ ભીડી આશીર્વાદ આપ્યા અને વિદાય આપી.

ત્યાંથી કેટલાક દિવસે રેલ્વે દ્વારા કલકત્તા પહોંચ્યા. પહોંચ્યા પછી કામની શોધ કરતા એક બાબુ શેઠનું વીસ ગાઉ છેટે જંગલમાં લાકડાનું બીડું હતું ત્યા ઘાસની ઝુંપડી બાંધી લાકડા વહેરવાનું કામ ચાલું કર્યુ. તેમજ જમવાનું અને સૂવાનું ત્યાંજ જ કરતા હતા. એક વખત કલકત્તાની આજુ બાજુના સો ગાઉના વિસ્તારમાં ખૂબ જ ભારે વાવાઝોડું આવેલું કેટલાય મકાનો, ઝાડ, બીડ ધરાશાયી થઇ ગયેલ ઘણું બધું જાનમાલનું નુકશાન થયેલ. તે વખતે બાબુ શેઠને ચિંતા થવા લાગી. જંગલમાં જોવા ગયા. રસ્તામાં ઝાડ પડેલાં જેથી માંડ માંડ ઝુંપડા સુધી આવ્યા. તે સમયે નથ્થુરામ અને તેના મિત્રો ઘાસની ઝુંપડીમાં ઘીના દિવા આગળ માળા લઇને પ્રભુ સ્મરણ કરતા હતા. આ જોઇને બાબુ શેઠને નવાઇ લાગી. તરત જ દિવા આગળ ઢળી પડ્યા, પગે લાગ્યા અને કહ્યું આ કેવો ચમત્કાર ? જંગલ બધું ઉથલ પાથલ થઇ ગયું. તમોને, ઝુંપડીને કંઇ જ ન થયું ? ત્યારે નથ્થુરામે કહ્યું શેઠ કુરૂક્ષેત્રના યુધ્ધમાં ટીટોડીના બચ્ચા બચાવવાવાળો હતો એ જ ધણી અમને બચાવી ગયો. નથ્થુરામના ચહેરા પર નિરવ શાંતિ જોઇ શેઠ તો અચરજ પામી ગયા. શેઠને થયું, નથ્થુરામે તેના ઇષ્ટદેવની કૃપા મેળવી હોય તેવું લાગે છે. બાબુ શેઠે નથ્થુરામને પુછ્યું તમારા ઇષ્ટદેવ કોણ છે ? અને તેમનું નામ શું છે ? ત્યારે નથ્થુરામે કહ્યું અમારા ઇષ્ટદેવ સદગુરૂ શ્રી ઇમામશાહ મહારાજ અને નિષ્કલંકી નારાયણ મહાપ્રભુજી છે. નિષ્કલંકી નારાયણનું નામ સાંભળી શેઠ નિષ્કલંકી નારાયણનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. શેઠના જંગલમાં ચાર વરસનું કામ હતું તે પુરૂ કરી નથ્થુરામ અને મિત્રો બાબુ શેઠની પાસે રજા મેળવવા ગયા ત્યારે શેઠે સહુના કામની કદર કરી ઇનામ આપી ભારે હૃદયે વિદાય કર્યો.

આમ, નથ્થુરામ અને તેના સાથીઓ રેલમાર્ગે વતન પાછા ફર્યા કણ્બોઇ ગામે આવી ગામના ઝાંપે ઉભેલા નથ્થુરામને જોઇ ભાણીમાના હર્ષની સીમા ન રહી

દીકરાને હૃદય સરસો ચાંપી પાસે બેસાડી ખબર અંતર પુછ્યા. નથ્થુરામે પણ માતાજીના ચરણ સ્પર્શ કરી આશીર્વાદ મેળવ્યા. ધર્મપત્ની જીવાંબેને પણ પતિ નથ્થુરામના ચરણ સ્પર્શ કરી આશીર્વાદ મેળવ્યા. પતિના દર્શન પામી ધન્યતા અનુભવી. નથ્થુરામે તેના કલકત્તાના કામના અનુભવની વાતો. શેઠ-શેઠાણીના સરળ સ્વભાવની તથા ભયંકર વાવાઝોડાની વાત કરી તેમાં સદગુરૂ શ્રી ઇમામશાહ મહારાજે આવીને અમારી રક્ષા કરી તેમ જણાવ્યું. ત્યારે ભાણીમાને થયું સદગુરૂ સાથે રહ્યા છે. નથ્થુરામે જે કાંઇ કમાઇ લાવેલા તે રકમ માતાજીના ચરણોમાં ધરી. માતાજીએ કહ્યુ દીકરા ઘણું બધું કમાઇ આવ્યા. ભગવાન તમને માણવા દે. માતાજીએ કહ્યું કે તારી કમાણીમાંથી લાવેલા પૈસામાંથી મુખી મહારાજાને દસોદ[૪] ના પૈસા મંદિરમાં આપી આવ પછી આપણા ઘરમાં પૈસા રખાય. આ સમયની શ્રેષ્ઠ પરંપરાઓ હતી. એમ કહી માતાજીએ ખીર રોટલીનો પ્રસાદ કરી સહુ સાથે પ્રસાદ લીધો ઘરમાં આનંદ આનંદ વર્તાઇ રહ્યો.

જમી પરવારી નથ્થુરામ મંદિરમાં દેવદર્શન કરવા ગયા ત્યાં ગામના વડીલો. માતાઓને મળીને આશીર્વાદ મેળવ્યા. પુનઃ નથ્થુરામે રાત્રે સ્મશાને મનજીબાપાની સમાધિએ પહોંચી પ્રદક્ષિણાનો અને હરિ સ્મરણનો નિત્યક્રમ શરૂ કરી દીધો. અંતરઘટમાં દેહ મંદિરમાં વસતા પ્રભુને પામવાની પ્યાસ વધુ પ્રજવલિત થઇ હતી.

આઠ વર્ષે ગુરૂજી કરબોઇ આવેલા તે વખતે રાત્રે નથ્થુરામે ગુરૂજીને કહ્યું. બાપુ મને આત્મ તત્ત્વના દર્શન કરાવો. ગુરુજીએ કહ્યું તારા દેહ મંદિરમાં હજુ રાગ-દ્વેષ. આશા-તૃષ્ણા, હરખ-શોક, મોહ-માયા છે. તે દૂર કર એટલે આત્મતત્વ ઓળખાશે. ત્યારે નથ્થુરામે કહ્યું ગુરૂજી ગમે તે થાય પણ મને કંઇ કરતાં શ્રધ્ધાના દર્શન કરાવો. ગુરૂજીએ કહ્યું, ચાલ દીકરા વાડીએ. આમ બંને વાડીએ પહોંચ્યા ત્યારે ગુરૂજીએ કૂવાના કઠેડા ઉપર બેસવાનું કહ્યું. ગુરૂજી અને નથ્થુરામ બંને કૂવાના કઠેડા પર પગ અંદર રાખી બેઠા અને કહ્યું. આંખ બંધ કર. ધરતી માતાને પ્રાર્થના કર કે મારા ગુરૂજીના ચરણ પખાળવા ગંગાજી આપો. આમ પાંચ વખત પ્રાર્થના કરવા કહ્યું. નથ્થુરામે ગુરુજીની આજ્ઞા મુજબ પ્રાર્થના કરતાં કૂવામાંથી છેક ઉપર ગુરૂજી તથા નથ્થુરામના પગ ગંગાજીમાં ભીંજાયા. નથ્થુરામ આ જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા. ગુરૂજીએ ફરીથી ધરતીમાતાને પ્રાર્થના કરીને કહ્યું માતાજી ક્ષમા કરો આપ આપના સ્થાને પરત ફરો. ગંગાજી નીચે ઉતરવા માંડ્યા. આ પ્રસંગ પછી નથ્થુરામના હૃદયમાં ભક્તિભાવ દ્રઢ થયો. રાત દિવસ અમર મંત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. આમ. દિવસો

જતાં ગામમાં ઉજાણીનો પ્રસંગ આવ્યો. તે નિમિને ગુરૂજી ગામમાં પધાર્યા ગુરૂજીનું ગામમાં ભાવપૂર્વક સ્વાગત થયું. બીજે દિવસે વહેલી સવારે ઉજાણી હોવાથી લોકો ગામ બહાર જવા લાગ્યા ત્યારે ગુરુજીએ નથ્થુરામને સમાચાર મોકલીને મંદિરમાં બોલાવ્યા નથ્થુરામને ગુરુજીનું તેડું આવ્યું. એટલે હરખની હેલી ચડી. ગુરૂ મહારાજની સેવા અને આશીર્વાદનું મહત્વ ખૂબ જ તેમના હૃદયમાં હતું. નથ્થુરામ તો હોંશભેર ગરૂજીને મળવા ઉતાવળમાં મંદિરે દોડી આવ્યા. નથ્થુરામ જેવા મંદિરની અંદર પ્રવેશ કરવા ગયા તો સામેની તરફથી એક વિકરાળ સિંહ ગર્જના કરતો સામો ધસી આવ્યો. તરાપ મારી નથ્થુરામને પંજો માર્યો નથ્થુરામ તો સાવધ હતા. સિંહની આગળ નમી પડ્યા. નથ્થુરામ તો સમજી ગયા આ તો મારા ગુરૂજીનું સ્વરૂપ છે. અને બોલ્યા ગુરૂજી હું તમારો આહાર છું. સુખેથી આરોગી આપની ક્ષુધા બુજાવો. આમ કહી બે હાથ જોડી બેસી ગયા. એટલામાં સિંહ અદ્રશ્ય થઇ ગયો અને સાક્ષાત શ્રીહરિ પરમાત્મા તથા ગુરૂજીએ દર્શન આપ્યા. નથ્થુરામ તો હાથ જોડી ઉભા થયા. ગુરૂજીએ મસ્તક પર હાથ મુકી આશીર્વાદ આપ્યા અને શકિતપાત કર્યો.

આ બધી ઘટનાઓ પછી નથ્થુરામને એવી લગની લાગી. અન્ન ભાવે નહી અને નિંદ્રા આવે નહી. કામ કરતા જાય અને હરિ સ્મરણ કરતા જાય. ગુરૂજીના આશીર્વાદ અને વચન હતાં કે,

આત્માને ઓળખ્યા વિના લક્ષ ચોરાશી મટશે નહી.

નાશવંત ભ્રમણાને ભાંગ્યા વિના ભવનો ફેરો ટળશે નહી.

ગુરૂ મહારાજના આ શબ્દોનું નથ્થુરામને સતત ચિંતન રહેતું અને ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાએ પણ કહ્યું છે કે, 'જ્યાં લગી આત્માતત્વ ચિન્હયો નહી ત્યાં લગી સાધના સર્વે જૂઠી.' આમ, નથ્થુરામને પણ આત્મતત્વની ઝાંખી કરવાની તમન્ના લાગી એટલે માતાજી ભાણીમાને તથા ધર્મપત્નીને કહ્યું, હું અગત્યના કામે માનકૂવો જાઉ છું, દસ પંદર દિવસ થશે પણ ચિંતા કરશો નહી. માતાજીએ કહ્યું કે. દીકરા તારું શરીર સાચવજે. નથ્થુરામ માતાજીના ચરણ સ્પર્શ કરી આશીર્વાદ લઇને નીકળ્યા. પરંતુ માનકૂવા ગામમાં ન જતાં માનકૂવાની ઉત્તર દિશાના જંગલમાં એકાંત સ્થળે સાંઇ સંતની ગુફામાં પહોંચ્યા. ગુફાને વંદન કરી આસન લગાવી નિર્જલા ઉપવાસ કરી સાધનામાં બેઠા. સતત તેર દિવસ એક જ આસને આ અવસ્થામાં રહ્યા. આ ઘોર તપસ્યાના પ્રતાપથી પરમાત્મા જ્યોતિ સ્વરૂપે પ્રકાશપુંજ આકાશ માર્ગેથી આવીને નથ્થુરામના હૃદયમાં સમાઇ ગયો અને નથ્થુરામનું હૃદય કમળ

ખીલ્યું. નથ્થુરામ આભા જ બની ગયા અને ઉભા થઇને આનંદ વિભોર થઇ નાચવા લાગ્યા. વાહ પ્રભુ વાહ....તારી અકળ લીલા. હું તો પામર છતા તેં મારા પર કૃપા કરી મને ધન્ય બનાવ્યો વાહ પ્રભુ વાહ.... તારા શું વખાણ કરું. આ રીતે પોતાનો પાંચ તત્વનો દેહ સફળ થયો એમ માની ગુફાને નમન કરી પાછા ઘરે પધાર્યા માતાજીને પગે લાગી જીવન ધન્ય માન્યું. અને નિત્યક્રમમાં પરોવાયા.

એ વખત કચ્છમાં વરસાદ નહિવત થવાથી દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ સર્જાઇ હતી. જીવન દોહલું થવા માંડ્યું. મહેનત મજુરી કરીને માંડ પેટ પુરતું ભેગુ થતું. સમાજના ભાઇઓએ સ્થળાંતર કરવાનું વિચાર્યું. ગુજરાત પ્રદેશમાં કૃષિ વ્યવસાય માટે નીકળ્યા. આ સમયે નથ્થુરામના સાળા વશરામભાઇ કરબોઇ આવી અને બનેવી નથ્થુરામને કહ્યું કે તમારી વાડી નાની છે. પાણી ખારા થયા છે ઉપરા ઉપરી દુષ્કાળ પડે છે. ક્યારે કડલો, પાણીએ પથારો, નીકિ ભારો, આવી કરબોઇની બલિહારી. અમોએ ગુજરાત જવાનું વિચાર્યું છે તમો પણ અમારી સાથે ગુજરાત આવો, અમો આપને મદદ કરીશું. નથ્થુરામના પરિવારે વિચાર કર્યો. દૂર દેશાવર જઇએ તેના કરતાં બધા સાથે રહીશું તો સારુ થશે. સગા સંબંધીઓ પણ તે તરફ જવાનું વિચારે છે. તો ચાલો આપણે પણ સાથે જઇએ. આમ તેઓએ પણ ગુજરાત આવવાનું વિચાર્યુ.

નથ્થુરામ તથા તેના સાળાનો પરિવાર તેમજ બીજા કેટલાક કુટુંબો ખેડા અને સાબરકાંઠા જિલ્લાના સરહદ વિસ્તારમાં કપડવંજ તાલુકાના દૂધાથલ લાટમાં આવી વસ્યા. ત્યાં દૂધાથલ લાટને કર્મભૂમિ બનાવી. સમયાંતરે વિષ્ણુપુરા લાટની જમીન વસાવી સ્થાયી થયા. વિષ્ણુપુરાની જમીનમાં કુવો ખોદવાનું કામ ચાલું કર્યુ. ઘણા દિવસ સુધી કુવાનું કામ ચાલ્યું ખુબ જ ઊંડો કૂવો ખોદયો પણ કૂવામાં પાણી દેખાયું નહી. નીચેની તરફ કૂવામાં પથ્થર આવી જવાથી કૂવો ખોદવાનું પણ મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. તેમા કેટલાક લોકો નિરાશ થઇને આ કૂવાનું કામ પડતું મૂકી બીજો કૂવો ખોદવાનું વિચારવા લાગ્યા. એવામાં વળી કોઇકને સદબુધ્ધિ સુજી અને સીધા નથ્થુરામ પાસે આવ્યા અને આનો કોઇ ઉપાય બતાવવા નથ્થુરામને વિનંતી કરી. નથ્થુરામે કહ્યું કે ઉપાય તો હાજર છે. માંગણી હોય તો કામ થાય.એમ કહી નથ્થુરામે કહ્યું ઇષ્ટદેવ સદ્‌ગુરૂ શ્રી ઇમામશાહ મહારાજની બત્રીસ થાળાની વારીયજ્ઞની પૂજા કરાવજો પાણી થઇ જશે. પછી બે-ત્રણ દિવસ કૂવો ખોદતા પાણી પ્રગટ્યું. સૌ આનંદીત થઇ ગયા. કૂવામાંથી પાણીની હેલ ભરી પ્રસાદ બનાવી. વારીયજ્ઞ કર્યો. ભાગીદારોમાં ઉત્સાહનો વધારો થયો. સહુએ સાથે મળી વિષ્ણુપુરા ગામમાં ઘર

બાંધવાના શરૂ કર્યા. લાઇનબંધ મકાનો બંધાવવા લાગ્યા. આમ આમા મિલકતી સહુએ કંપાની રચના કરી. રહેવા લાયક મકાનો બનાવી એક કુટુંબની ભાવનાથી રહેવા લાગ્યા. કોઇ મહેનત કરવામાં પણ પાછા પડે નહી. ખેતીવાડીમાં પણ પાક સારો થવા લાગ્યો. જમીન ખૂબ જ ફળદ્રુપ. જેથી જે કંઇ પાક વવાતો તેમાં ઉત્પાદન સારું મળવા માંડ્યું.

આમ. સમય જતાં નથ્થુરામનો ગૃહસંસાર ચાલ્યો. નથ્થુરામને સમયાંતરે પાંચ દીકરા માવજીભાઇ. સોમજીભાઇ. ધનજીભાઇ. કરમશીભાઇ. દેવજીભાઇ તથા દીકરી લક્ષ્મીબેન સાથેનો પરિવાર થયો. તે વખતે વિષ્ણુપુરાની આજુબા પાટીદાર આ સમાજના ભાઇઓએ વેચાણ રાખેલ. તેમાં મોટા દીકરા સોમજીભાઇને વ્યાકની જમીન સાચવવા માટે સજોડે મોકલ્યા. વિષ્ણુપુરામાં રહીને શાંતિથી કુટુંબ પરિવાર ખેતીનો વ્યવસાય કરતા હતા. આગળ જતાં સારો વિકાસ થવાથી નથ્થુરામે વ્યાકની જમીન વેચીને વિજયનગર તાલુકાના ગુલાબપુરામાં જમીન રાખી સોમજીભાઇને ગુલાબપુરા મોકલ્યા. ખેડબ્રહ્મા તાલુકાના તાંદલિયા કંપામાં પચાસ વીઘા જમીન રાખી ધનજીભાઇને તાંદલિયા મોકલ્યા. દીકરા કરમશીભાઇ તેમજ પૌત્ર પરસોત્તમભાઇને ઇડર તાલુકાના વડાલીકંપામાં સો વીઘા જમીન રાખીને ત્યાં મોકલ્યા. સૌથી નાના દીકરા દેવજીભાઇ માતા-પિતા સાથે વિષ્ણુપુરા રહેતા હતા અને દીકરી લક્ષ્મીબેન હાથીપુરા. હીરજીભાઇ દેવજીભાઇ પોકારના ત્યાં પરણાવ્યા.

આમ. પહેલેથી જ બાપાને દીકરાઓ માટે જમીન આપવાની દ્રષ્ટિ રહેલી હતી. બધા દીકરાઓને વ્યવસ્થિત થાળે પાડી. પરણાવી દરેક દીકરાઓને સરખા ભાગે મિલકતોની વહેંચણી કરી આપી અને પોતે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થયા અને દીકરાઓને શિખામણ આપી ઉત્તમ ખેતી. મધ્યમ વેપાર. કનિષ્ઠ નોકરી. કારણ કે ખેતીમાં કોઇ પાપ થાય નહી. સાચું ખોટું કરવું નપડે અને કીડી મકોડા ગરીબ ગુરબાને દાન પુન્ય કરી શકાય માટે સૌ ખેતીમાં ધ્યાન આપી પુરુષાર્થ કરજો. ધરતી માતા આપણને ઘણું બધું આપશે અને ધરતીમાતા જે કંઇ આપે તેમાંથી દસમો ભાગ પરમાર્થે કાઢવો. આવી શિખામણ આપીને પોતે ભક્તિભાવમાં ડૂબવા લાગ્યા.

સમય જતાં પૂ.નથ્થુરામ બાપાના ગુરૂજી થવાદલાલ પધાર્યા. થવાદલાલમાં વારીયજ્ઞનો[૩] તથા સત્સંગ મેળાવડાનો પ્રસંગ હતો. પૂજ્ય બાપા પાસ થવાદ પહોંચ્યા. સત્સંગ સંપન્ન થયા પછી વારીયજ્ઞની શરૂઆત થઇ. મુખી મહારાજ ગાદી પર બિરાજ્યા. ગુરૂજી પણ તેમના આસને બિરાજ્યા. પૂજ્ય બાપા ગુરૂજીના

સન્મુખ બેઠા દેવસ્મરણ કરતાં કરતાં બાપાને સમાધિ લાગી ગઇ. લગભગ કલાક જેટલો સમય વિત્યો બાપા ધ્યાન અવસ્થામાંથી જાગૃત અવસ્થામાં આવ્યા ત્યારે મીઠી મધુર વાંસળી જેવો નાદ સહુગતગંગાને સંભળાયો. બધા એક ચિત્તે બાપાની શકિતને જોઇ રહ્યા. ગુરૂજીએ બાપાની પીઠ થાબડીને કહ્યુ,''ધન્ય છે નથ્થુભાઇ તમારી શ્રધ્ધા ભકિતને'' ગુરૂજી ગતગંગા સન્મુખ પૂ.બાપાની ઓળખ પ્રગટ કરતા કહ્યું, ''મારા આ પ્રિય શિષ્યએ અખંડ અજંપા જપ ઇશ્વર ભકિતથી મનુષ્ય દેહ સાર્થક કરી ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત કરેલ છે. આવા વચન સાંભળી ગત ગંગાએ પૂ.બાપાની શકિતને પિછાણી અને વધાવી લીધા. નથ્થુરામબાપાનો જય જયકાર થઇ રહ્યો. સહુ બાપાની પાસે આશીર્વાદ મેળવવા પડાપડી કરવા લાગ્યા. પૂ.બાપા શાંતચિત્તે ગુરૂજીને પગે લાગ્યા.

ચારેકોર પૂ.બાપાની ખ્યાતિ વધી. દૂર દૂરથી બાપાના દર્શનાર્થે ભાવિક ભક્તજનો આવવા લાગ્યા. ગામેગામથી બાપાના સત્સંગ મેળાવડા અને વારીયજ્ઞના આમંત્રણ મળવા લાગ્યા. પ્રથમથી જ પૂ.બાપાનો ભાવ વિશ્વ વિશાળ હતો. જે કોઇ આવે તેને આવકારો આપવો, દરેકને એમજ લાગે કે બાપા અમારા જ છે તેવો ભાવ વર્તાવતા. બાપામાં અપાર ધૈર્ય દેખાતું હતું. નાના બાળકો તેમને ખૂબ જ પ્રિય હતા. બાળકોને ખોબા ભરીને પ્રસાદ આપતા. થાક્યો હાર્યો કે દુઃખી જન માટે તો બાપા આશાનું કિરણ હતા. આવા પૂ.નથ્થુરામે સમય જતાં ગુરૂ મહારાજના આશીર્વાદ મેળવીને જિજ્ઞાસુઓને અમર મંત્ર આપી ગુરૂદીક્ષા આપવાનો શુભારંભ કરેલ.

સમય જતા પૂ.માવિત્ર ભાણીમાની ઇચ્છા થઇ અને માતાજીએ કહ્યું, દીકરા નથ્થુ મને વડાલીકંપા દીકરા કરમશીભાઇના ઘરે જવાનું મન થાય છે. મને વડાલીકંપા લઇ હાલો. આમ, પૂ.માતાજીને સાથે તેડી આવીને વડાલીકંપા આવ્યા. વડાલીકંપામાં સ્થિર થયા અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રની કર્મભૂમિ વડાલીકંપો બનાવી. \

પરમ વંદનીય ગુરૂ મહારાજના ગૃહ સંસારમાં પાંચ દીકરા એક દીકરી, પૌત્રો-પૌત્રીઓ સાથે સરળ જીવન જીવ્યા અને આશરે ત્રણેક હજાર સેવકોને અમરમંત્ર આપી. દીક્ષા આપી સન્માર્ગે ચડાવેલ અને પોતે જનક વિદેહી જેવું નિર્મોહી જીવન જીવ્યા. જગત નિયંતાના નિયમ મુજબ જન્મ્યું તે જવાનું, ખીલ્યું તે કરમાવાનું, ચડ્યું તે પડવાનું, નામ તેનો નાશ છે. પણ -

નામ રહંતા ઠાકરા, નાણા નહી રહંત,
કીર્તિ કેરા કોટડાં પાડ્યા નહિ પડંત.

[illegible]

[illegible]

જ્યાં સુધી વિજ્ઞાન નથી પહોંચી શક્યું ત્યાં નથ્થુરામબાપા પહોંચીને આ સાબરકાંઠાના કડવા પાટીદાર સમાજને પરમતત્વ અને પરમ સત્યની ઓળખ કરાવી છે. એમના આધ્યાત્મિક વિચારો પણ સાવ સરળ હતા. સકારાત્મક અભિગમ અને સરળ જીવન વ્યવહાર એજ એમનો સંદેશ બની રહયો છે. આમ નથ્થુબાપા એક ઉચ્ચકોટીનાં મહામાનવ હતાં.

સંત શ્રી રામદાસ બાપુ

આ વિશ્વમાં મનુષ્યરૂપે જન્મ મળે એ પરમાત્માની સૌથી મોટી ભેટ છે. આ સૃષ્ટિમાં લાખો કરોડો જીવજંતુ, પશુ-પક્ષી અને પ્રાણીઓ વસે છે. પરંતુ કોઇને મનુષ્ય જેટલું સામાર્થ્ય અને શક્તિ મળ્યા નથી. ચોર્યાસી લાખ યોનિઓમાં ભટક્યા પછી મનુષ્યનો અવતાર મળે છે. એટલે જ માનવ જન્મ દૂર્લભ મનાયો છે. ભારત જેવા પવિત્ર દેશની પાવન ધરતીમાં દેવો પણ જન્મ લેવા તરસતા હોય છે. એવી ભૂમિમાં માનવદેહ મળે એ તો મહાભાગ્ય જ કહેવાય. મનુષ્ય જન્મ એ જીવ માટે પરીક્ષાનો, કસોટીનો સમય છે. જીવ પ્રગતિ કરે, આગળ વધે એવી ગોગ્યતા એનામાં છે કે કેમ એની પરીક્ષા મનુષ્ય જન્મમાં થાય છે. જો એ આ પરીક્ષામાં પાસ થાય તો જ એને આગળ ઊંચી પદવી મળે અને નાપાસ થાય તો વળી એ જ લખ ચોર્યાસીના ફેરા !

ભગવાનને તો બધા જીવ સરખા છે તો પછી માનવને જ શા માટે બોલવાની, વિચારવાની, લખવાની, સમજવાની, એવી અસંખ્ય સગવડો આપી હશે ? મનુષ્યને ઊંચા પ્રકારનો બનાવવા એણે શા માટે આટલો શ્રમ લીધો હશે ? જવાબ એક જ છે: ભગવાનને પોતાની આ દુનિયા, આ સંસારને સુંદર બનાવવા અને વ્યવસ્થિત રાખવા મદદ કરનાર કોઇક જોઇતું હતું. એટલે એણે પોતાની વિભૂતિઓ આપીને મનુષ્ય બનાવ્યો. માનવને મળેલી શક્તિઓ, સંપ્રદાયો, વરદાન એ ભગવાનની થાપણ છે. બીજાને સુખી કરવા માટે એ આપવામાં આવી છે. પરંતુ અજ્ઞાનને કારણે મનુષ્ય પોતાની મહામૂલિ શક્તિઓને વેડફી નાખે છે. બીજા ને મદદ કરવાને બદલે એ શક્તિઓનો ઉપયોગ પોતાના સ્વાર્થ માટે જ કરે છે. આવા સ્વાર્થીઓનો જન્મારો નિષ્ફળ જાય છે. પરંતુ કેટલાક વિરલા એવા પાકે છે જે આ સૃષ્ટિનું રહસ્ય સમજી જાય છે. પોતાના જન્મનો હેતુ જાણી જાય છે અને પરમાત્માના સાચા સેવક બની એના આ સંસાર રૂપી બગીચાને સુંદર બનાવવા પોતાનું સમગ્ર જીવન સમર્પિત કરી દે છે. પોતે તો પાર ઉતરે છે અને પોતાની સાથે હજારો લાખો લોકોને અંધકારમાંથી

સંસાર તારીને પાર ઉતારે છે. અને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે. આવા મનુષ્યો વિરલા હોય છે. જેમ દરિયામાં છીપલાં તો હજારો હોય છે પણ રત્ન તો બહુ થોડી છીપમાં હોય છે. એમ લાખો મનુષ્યોમાં એકાદ સંત પાકે છે. આવું જ એક રત્ન એટલે બ્રહ્મનિષ્ઠ પૂજ્યપાદ સંત શ્રી રામદાસબાપુ.

કચ્છની ધરતી ખૂબ પાવન છે. સંત અને સૂરાઓની જ ભૂમિ છે. એટલે જ કહેવાયું છે કે :

“આરતી માતને ખોળલે ખેલતી
ધન્ય હો ! ધન્ય કચ્છની ધરતી ! ”૪

આવી આ પવિત્ર ભૂમિમાં નખત્રાણા તાલુકાના જીયાપર ગામમાં સંવત ૧૯૮૩માં પાટીદાર પટેલ પેથાભાઇ અને પૂ.હિરાબાઇના ઘરે એક દિકરાનો જન્મ થયો. દિકરાનું તેજ એવું કે જાણે સૂરજનું અજવાળું બાળકનું રૂપ ધરીને હિરબાઇમાંના ખોળામાં આવી ગયું ! તે દિવસે ગામમાં કોઇક ઉત્સવ હતો. સૌ એ ઉત્સવના આનંદમાં ગુલતાન હતા. એમને આજના ઉત્સવમાં અનેરો આનંદ આવી રહયો હતો. પરંતુ એનું કારણ એને સમજાતું ન હોતું. એમને ખબર નહોતી કે ભવિષ્યમાં હજારો જીવોનો તારણહાર આજે મનુષ્ય દેહ લઇને અવતર્યો છે ! જાણ્યે-અજાણ્યે એ લોકો એ સંતનો જ જન્મોત્સવ મનાવી રહ્યા હતાં !

પેથાભાઇનો પરિવાર સાધારણ સ્થિતિમા જીવન નિર્વાહ કરતો હતો. તેમના પિતા લાલુભાપાને જમીન થોડી અને કસ વગરની હતી. જે પછોરવાડી તરીકે ઓળખાતી અને તેના પરથી જ તેમના કુટુંબને પણ પછોરીયા કુટુંબ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું. સાધારણ કુટુંબ હતું ને દીકરો જન્મવાથી વળી એક જણ વધ્યું એટલે આનંદ કરતાં ચિંતા જ વધી. પણ દીકરાનો ચહેરો જોઇને બધાને બહુ રાજીપો થયો. એક સારો દિવસ જોઇને દીકરાનું નામકરણ કર્યું. “ રામજી ” આ નામ પાડવાનો હેતુ એવો કે હાલતાં-ચાલતાં અનાયાસે ભગવાનનું નામ પણ લેવાઇ જાય. એમને ક્યાં ખબર હતી કે આ એનો જ અંશ પ્રગટ થયો છે ! રામજી તો દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. પરંતુ જન્મતાની સાથેજ કસોટીના આરંભ થવાનો હતો તે કોણ જાણતું હતું ! અત્યંત ગરીબ પરિવાર. તન-તોડ મહેનત મજૂરી કરે ત્યારે માંડ બે ટંકનું પૂરું થાય. આ દુઃખ જાણે ઓછું હોય તેમ રામજીની ઉંમર હજી માંડ ત્રણ વર્ષ અને પાંચ માસની હતી ત્યાં તેનાં પિતા પેથાભાઇ એક સાધારણ માંદગીમાં અવસાન પામ્યા. કાળની ગતિ ન્યારી છે !

ભગવાન જેને ખૂબ પ્રેમ કરે એની ભારે કસોટી કરે છે. પૂ. રામદાસબાપુ જ પોતાના સત્સંગમાં ઘણીવાર કહેતા-''માસ્તર ઠોઠ વિદ્યાર્થીને કંઇ કહેતા નથી પણ ભણવામાં હોંશીયાર વિદ્યાર્થી હોય એને વધારે લેફ્ટરાઈટ કરાવે છે. કારણ કે માસ્તર અને શાળાની નામના એ વિદ્યાર્થીને લીધે હોય છે !'' આ કારણે જ પ્રભુના વહાલાની વધારે કસોટી થાય છે. જો કે કસોટી તો સોનાની જ થાય ને ! ધૂળને ઢેફાની થોડી થાય ? સોનાને તો જેટલું કસીએ એટલું એ વધારે મૂલ્યવાન બને. હિરો ખાણ માંથી નીકળે એટલે માટી ભેગો માટી જેવો જ લાગતો હોય છે. પરંતુ એની બરાબર સફાઇ થાય, યોગ્ય આકારમાં ઘસીને પહેલ પાડવામાં આવે ત્યારે તે મૂલ્યવાન થાય. મૂલ્યવાન થવામાટે ઘસાવું પડે. રસ્તામાં રઝળતાં પથ્થર હથોડીઓ અને ટાંકણાંનો ઘા ખમવા તૈયાર થાય ત્યારે મૂર્તિ બની શકે અને ભગવાન થઈને પૂજાય.

ચેથાભાઈનું અવસાન થયું ત્યારે એ આઘાતને સમજવાની રામજીની હજી ઉંમર નહોતી. રામજીના માતા હિરાબાઇની વય તો હજી સાવ નાની હતી. યુવાનવયમાં એમના પર તો જાણે આખુ આભ તુટી પડયું. માથેથી છાયો જતો રહ્યો.લખુબાપા અને પુરીમાથી એમનું દુઃખ જોવાતું નહોતું એટલે વેવાઇને હીરાબાઇને લઇ જવા વિનંતી કરી. હિરાબાઇના માતા-પિતા એમને ઘેર લઇ ગયા. સૌભાગ્યના ચિહ્નો વગરની દિકરીને જોઇ એમની છાતી ફાટી જતી હતી. પણ શું થાય ? કુદરત આગળ કોનું ચાલે ? માતા-પિતાને ચિંતા કે આપણે તો આજે છીએ ને કાલે નથી. આ જુવાન દિકરીને તો આખો ભવ કાઢવાનો છે. એનો ભવ કેમ પાર થશે ? એટલે ના છુટકે જ્ઞાતિના રિત-રિવાજ પ્રમાણે એમણે દિકરીને બીજે વળાવવાની તૈયારી કરવા માંડી. થોડા દિવસોની દોડધામ પછી એક યોગ્ય ઠેકાણું મળી ગયું અને નકકી કરી નાંખ્યું. દિકરી હિરાબાઇના મનની સ્થિતિ એ વખતે કેવી હશે ? હજીતો હમણાં પતિનું અવસાન થયું છે અને રાજાના કુંવર જેવો દિકરો છે ત્યાં બીજા ઘરે વળાવવાની તૈયારી ! પણ તે બિચારાં પોતાના માતા-પિતા આગળ એક અક્ષર પણ બોલી ન શક્યાં. એમને એમનાં માતા-પિતાએ બીજે પરણાવી દીધાં. વળાવવાની તૈયારી થઈ ત્યાં લાડકવાયો સાભર્યો. પણ એતો હતો એના દાદા-દાદીને ત્યાં. સાસરીમાંથી નીકળ્યા ત્યારે હિરાબાઇએ દીકરાને સાથે લેવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી. પરંતું લખુબાપા અને પુરીમાને રામજીને હિરાબાઇ સાથે મોકલવાની જરા પણ ઈચ્છા નહોતી. રામજી તો એમના દિકરાની નિશાની હતો. એમનો કુળદિપક હતો. એને કેમ

મોકલાય ? પરંતુ જ્યારે એની માતા જ એને લઇ જવા ઇચ્છતી હતી ત્યારે ના કેમને કરી પાડવી ? એટલે મને-કમને રામજીને પુછ્યું. ''બેટા તારી બા મામાને ઘેર જાય છે. તારે જવું છે અની સાથે ?'' નાનપણથી જ રામજીમાં ભારે સમજણ હતી. એણે તરતજ કહ્યું ના. મારે બા સાથે મામાને ઘેર નથી જવું. લખુબાપા અને પુરીમાને હાશ થઇ. રામજીને તરત જ કોઇકની વાડીએ મોકલી દીધો. રખેને એની બાને જતી જોઇને છોકરાનું મન ફરી જાય તો ?

હિરાબાઇ ત્યારે પોતાના નવા ઘરે વિદાય થયાં અને નાનીવયમાં જ પિતા અને માતાનું છત્ર રામજીએ ગુમાવ્યું અને દાદા-દાદીની હુંફમાં મોટો થવા લાગ્યો. નાનપણથી જ રામજીમાં કેટલાક વિશેષ ગુણ દેખાવા લાગ્યા હતા. કહેવાયું છે ને કે પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી ! રામજી પોતાના બાળમિત્રો સાથે રમે-આનંદ કરે. સવાર સાંજ મંદિર જવાનું ચૂકે નહી. મંદિરમાં એને ખૂબ આનંદ આવે અને એમાંય કોઇક સંત આવે તો એની આગળ-પાછળ ફર્યા કરે અને ખૂબ સેવા કરે. દાદા-દાદીને ખેતીમાં પણ એનાથી થાય એટલી મદદ કરે. ઢોરાંને પાણી પાય. ચારો નાખે કોસ હકે. ઘરનું ફળિયું વાળી નાખે. કચરો ઉકરડે નાંખી આવે. એનું મન નાનપણથી જ ભકિતમાં. એને સેવા-પૂજામાં બહુ રસ પડે. રામજીના ઉછળ-કુદ અને આનંદથી દાદા-દાદીના દુઃખ પણ હળવાં થઇ જતાં. આમને આમ દિવસો પછી દિવસો અને પછી વરસો વીતવા લાગ્યા.

રામજી છ વર્ષનો થયો ત્યારે દાદા-દાદીએ વિચાર કર્યો કે હવે છોકરાને ભણવા મૂકવો જોઇએ. ઘરની સ્થિતિ તો સારી ન હતી. વળી રામજી ભણવા જાય તો કામ કરનારું એક ઓછું થાય. પરંતુ આવી સ્થિતિ હોવા છતાં દાદા-દાદીએ રામજીને ભણાવવાનું નકકી કર્યુ. અને શાળામાં દાખલ કર્યો. રામજીને તો મજા પડી ગઇ એની વયના ભેરુઓ સાથે એ તો તરત જ ભળી ગયો. ભણવામાં એને ખૂબ જ રસ પડયો. અંતરમાં કુદરતી શકિત અને સંસ્કાર તો પડેલા જ હતા. અંદરનું તેજ ભણતરમાં પણ પ્રકાશી ઊઠયું. એક વરસમાં તો કકકો-બારાક્ષરી શીખી લીધા. અક્ષર ઉકેલવામાં તો આનંદની વાત જ શી ! અક્ષરજ્ઞાન થયું એટલે વાંચવાની રઢ લાગી. જે હાથમાં આવે એ વાંચી નાંખે. હૈયા ઉકલત પણ ઘણી હતી. વાંચેલું તરત જ યાદ રહી જતું હતું. કોઇ પણ વસ્તું એક જ વખત વાંચે એટલે યાદ રહી જાય. પરંતુ આ તો સ્થૂળ અક્ષરજ્ઞાન હતું. વિધાતા રામજીને અલખના અક્ષર ભણાવવા ઇચ્છતો હતો. આ સ્થૂળ અક્ષરજ્ઞાન તો સહેલું છે. રામજીને તો બધાં અઘરા કામ કરવાનાં હતા.

રામજીના ભણતર આડે ઘરની નબળી પરિસ્થિતિ આવી. ભણવાનું ખૂબ મન હતું, હોંશિયારી પણ હતી તેમ છતાં નિશાળ છોડવી પડી. રામજી પણ સમજુ હતો. સમગ્ર ઓળખી ગયો અને કામે વળગી ગયો. પરંતુ આ એક વર્ષમાં અક્ષરજ્ઞાન મળી ગયું. વાંચતાં-લખતા આવડી ગયું એટલે વાંચવા-લખવાની લત લાગી ગઇ તે જીવનપર્યંત રહી અને વેદ-વેદાંત અને અનેક મહાન ગ્રંથોના વાંચન સુધી લઇ ગઇ.

દિવસો તો મુશ્કેલીમાં પણ વીતતા હતા. રામજીની વય લગભગ બારેક વર્ષની થવા આવી. એ જમાનામાં તો નાની વયમાં જ લગ્ન કરવાં પડતા. દાદા-દાદીને રામજીને પરણાવવાની ચિંતા લાગી. રામજી માટે એમણે કન્યા શોધવા માંડી. ત્યાં પણ ગરીબી નડી. ગરીબ ઘરમાં કોણ દીકરી આપે ? પરંતુ વિધાતાએ બધું ગોઠવી રાખેલું હોય છે. એ પ્રમાણે દાદા-દાદીની નજરમાં એક કન્યા આવી. નામ એનું મરઘાં. જરાક શામળા રંગની દીકરી હતી પણ જોતા જ દાદા-દાદીને વ્હાલ ઉભરાયું. વાત ચલાવી અને લગ્ન નકકી થયાં. એક કામ પત્યું. હવે ચિંતા લગ્ન કેવી રીતે કરવા તેની આવી. જાન લઇ નખત્રાણા જવાનું હતું. આવવાય કોઇ તૈયાર નહી. પરંતુ પરિસ્થિતિથી હાર માને તો શકય શાનો ? પોતાના લગ્નની તૈયારી પોતે જ કરવા માંડી ! આમ પણ દાદા-દાદીથી દોડાદોડ થાય એમ હતું જ નહી એટલે જ બધું કરવાનું હતું. એક સગાને ત્યાં રામજી પહોચ્યો. વિગત જણાવી વિનંતી કરીને બળદગાડું માગી લાવ્યો. માગેલુ હોય એ વળી કેવુ હોય ? ઘરડા બળદને ખખડપાંચમ જેવું ગાડું ! પણ રામજીએ તો એનેય આવકર્યું એવું સમજાયું.

થોડાક ઓળખીતાં હતા એમને વિનંતી કરીને જાનમાં સાથે લીધા અને વરરાજા ચાલ્યા પરણવા ! પણ રસ્તામાં કસોટી\ઓછી નહોતી. નખત્રાણા જવાનો રસ્તો ખાડા-ટેકરાવાળો એટલે ગાડું સરખું ચાલે નહી. બધા બરોબર ગાડું પકડીને બેઠેલા. પડી ન જવાય એ બીકે જ તો ! બળદ પણ ઘરડા હતા તે બિચારા હાંફવામાં થાકી ગયા. ચાલતા ચાલતા રસ્તામાં જ ઉભા રહી ગયા. માંડ માંડ પટાવીને બળદને ચલાવતા હતા. આમ માંડમાંડ આ જાન આગળ વધતી હતી. એવામાં રસ્તામાં ડુંગર આવ્યા. બળદ સીધા રસ્તે સરખુ ચાલી નહોતા શકતા એ ઢાળ કેમ કરીને ચડે ? થોડુંક ચડયા ત્યાં તો બળદ બેસી પડયા. પૂંછડા આમળી આમળીને બળદને ઉભા કરવા મથ્યાં પણ બળદ ઉભા થવાનું નામ ન લે. બરાબર પ્રેમાનંદે નરસિંહ મહેતાની વેલનું વર્ણન કર્યુ છે તે સાંભરે એવું દ્રશ્ય થયું.

જાનમાં હતા એમાનાં એક ભાઇ કંટાળ્યા. હાથમાં લીધી લાકડી અને બળદને મારવા ઉઠયા. પરંતુ રામજી બે હાથ જોડીને આડો ઊભો રહ્યો. બળદને મારવા ન દીધા. પરંતુ હવે શું કરવું ? પહોચવું કેવી રીતે ? બીજુ કોઇ હોય તો આ પરિસ્થિતિમાં હારી જાય અને રડવા બેસે. જીવનનો માહમુલો પ્રસંગ અને કેવી દશા ! પણ આ કોઇ સાધારણ વરરાજા થોડા હતા ? ગાડું અને બળદને ત્યાંજ મૂક્યા અને સાથે આવવા તૈયાર થયા એટલાને લઇને ચાલતા ચાલતા જ ઉપડયા પરણવા ! વહેલું આવે નખત્રાણા ! માંડવે પહોચ્યા. લગ્નની વિધિ થઇ. રામજીને સુસંસ્કારી, સહનશીલ, ઘરરખ્ખુ અને કૂળવાન જીવન સંગિની પ્રાપ્ત થઇ. મરઘાનું કુટુંબ આમ તો એ વખતે કરાંચીમાં રહેતું હતું પરંતુ નખત્રાણા લગ્ન લેવાયા. આવી પારાવાર મુશ્કેલીમાં રામજી અને મરઘાંને ઘરસંસાર આરંભાયો. પરંતુ બેમાંથી એકેયના મુખે દુઃખની છાયા સુધ્ધાં નહીં કે નહીં કોઇ ફરિયાદ. ઉલટાના એ તો ભગવાનનો પાડ માનવા લાગ્યા કે તારી કૃપાથી જ બધું હેમ ખેમ પાર પડયું. ભગવાનના ભક્તોની આજ વિશેષતા હોય છે કે, એ બધી વાતમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં ભગવાનની કરુણા જ જુએ છે !

આ રીતે આ સંત દંપતીનો ગૃહસ્થાશ્રમ આરંભાયો. ઘરમાં ત્રણ જણાનું માંડ પુરુ થયું હતું ત્યા ચોથું જણ ઉમેરાયુ અને મુશ્કેલી વધી. કચ્છ પ્રદેશમાં ધંધા-રોજગાર પાંખા એટલે બીજું કામ પણ તરત મળે નહી. સગા સંબંધીઓનો પણ ટેકો નહી. બધા સુખના સાથી હોય દુઃખમાં કોણ હોય ? માંડ-માંડ મહેનત-મજૂરી કરીને પુરું કરતાં હતાં એમાં કૂવાનું પાણી મોળું થયુંને પાક ઓછો થવા માંડયો. ઘરની સ્થિતિ વધુ કથળી. મરજી ન હોવા છતાં સંવત ૧૯૭૫ માં દાદા. લખુબાપાએ રામજીને ગુજરાતમાં માધવકંપામાં એક સ્નેહીને ત્યાં મજૂરી કરવા મૂક્યો. આ દિવસોની વાત પૂ.રામદાસબાપુએ પ્રેમજીભાઇને તા.૩-૫-૭૨ ના રોજ લખેલા પત્રમાં વિગતે જણાવી છે. -

" હુ મારા જીવનચરિત્રની વાત કહું તો આપણા પિતાજી પેથાબાપા કચ્છમાં મને ત્રણ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થયા. આપના દાદીમાં (ગેઢા) હીરૂમાં ઘરઘેણું એટલે નાતરુ કરી બીજે ગયા. દાદા (ગેઢાં) લખુબાપાએ અને દાદીમાં પુરીમાંએ મને દુઃખમાં ઉછેરી મોટા કર્યા. કચ્છમાં આપણો સારો ગરાસ નહીં તેમ ધંધો પણ આજીવિકા માટે નહીં. સગાસંબંધીઓનો ટેકો નહી અને બે બળદ રાખતા તે ભાડાંભતાં કરી અમો અઢી માણસનો પેટગુજારો મથી મથીને કરતાં. ત્યાંથી ચૌદ વરસની ઉંમરે મને ગુજરાત મૂક્યો અને વરસોદી ભરી (નોકરી કરી) ગઢકંપામાં આવ્યા. ત્રણ વર્ષ ત્યાં રહ્યા. ત્યાંથી હીરાપુર આવ્યા. હીરાપુરમાં વાલજીબાપાની

જમીન ભાગે રાખી. [illegible] ચલાવ્યા. આપણું ઘર. ગાડાં ભર્યું ગામ આવ્યું તેમ [illegible] ને તનમનથી ખેતીમાં મહેનત કરી એક જ ધ્યાનથી [illegible] મહેનત કરી [illegible] અને [illegible] તેમાંથી [illegible] દેવા [illegible]. [illegible] કંપામાં ત્યાંની જમીન અને આપની વેચાણ નહી તે જમીન વેચાણ [illegible] રાખી ત્યાંથી [illegible] રાખી ત્યાંથી ગામ મુંદરાની રાખી ત્યાંથી [illegible] રાખીને [illegible] પાનોલકંપામાં આવ્યા.'' આ રીતે જાત મહેનતથી [illegible] જમીન વસાવી પછી [illegible] છેલ્લેગામમાં જમીન રાખી.

પરંતુ [illegible] દિવસોમાં પણ એ કદી હામ હાર્યાં નહીં. ગઢકંપામાં ખેતી [illegible] રાખી પછી [illegible] દાદા-દાદીને અને [illegible] ત્યાં તેડાવી લીધા. ચારે [illegible] સાથે [illegible] ખૂબ મહેનત કરી. હિંમતપુરકંપામાં આગમાં બધું બળી ગયું [illegible] નહીં. એક વખતે [illegible] હતું ને હિમ પડયું. પાક બળી ગયો. [illegible] અને [illegible] બધું બળી ગયું ત્યારે પણ એ સઘળું ઇશ્વરની કૃપા છે એમ માનીને જ સ્વીકાર્યું. ત્રીજા વરસે ભગવાનની કૃપા થઇ અને ખૂબ સારો વરસાદ વરસ્યો. ખૂબ મહેનત કરી અને ખૂબ પાક્યું. સારા દિવસો આવ્યા. રામજીને સુથારી કામ પણ આવડતું હતું. એ સુથારી કામ કરે અને એવું ચીવટથી અને નિષ્ઠાથી કરે કે સૌ રાજી રહે. વળી લેવાનો લોભ પણ નહીં એટલે કામ પણ મળે. આમ સંસારનું કર્તવ્ય નિભાવતા હતા. યુવાની હવે સોળે કળાએ ખીલી હતી. પરંતુ રામજીની આત્મતૃપ્તિ ક્યાંય બંધાતી નહોતી. એક તરફ સંસારની જવાબદારી નિભાવતા હતા તો બીજી તરફ અંદરની દિશા બદલાતી જતી હતી. મન તો પરમાત્મામાં હતું. કોઇ ગુરૂ મળી જાય તો કેવું સારું એમ મન વારંવાર રહ્યા કરતું હતું.

આશરે ત્રીસેક વર્ષની ઉંમર થઇ હતી. ઇશ્વરકૃપાએ ચાર દીકરા બે દીકરી સંતાનો રૂપે પ્રાપ્ત થયાં હતાં. ખેતીમાં હવે સારું લાગતું હતું પરંતુ સંસાર ખારો લાગતો હતો. [illegible] પતિવ્રતા સ્ત્રી જેવી રીતે પતિનું ચિંતન કરે છે એજ રીતે નિરંતર ગુરૂના જ વિચારમાં રમમાણ રહેતા હતા. દિવસ આખો તનતોડ મહેનત કરે અને રાત્રે [illegible] ખૂણામાં ગુણપાટ ઉપર પદ્માસન લગાવી ધ્યાનસ્થ બની જાય. સવારના ચાર વાગ્યે નિત્યકર્મ કરીને મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય. પછી પાછું ખેતીનું કામ સંભાળે. દર ગુરૂવારે ગામના મિત્રો સાથે ટાઢ. તાપ કે વરસાદ ગમે તે હોય પરંતુ નજીકમાં આવેલા વાઘાકંપા(અમરાપુરકંપા) લાલજી ભગતના ઘેર ભજનકીર્તન કરવા જાય. મોડી રાત સુધી ભજન ચાલે. મધરાતે વારિયાની વિધિ પૂર્ણ કરી ઘેર આવતા. [illegible] થાકનો રામજીને અનુભવ જ નહીં.

નવરાત્રીના દિવસોમાં બધા મિત્રોએ મળીને એક નાટક મંડળીની સ્થાપના કરી. નવરાત્રીના નવે દિવસે જુદા જુદા વેશ ભજવાય. એમાં રામજી મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે. ધાર્મિક પાત્રો ભજવવાનું એને ખૂબ ગમે. પાત્ર ભજવતા ભજવતા પાત્રમય થઇ જાય. પ્રેક્ષકોને એમ જ લાગે કે એ પાત્ર સામે આવીને જ ઊભુ છે. રાજા વિક્રમ. વીર અભિમન્યું, રામ, કૃષ્ણ વગેરે પાત્રો ભજવતાં ભજવતાં એક દિવસ રાજા ભરથરીનો રોલ ભજવવાનો આવ્યો. રાજા ભરથરીનો ત્યાગ અને વૈરાગ્ય પાત્ર ભજવતાં ભજવતાં રામજીના અંતરમાં ઊંડો ઉતરી ગયો. એને થયું કે બાણુ લાખ માળવાનો ધણી વૈરાગ પાળીને રાજપાટ છોડી શક્તો હોય તો હું તો સાવ પામર છું. મારે કેટલું છોડવાનું છે ? મનમાં ભારે તોફાન ચાલ્યું. ઉંઘ આવે નહી. મનની તરસ કેમ કરીને છીપાય ? મન કોની વાટ જૂએ છે ? કાંઇ સમજાય નહી ! આખી રાત ઉંઘ ન આવે. એક દિવસ રાત્રે ઘરમાં બધાં સૂતાં હતાં. રામજી ધ્યાનમાંથી ઉઠયો અને જરાય અવાજ ન થાય એ રીતે નીકળી ગયો ઘરની બહાર. સાંભળ્યું હતું કે ગિરનારમાં સંતો, મહંતો અને મહાપુરુષોનો વાસ છે ત્યાં કોઇક મળી જશે ને બેડો પાર થઇ જશે. એટલે ઉપડયા ગિરનાર તરફ ......

ગિરનાર જતાં જતાં રસ્તામાં પાર વગરની મુશ્કેલીઓ આવી હશે. એ જમાનામાં તો આજના જેવો વાહનવ્યવહાર નહી. ચાલતાં કે ગાડામાં જવું પડે. વળી, ખીસામાં કાણીકોડી પણ નહી. પણ અંતરમાં જે લગની લાગી હતી તેણે ગિરનાર પહોંચાડી દીધા. ગિરનારમાંતો અનેક ધ્યાની-જ્ઞાની વસે. શોધખોળ ચાલી. રામજી બધે શોધતો ફરે ગુરૂને. ગિરનાર ચડતાં ચડતાં ગોરખટૂક આવી. ત્યા એક સંતના દર્શન થયા સંતના ચહેરા પર દિવ્ય તેજ ! રામજી તો ક્ષણીક જોઇ જ રહ્યો. પછી એમના ચરણોમાં પડી ગયો. ભાવથી પ્રણામ કર્યા. સંતે આશીર્વાદ આપ્યા. રામજીએ આંખમાં આંસુની ધારા સાથે ગદ્ગદ્ કંઠે એમને શિષ્ય તરીકે તેનો સ્વીકાર કરવા અરજ કરી. સંત પણ ત્રીસેક વર્ષના આ યુકની સામે જોઇ રહ્યા. સંતે આ યુવક્નું તેજ પારખ્યું. એના ચહેરા પર અલખને પામવાની તાલાવેલી અને ઉતાવળ વાંચી. એમને સમજાયું કે આ યુવક્નો ભાવ સાચો છે. એટલે તેમણે રામજીને માથે હાથ મૂકીને કહ્યું. ''તુ ગુરુની શોધમાં શા માટે નીકળ્યો છે ? તારો ગુરૂ તો તને શોધતો આવશે જા ! તુ એ ગુરૂની કૃપાથી મોટો સંત થઇશ અને અનેક્નો ઉદ્ધાર કરીશ. જા મારા આશીર્વાદ છે.'' રામજીના હૈયામાં ટાઢક થઇ. બળબળતા અંતર પર સંતકૃપાનો મલમ મળ્યો. સંતના આશીર્વાદ લઇ આશાના તંતુ સાથે રામજી પાછો ઘરે આવ્યો. જાણે કંઇ જ બન્યું નથી એમ ફરીથી પોતાના કામમાં ગૂંથાઇ

ગયો. જો કે હવે તો કોઇક આવવાનું છે તે જાણ્યા પછી તરસ વધી હતી. સંસારની જવાબદારી ધીમે ધીમે દીકરાઓને સોંપવા માંડી પ્રભુ સ્મરણમાં વધુ સમય આપવા લાગ્યા.

રામજીની ઉંમર લગભગ બેતાળીસ વર્ષની થઇ. આ દિવસોમાં દાદા અને દાદી સુખરૂપે સ્વર્ગે સીધાવ્યા. દાદા-દાદીએ એવું સુખ આપ્યું કે સગા માવતર પણ યાદ ન આવ્યા. દાદા-દાદીના ગયા પછી એક દિવસ ફૂવા ધનજીભાઇ સાથે બેઠાં-બેઠાં વાતો ચાલતી હતી. એવામાં ફૂવાએ પૂ.હિરૂમાની વાત કાઢી. ફૂવા જાણતા હતા કે હિરૂમાનું જીવન બહુ જ દુઃખમાં પસાર થઇ રહ્યું છે. ફૂવાએ રામજીને વાત કરી કે – ''ગમે તેમ તોય તમારી જનેતા છે. બિચારા બહુ દુઃખી છે. સમય સંજોગ પ્રમાણે એમણે જે પગલું લીધું હતું તે ગઇ ગુજરી ભૂલી જઇને તમે એમને તમારી પાસે તેડી આવો અને ખૂબ સેવા કરો.''

રામજી તો સ્થિર થઇ ગયો. કદી જે માતાને જોઇ નથી એ માતાનો ઉલ્લેખ થતાં સ્તબ્ધ થઇ ગયો. એનું હૃદય તો કરુણાનો સાગર. ઢોર-ઢાંખરનું જે દુઃખ ન જોઇ શકે એ સગી જનેતાનું દુઃખ કેમ કરી જોઇ શકે ? દાદા-દાદી જીવતા હોત તો હિરૂમાને પાછા લાવવામાં કદાચ આનાકાની કરતાં પણ હવે તો એ પણ નહોતા. છતાં એમને લાગ્યું કે ઘરનાને વાત કરવી જોઇએ. કારણ કે સમગ્ર સમાજમાં આવો કોઇ દાખલો નહોતો. સમાજના નિયમ પ્રમાણે વિધવા સ્ત્રીઓના ઘણાં પુનર્લગ્ન થયા હોય પરંતુ આ રીતે કોઇ નાતરે ગયેલી માતાને દીકરો પાછી લાવ્યો હોય એવી એક પણ ઘટના બની નહોતી. રામજીએ પહેલાં ધર્મપત્ની મરઘાને વાત કરી અને એમની મરજી જાણી. ફૂવાએ જે વાત કરી હતી તેનો સાર કહ્યો. મરઘાબેન આખેર હતા તો રામજીના જ અર્ધાંગીની. એમનામાં પણ કરુણા ક્યાં ઓછી હતી ? અને એ પણ સ્ત્રીનો અવતાર, સ્વયં કોઇકની જનેતા. મરઘાબેને હિરૂમાને તેડી આવવા માટે સંમતિ આપી. જુઓ તો ખરા આ બે હૈયાની ઉદારતા ! બે માંથી એક પણને મનમાં એવો વિચાર પણ ન આવ્યો કે અરેરે સાવ નાનાં હતા ત્યારે ગરીબીમાં રઝળતાં મૂકીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં. દિકરાનું શું થશે. એ કેવી રીતે મોટો થશે. એના ખાવા પીવાનું શું, એને કોણ વહાલ કરશે. એ કોના ખોળામાં રમશે એ ક્યો વિચાર હિરૂમાએ ન હતો કર્યો. તો પછી એમને લાવવાનો શો અર્થ છે ? ઉલટાનું આ બંનેએ તો એમ વિચાર્યું કે આખું જીવન ભલે જનેતાનું સુખ ન મળ્યું પણ હવે મળશે. જનેતા આવશે અને આપણને એમની સેવા કરવાનો અવસર મળશે. આપણે કેવા ભાગ્યશાળી ! સાધારણ માનવી અને સંતના આચાર-વિચારમાં આ જ તો ફેર હોય છે ! સંતો અપકારનો બદલો અપકારને બદલે ઉપકારથી આપે છે.

રામજી અને મરઘાએ વિચાર્યું કે હિરૂમાંને લઇ આવીએ પરંતુ લેવા જવું કેવી રીતે ? માતાનો ચહેરો પણ યાદ નથી ! જોયે ઓળખાતા પણ નથી. માતો સાવ નાનાં મૂકીને ગયાં હતાં. એટલે જાણીતા માણસોને સાથે લીધા. હિરૂમાના આગણાંમાં જઇને ઉભા રહ્યા. કોઇક હિરૂમાંને જઇને ખબર આપી કે તમારો દિકરો આવ્યો છે !

''મારો દીકરો ? '' હિરૂમાને વિશ્વાસ ન આવ્યો. છતાં આગણામાં ઘણાં માણસો આવીને ઊભા હતા કોઇક છે તો ખરું. આમાં મારો દીકરો ક્યો ? ઓગણચાલીસ વર્ષોના વહાણા વાયા પછી આજે માતા અને પુત્રનું મીલન થતું હતું. હિરૂમાની દ્રષ્ટિ ફરતી ફરતી રામજી અને મરઘા પર ઠરી. આંખોમાં નીતરતાં સ્નેહે ઓળખી લીધાં. હિરૂમાને વિશ્વાસ ન આવ્યો આવું તે બને ? પણ બન્યું હતું ! દીકરો સામે આવીને ઉભો હતો ! હિરૂમાના વહાલપનો સાગર હિલોળે ચડ્યો. હર્ષની હેલી આવી તે આંખોમાંથી ગંગા અને જમનાની જેમ વહી નીકળી. દોડીને દીકરાને ભેટી પડ્યાં અને બધુ વાત્સલ્ય વરસાવી દીધું અને ચૂમીઓથી નવડાવી દીધો. ''બેટા હું તને ભુલી ગઇ પણ તું મને ન ભૂલ્યો. તે મને યાદ કરી. ધન્ય છે બેટા તને ધન્ય છે.'' પુત્ર પણ માતાનું હેત પામીને ભાવવિભોર થઇ ઉઠ્યો હતો. માતા-પુત્ર એકમેકને ભેટીને વર્ષોની તરસ છીપાવી રહ્યા હતા. અભૂતપૂર્વ પ્રસંગ હતો. આ પ્રસંગને જોનારાં પણ ધન્ય થઇ ગયા ! પૂ.હિરૂમાએ લાખેણી વહુને પણ ગળે લગાડી અને ખૂબ આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યાંથી સન્માનપૂર્વક પૂ.હિરૂમાને ઘરે લઇ આવ્યા. કચ્છી સમાજમાં કદી નહોતી બની તેવી અભૂતપૂર્વ ઘટના ઘટી. હૃદયની ઉદારતાનું આવું બીજુ ઉદાહરણ શોધીએ તો પણ ક્યાં મળે ? સર્વત્ર આનંદ થઇ રહ્યો પછી તો બધા હિરૂમાની સેવામાં લાગી ગયા. પૂ.હિરૂમાં જીવ્યા ત્યાં સુધી મનભરીને સેવા કરી. પોતે તો કરી પણ દીકરાઓ, દીકરાની વહુઓ, દીકરીઓ, જમાઇઓ બધાએ સેવાનો ખૂબ લાભ લીધો. ભૂતકાળમાં બનેલી ઘટનાને અણસારો પણ આવવા ન દીધો. સંતનું સંતપણુ એના આચરણમાંથી પ્રગટતુ હોય છે. સંત એની વાણીથી શીખવાડે છે તેના કરતા અનેક ગણું એના આચરણથી શીખવાડે છે. હૃદયની આ ઉદારતા પૂ.રામદાસબાપુનો એક વિશેષ ગુણ હતો અને હંમેશા એમના આચાર-વિચાર દ્રારા પ્રગટતો હતો.

સંવત ૨૦૦૮ની સાલ હતી. હિરાપુરાકંપામાં માવજીબાપાના નાના પુત્ર ગોવિંદભાઇના લગ્ન પ્રસંગે કચ્છમાંથી ચાર સંતો પધાર્યા હતા. તે સમયે સંતોના

ઉતારા મંદિરમાં અપાતા. સાંજના સમયે મુખીશ્રીએ પોતાના જયેષ્ઠ પુત્ર પૂંજાભાઇને કહ્યુ કે. ''જા રામજીકાકાને બોલાવી લાવ. કહેજે કે ગુજરાતથી સંતો પધાર્યા છે. અત્યારે જ આવીને મળી જાય કેમ કે સંતો આવતી કાલે જ પાછા નીકળી જવાના છે.'' પૂંજાભાઇ આવ્યા ત્યારે રામજીનો દિવસભરના ખેતીના કામકાજથી થાકીને ખાટલામાં આડા પડખે થયા હતા. પૂંજાભાઇએ કહ્યુ- ''કાકા મંદિરમાં ગુજરાતથી ચાર સંતો આવ્યા છે અને તમને મળવા બોલાવે છે. કાલે સવારે સંતો વિદાય લેવાના છે.!'' આમ કહીને પૂંજાભાઇ તો ચાલ્યા ગયા. રામજીએ વિચાર્યું કે કાલે સવારે જ મળીશું. તો ખાટલામાં જ પડ્યા રહ્યા. પરંતુ અંતરમાં મૂંઝવણ થવા લાગી. અસહ્ય વેદનાથી આકુળ-વ્યાકુળ થઇ ગયુ મન. [illegible] નથી. જાણે કોઇ લોહ ચુંબક ખેંચતુ હોય તેમ મંદિર તરફ ખેંચાણ અનુભવવા લાગ્યુ. એકાએક ઉઠયા અને મંદિરમાં પહોંચ્યાં.

સાંજનો સમય હતો. એ જમાનામાં લાઇટો હતી નહી. કોડિયાઓની જયોત પ્રગટેલી હતી. એ જયોતના પ્રકાશમાં ત્રણ સંતો બિરાજેલા હતા. ચોથા સંત લઘુશંકા માટે બહાર ગયા હતા. રામજી જઇને ત્રણે સંતને મળ્યા. ત્યાં ચોથા સંત પાછળના દરવાજેથી અંદર પ્રવેશવા જતા હતા અને રામજીની દ્રષ્ટિ એમની સામે પડી ગઇ અને જાણે ઝબકારો થયો. જન્મ જન્માંતરની સ્મૃતિઓ જાગી ગઇ અને જેમ ગાયને જોઇને વાછરડું દોડે એમ દોડીને એ સંતને ભેટી પડ્યા !

એ સંત હતા સદ્ગુરૂ હરજીવનદાસ બાપુ એમની સાથે આવ્યા હતા સંત પૂ.સેવદાસબાપુ, પૂ.નારણદાસ બાપુ અને પૂ.રામજીબાપા. એ ત્રણ સંત હાજર હતા અને તે સૌ ઉભા થઇ ગયા. અદ્ભુત પ્રસંગ બની ગયો. પૂ.હરજીવનબાપા પોતાના સ્થાને બિરાજ્યા અન્ય સૌએ પણ પોતપોતાનું સ્થાન લીધું. બધાના અંતરમાં અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાઇ રહ્યો હતો. રામજીને તો રોમેરોમ આનંદ હતો. વર્ષોથી જે ક્ષણોને ઝંખી હતી તે આવી પહોંચી. જે સદ્ગુરૂની રાહમાં રાતોની રાતો મટકું માર્યા વિના વિતાવી હતી એ સદ્ગુરૂ આવી ગયા હતા. જીવનની ધન્ય ક્ષણોનો આ પ્રસંગ. રામજી ગુરૂના ચરણોમાં લાકડાની જેમ લાંબા થઇ ગયા. ગુરૂને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. ગુરૂ પણ પ્રસન્ન હતા. ખૂબ આશીર્વાદ આપ્યા.

આજે રામજીમાંથી રામદાસમાં રૂપાંતર થયુ. સાચે નવો જ જન્મ થયો. પૂ.રામદાસને ગુરૂ મળ્યા. ભવોભવની તરસ છીપી. અંતરમાં પૂર્ણિમાનો શીતળ પ્રકાશ ફેલાઇ ગયો. આનંદનો મહાસાગર ઉમટ્યો. સંગીતના સૂરોથી રોમરોમ

ઝણઝણી રહ્યું. આ દિવ્ય સંગીત કાનથી સાંભળી ન શકાય. આ સંગીત આત્માથી જ સંભળાય. આ સંગીતને આપણી આંખ જોઇ ન શકે, કાન સાંભળી ન શકે, હાથ અડકી ન શકે. આ સંગીત તો હૃદય જુએ ને હૃદય સાંભળે. ગુરૂ-શિષ્યનું મીલન તો જગતની પાવન ઘટના ! ક્ષણમાં બધુ બની ગયું અને ક્ષણમાં બધુ જાણી લીધું.

આ સૃષ્ટિમાં જેનો જન્મ છે એનુ મરણ છે. જે આવે એને જવું પડે છે. પછી એ દેવ હોય, સંત હોય કે સાધારણ મનુષ્ય હોય. પરંતુ સાધારણ મનુષ્યના મૃત્યુમાં અને સંત તથા દેવના મૃત્યુમાં ફેર હોય છે. કોઇ જ્ઞાનીએ કહ્યુ છે કે, માણસ કેવું જીવ્યો અને કેવો હતો તે જાણવું હોય તો તેનું મરણ જોવું કારણ માણસનું જેવું જીવન હોય છે એવું જ એને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે. સારા કે નરસા કર્મ ફળ અહીજ ભોગવવા પડે છે. મનુષ્ય જો સંતની જેમ જીવ્યો હોય અનેકને સુખી કર્યા હોય તો તેનું મૃત્યુ પણ મંગલ બની જાય છે અને જો મનુષ્યે કૂકર્મો કર્યા હોય તો તડપી તડપીને મરણ માગે તો પણ માંડ મળે છે.

સંતોના જીવન પરોપકારાર્થ હોય છે. અનેકના જીવનનો ઉદ્ધાર કર્યો હોય તેવા દેવતુલ્યનું મૃત્યું પણ પ્રેરણાદાયક હોય છે. દેહના સુખ દુઃખ સૌને ભોગવવા પડે છે. પરંતુ સંતો તો બધી જ સ્થિતિમાં આનંદમાં જ રહેતા હોય છે.

પૂ.રામદાસબાપુ અને મરઘામાં એક દિવસ બેઠા હતા. બંનેએ વિચાર કર્યો કે અવસ્થા થઇ છે. આ દેહનો શું ભરોસો ? માટે હવે બધી તૈયારી કરી લેવી જોઇએ. સાધારણ માણસો મૃત્યુનું નામ સાંભળીને થરથર કાંપતા હોય છે. જ્યારે સંતો મુત્યુને આવકારવાની તૈયારી કરતા હોય છે ! આ દિવ્ય દંપતીએ પોતાનું સમાધી સ્થળ કયા રાખવું તેનું ચિંતન કરવા માંડ્યું. ઘણા શિષ્યોએ, સેવકોએ, ભાવિકોએ કહ્યું કે, ગુરૂદેવ તમારી સમાધી અમારા ગામમાં રાખીશું. તમે આશીર્વાદ આપો. નારિયેળ આપો અમે અત્યારથી જ સમાધી તૈયાર કરી રાખીએ. પરંતુ પૂ.મરઘામાં અને પૂ.રામદાસબાપુએ મનોમન નકકી કરી રાખેલુ કે આપણી સમાધી તો ઇષ્ટદેવના દરબારમાં છે. શિષ્યો અને સ્નેહીઓને સાથે લઇને પિરાણા મુકામે ફૂલવાડી નામે પ્રખ્યાત જગ્યામાં સમાધી સ્થળ બનાવવાનું નકકી કર્યુ. આચાર્યશ્રી કરસનદાસજી મહારાજને વાત કરી રજા માગી. આચાર્ય પ્રસન્ન થયા અને રજા આપી. અને ત્યાં નાળિયેર મૂકયા. ત્યારબાદ નજીકના શિષ્યોને સમાધી કેવી રીતે તૈયાર કરવી, તેનું કેટલું માપ વગેરે સમજાવ્યું. અંતિમ સમાધીમાં કઇ દિશામાં મોં રાખવું અને આખો વિધિ વિસ્તારથી જણાવી દીધો ! એકનિષ્ઠ શિષ્યોએ સદગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્રણ ચોરસ ફુટનું ઘર બનાવીને ઢાંકણ મૂકી રાખ્યું.

પૂ.રામદાસબાપુએ પોતાના નજીકના શિષ્યોને પોતાના અંતિમ સમયનો સંકેત આપી દીધો હતો. સંવત ૨૦૪૬ ના માગશર મહિનામાં લગ્નો હતા. બાપાએ તે વખતે અમેરિકામાં વસતા સમગ્ર પરિવારને તેડાવ્યો અને બધાને ખૂબ હવ્વા-મવ્વા આશીર્વાદ આપ્યા.

ફાગણ માસની અમાસ આવી. બપોરના બારને પંદર મિનિટે પૂ.બાપાના નીકટના સેવક જેઠાભાઇ (સીંગલકંપા) પર પૂ.બાપાનો ફોન આવ્યો કે તમે અત્યારે જ આવીને મળી જાવ. એ વખતે જેઠાભાઇ જમતા હતા. જમ્યા ન જમ્યા અને જેઠાભાઇ તથા તેમના ધર્મપત્ની તૈયાર થઇને પૂ.બાપા પાસે બારને પાંત્રીસ વાગ્યે તો પહોંચી ગયા. પૂ.બાપા પોતાના પલંગ પર રાહ જોતા બેઠા હતા. જઇને જેઠાભાઇએ પ્રણામ કર્યા અને પૂછ્યું ''શું આજ્ઞા છે બાપા ?'' પૂ.રામદાસબાપુએ આંખથી ડાબી બાજુ જવા ઇશારો કર્યો. ડાબી બાજુ જોયુ તો પૂ.મરઘામાં દરવાજાના સહારે ઉભા હતા. જેઠાભાઇ અને તેમના ધર્મપત્નીએ જઇને પ્રણામ કર્યા. ત્યારે પૂ.માતાજીએ ધીમેથી કહ્યું કે, '' કપડાની થેલી તૈયાર કરી મૂકો. જાજા માણસ વચ્ચે માથાકૂટ ન થાય.'' આટલી વાત કરીને પૂ.બાપા તથા માતાજી આરામ કરવા ગયા.

મંદિરના બાજુના રૂમમાં પૂ.બાપાનાં કપડાંની બેગ હતી. એ બેગમાંથી ધોતી-પાઘડી-ઝભ્ભો અને નીચે પાથરવાનું કપડું આટલું કાઢીને એક થેલીમાં ગોઠવી દીધું. પૂ.બાપાના મોટા દીકરા પૂંજાભાઇના ધર્મપત્ની લક્ષ્મીબેનને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે '' આ થેલીમાં પૂં.બાપુના કપડાં છે. તમે આને ખોલતાં નહી. જરૂર પડશે ત્યારે આનો ઉપયોગ કરીશું.''

આટલી તૈયારી કરી પૂ.બાપા એ પૂ.માતાજીના આશીર્વાદ લઇને બંને જણ ઘરે પરત આવ્યા. જેઠાભાઇને થયું કે સમય સાવધ થવા જેવો છે. એટલે સો મીલમાં જઇને પાલખી માટે આંબાના લાકડામાંથી જોઇતી સાઇઝ વેરાવીને ઘરે લઇ આવ્યા. ખીલી પણ સાથે લેતા આવ્યા. ઘરે બેસીને પૂ.બાપાના માપની પાલખી તૈયાર કરીને ઘરમાં ઢાંકીને મૂકી દીધી.

ત્યાર પછી ચૈત્ર માસની ત્રીજે પૂ.બાપાને દાઢી કરી સફાઇ કરી અને સ્નાન કરાવ્યું અને અંગ લૂછી આપ્યું. ત્યારે જેઠાભાઇને નજીક બોલાવીને અંતિમ સમયની અંગત ભલામણ કરી. નાની નાની વિગતો જણાવી ત્યારે જેઠાભાઇએ કહ્યું '' પ્રભુ આમ કેમ બોલો છો ?'' ત્યારે હસતા ચહેરે પૂ.બાપાએ જવાબમાં વહાલથી ચુંબન કર્યું.

૧૯૯૦ના ફેબ્રુ-માર્ચમાં પૂ.રામદાસબાપુ દહેગામ હતા. રાતના લઘુશંકા કરવા જાગ્યા હશે. બાથરૂમમાંથી બહાર નીકળતા શરીર લથડ્યું. એક આંખે ઓછું દેખાતું હતું અને એમાં અંધારું. શરીર કાબુમાં ન રહ્યું અને પગ લપસ્યો. ભીંતનો ટેકો લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ કશો આધાર લઇ શકાયો નહી અને પડી ગયા. એક પગનો સાંધો તૂટી ગયો. બીજે દિવસે તાત્કાલિક અમદાવાદ લઇ જઇ હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યા. સારવાર કરી. ડૉક્ટરને ઓપરેશન જરૂરી લાગ્યું છતા આ મહાપુરુષનું શરીર કાપવાનો એનો જીવ ચાલ્યો નહી. અંબાલાલભાઇ તે વખતે સાથે હતા. તેમને ડૉક્ટરે બોલાવ્યા. પૂ.બાપાને ડૉક્ટરે પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું ''દાદાને ઘેર લઇ જાવ અને સેવા કરજો.'' ડૉક્ટરની સલાહ પ્રમાણે તેમને ઘેર લઇ આવ્યા.

પૂ.બાપા તો શરીરની ભારે પીડા છતાં આનંદમાં જ હતા. ચહેરા પર દુઃખની એક રેખા ફરકતી નહોતી. એ તો આઠેય પહોર આનંદમાં રમમાણ રહેતા હતા. પૂ.બાપા તો સુખ-દુઃખથી પર થઇ ગયા હતા. તો પછી આપણને એમ થાય કે આવા સંતોના જીવનમાં દુઃખ કેમ આવતુ હશે ? આવી અંગપીડા એમને શા માટે થતી હશે ? આ સંતોના કર્મો તો એવા દિવ્ય હોય છે કે દુઃખ પાસે પણ ન આવે પરંતુ આ સંતો બીજાને સુખી કરવા જાતે જ દુઃખ માગે છે ! એમની પાસે અનેક દુઃખી જીવો યાચના-પ્રાર્થના કરતા આવે. કરૂણાસાગર એ કેવી રીતે જોઇ શકે ? દરેક વ્યક્તિ પોતાના કાર્યફળ પ્રમાણે સુખી કે દુઃખી થતો હોય છે. કર્મ એવા કર્યા હોય તો દુઃખ પણ ભોગવવા પડે. કર્મનો સિધ્ધાંત અફર છે. કર્મ ભોગવવું જ પડે. એટલે શરણાગત થઇને આવેલા દુઃખી જીવને સુખી કરવા એનું દુઃખ નિવારવા સંત પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે કે પ્રભુ આ જીવનું દુઃખ દૂર કરો ત્યારે પરમાત્મા પૂછે કે એના દુઃખનું નિવારણ તો કરું પણ એ ભોગવશે કોણ ? ત્યારે આ મહાપુરૂષો કહે કે, ''અમે એ દુઃખ ભોગવીશું.'' આમ બીજાને સુખી કરવા બીજાના દુઃખ માથે લે અને કષ્ટો સહન કરે. પરંતુ આ દુઃખ આપણાં સંસારીઓને દેખાતું દુઃખ છે. સુખ દુઃખ તો શરીરને ભોગવવાનાં હોય છે. આત્મા તો આનંદ સ્વરૂપ છે. એટલે માગેલા દુઃખ આ પંચ તત્વના પૂતળા દ્વારા ભોગવી, હિસાબ ચૂકતે કરીને સંતો-મહાપુરૂષો ભગવાનના દરબારમાં જતાં હોય છે. પૂ.રામદાસબાપુએ પણ અનેક લોકોને સુખી કરવા જ આ અંગપીડા ભોગવી હતી.

પૂ.બાપા અંતિમ દિવસોમાં પોતાના આત્મામાં જ રમમાણ હતા. ધર્મપ્રેમી. સગાસંબંધી અંતિમ દર્શને આવતા. પૂ.બાપાએ બોલવાનું તો બંધ જ કરી દીધુ હતું. પ્રસન્ન ચહેરો રાખતા. આંખો હાળેલી રાખતા અને હાથમાં બેરખો (માળા) ફેરવવાનું ચાલું રાખતા. ખાવા-પીવાનું યાદ ન કરતા. કોઇ અંગત આવે તો સહેજ આંખ ખોલી હાથનાં ઇશારાથી જ આવકારતા. પાસે હોય તો તે સેવક બાપાને કોઇ હાથથી ન અડે તે માટે વિનંતી કરતા. છતાં પણ કોઇક આવીને પૂછે. ''બાપા મને ઓળખ્યો ?'' કોઇક કોઇક તો વળી બાપાને ઢંઢોળીને આ પ્રશ્ન પૂછતા પરંતુ જરા આંખ ખોલીને મીચી દેતા. આ કારણે ઘણાને એવું પણ લાગવા માંડ્યું કે બાપા ભાન ભૂલી ગયા છે અને કોઇને એ ઓળખતા નથી. એક દિવસ પ્રેમજીભાઇએ બાપાને બેઠા કર્યા. પ્રણામ કર્યા. પૂ.બાપાએ સામે બેઠા હતા તેમાંથી એક જણને કહ્યું કે. 'ભજન બોલ.' એ ભાઇએ ભજન ગાવાનું શરૂ કર્યું. એ ગાય અને બાપા આગળની લીટી બોલતા જાય. બીજું ભજન પણ એજ રીતે ગાયું. આમ. ચાર પાંચ ભજન ગાયા. પછી બાપાએ બધાને કહ્યું કે. હવે બહાર જઇને બેસો. બધા મોંમા આંગળા નાંખી ગયા. બાપાને તો બધું જ ભાન અને જ્ઞાન હતું. પરંતુ બહારની પ્રવૃત્તિમાંથી તેમણે પોતાની વૃત્તિઓને સમેટી લીધી હતી.

પછી તો દિન-પ્રતિદિન અંતર્મુખ થતા ગયા. છેલ્લા ત્રણ દિવસ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં રહ્યા. પૂ.બાપાને સહજ સમાધીનો અભ્યાસ હતો. તેઓ મહાન તત્વજ્ઞાની હતા. જાલંધર બંધ લગાવીને આજ્ઞાચક્રમાં સ્થિર થયા. આ રીતે પોતાની મનોવૃત્તિનો નિગ્રહ કરીને વૈશાખ સુદ-૧ (એકમ) તા.૨૫-૪-૬૦ ને બુધવારે સાંજના લગભગ સાત વાગ્યાને સમયે બ્રહ્મનિષ્ઠ પૂજ્ય પાદ સંત શ્રીરામદાસબાપુએ પોતાની ચૈતન્ય શક્તિને પરમાત્માની લીલામાં સમાવી દીધી અને અમર પિયાલો પી ગયા.

તેજ તેજમાં ભળી ગયું. જીવ અને શિવ એકાકાર થઇ ગયા. આ ખબર તરત જ બધે ફેલાઇ ગઇ. સવારમાં દૂર દૂરથી ભાવિકો આવવા લાગ્યા. પૂ.બાપાને સ્નાનવિધિ કરાવી વસ્ત્રો ધારણ કરાવ્યા. હાથમાં ચાંદીને ચંદનના પારાવાળો બેરખો. ગળામાં રુદ્રાક્ષની માળા અને ચંદનની માળા પહેરાવી. ભજન અને રામધૂન ગાતાં ગાતાં પૂ.બાપુનું પૂજન કરવામાં આવ્યું. પૂ.બાપાના દેહને પાલખીમાં સ્થાપ્યો હતો. બાપાના અંગેઅંગમાંથી તેજ ફુટતું હતું. સૌને જાણે એમ જ લાગતું હતું કે બાપા હમણા બોલશે. જાણે તેઓ ધ્યાનસ્થ થયા હોય એવી જ મુદ્રા હતી. બંને હાથ ઢીંચણ પર ગોઠવાયેલા હતા. દેહ વ્હાર હતો. ભજનકીર્તન ચાલતા હતા. આ વખતે

પૂ.મરઘામાને પૂ.બાપાના અંતિમ દર્શન માટે તેડી લાવ્યા. પૂ.માતાજીએ બાપાને તીલક કર્યું. પુષ્પહાર ચડાવી વંદન કર્યો અને ગણી ગણીને પ્રભુને પ્રાર્થનાઓ કરી. તે પછી વારાફરતી પૂ.બાપાના ચરણ સ્પર્શ કરી ફૂલહાર કર્યા. સૌ લગભગ મૌન હતું. ભજનનો જ સ્વર સંભાળાતો હતો.

દર્શન વિધિ પછી પંચવટીથી માફતિમાં પૂ.બાપાને પાલખી સહિત બિરાજમાન કરીને પીરાણા મુકામે લઇ ગયા. જ્યાં સમાધી સ્થળ તૈયાર કરાવ્યું હતું ત્યાં પહોચ્યાં. સમાધી સ્થળનું પૂજન અર્ચન પૂજ્ય આચાર્યશ્રી કરસનદાસજી મહારાજના હાથે કરવામાં આવ્યું. તેમના દ્વારા જ વિધિ વિધાન થયાં. સવારના ૧૦-૩૦ કલાકે પૂ.બાપાના દેહને ઉનનું આસન બીછાવીને તેના પર પધરાવવામાં આવ્યા. પૂ.બાપાની જમણી બાજુએ ઘીની જ્યોત પ્રગટાવેલી હતી. ધૂપસળીનો ધૂપ પણ હતો. આ વખતે પણ પૂ.બાપાની મુખમુદ્રા પૂનમના ચંદ્રની જેમ તેજોમય હતી ! સૌ ઉપસ્થિત ભાવિકોના જયઘોષ સાથે સમાધીનું દ્વાર બંધ કરવામાં આવ્યું. આ રીતે એક સંતની મહાયાત્રા વિરામ પામી.

પૂ.રામદાસબાપુના સમાધી સ્થળે આજે આરસનું શિખરબંધ મંદિર બનાવેલું છે. ત્રણ ફુટ બાય ત્રણ ફુટ લંબાઇ પહોળાઇ અને પાંચ ફુટની ઉંચાઇ ધરાવતી બે ફુટની ઓટલી પર ગ્રેનાઇટથી જડેલું છે. તેના પર ૨૫'×૩૫'×૧૪ ફુટનું પાકું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે. આ પવિત્ર સ્થળે દર ગુરૂ પૂર્ણિમાએ ભવ્ય ઉત્સવનું આયોજન થાય છે અને ભાવથી બધાં મળે છે. અને પૂ.બાપાને યાદ કરે છે.

આમ, પૂ.રામદાસબાપાનું જીવન અને આચરણ સાબરકાંઠા જિલ્લાના અનેક લોકો માટે આદર્શ બની ગયું છે. આજે પણ તેમના અનેક શિષ્યો રામજીબાપાના આધ્યાત્મિક વિચારોની જ્યોતને ભારત ભરમાં ફેલાવી રહ્યા છે. સામાજિક ક્ષેત્રે પણ રામજીબાપાનું યોગદાન અમૂલ્ય રહ્યુ છે. તેમને સમાજમાં પ્રવેશેલા દૂષણો જેવા કે વ્યસન, કુરિવાજો વગેરે પર તેમને આકરા પ્રહારો કર્યા હતા. અને સમાજ શશક્ત, સંસ્કારી અને નિરોગી બને તેમજ સમાજનો સર્વાંગીણ વિકાસ થાય તેવા પ્રયત્નો શ્રીરામજીબાપા દ્વારા સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં થયા છે. આમ, રામજીબાપાનું સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના વિકાસના યોગદાનમાં વિશેષ મહત્વ રહ્યું છે.

સંત શ્રી નાનકદાસજી

કચ્છના અંજાર તાલુકાના ખેડોઇ ગામે વિક્રમ સંવત ૧૯૯૧ના મહા સુદી ૫ ને બુધવાર સને ૧૯૩૫-૩૬ ના રોજ સવારના ૪.૪૫ કલાકે પટેલ શ્રી હીરજીભાઇ સીવજીભાઇ ભોજાણીને ત્યાં પુત્ર રત્નની માતા ભાણીબેનના કુખે જન્મ થયો. ઘરમાં પુત્ર રત્નના જન્મથી આનંદ મંગળ થયો અને એ પુત્ર આજ કાલ કરતા મોટો થયો અને ચાર વર્ષની ઉંમર થઇ તે જ પુત્રનું નામ નાનજી અને તે જમાનના જમાનામાં સંવત ૧૯૯૬ માં સને ૧૯૩૯-૪૦ માં પિતાશ્રી હીરજીભાઇએ બાળક નાનકને શ્રીફળ, સાકર લઇને ખેડોઇ ગામની ગામની શાળામાં અભ્યાસ કરવા મોકલ્યા. શાળામાં શિક્ષક શ્રી શંભુલાલ વાણીયા હતા. ત્યાં સાત ચોપડીનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી પ્રથમ નંબરે પાસ થયા.

આ સંજોગોમાં પિતાશ્રીની માત્ર પાંચ એકર જમીન હોવાથી સંવત ૨૦૦૪ સને ૧૯૪૭-૪૮માં સાબરકાંઠા જિલ્લામાં જમીન વેચાણ રાખી. પિતાશ્રી હીરજીબાપાના બે પુત્ર, એમાં મોટા પુત્ર અરજણભાઇ અને નાનાં પુત્ર તે નાનજીભાઇ. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં ખેડબ્રહ્મા તાલુકામાં ગાડુકંપા ગામે જે જમીન વેચાણ રાખી એ જમીન સંભાળવા મોટાભાઇ અરજણભાઇ ગુજરાત ગયા. અને કચ્છની વાડીની ખેતીની જવાબદારી નાનજીભાઇએ સંભાળી. ત્યારબાદ તેમણે ભચાઉ તાલુકામાં લક્ષ્મીપુરકંપા નિવાસી મુખીશ્રી સોમજીભાઇની સુપુત્રી જશોદાબેન સાથે પ્રભુતામાં પગલા માંડ્યા. નાનજીભાઇ અને જશોદાબેન દાંપત્યજીવનથી સંસ્કારી પુત્ર ગંગારામભાઇ તથા ત્રણ પુત્રીઓનો જન્મ થયો. સંવત ૨૦૧૩ ની સને ૧૯૫૬-૫૭ના રોજ કચ્છની ભૂમિ છોડી નાનજીભાઇ ગુજરાતની ભૂમિ ખેડબ્રહ્મામાં ગાડુકંપામાં આવ્યા.

ગુજરાતની પવિત્ર ભૂમિ ખેડબ્રહ્મા પવિત્ર અંબાજી માતાનું મંદિર આ સ્થળે ખેડબ્રહ્માની ચાર કિ.મી. દૂર ગાડુકંપા આવેલ છે. આ પવિત્ર ભૂમિમાં રહીને પિતાજી હીરજીબાપા તથા માતાજી ભાણીબેનના સંસ્કારથી નાનપણથી જ ભક્તિની લાગણી હતી જ. પિતાજી હીરજીબાપા મુખી હતા. મોટાભાઇ મુખી હતા અને નાનજીભાઇ પણ વારિયજ્ઞના મંત્રો કંઠસ્થ કરીને પિતાના આશીર્વાદથી મુખી બન્યા. નાનપણથી જ ભક્તિની લગની અને શાસ્ત્રોનું વાંચન-અધ્યયન અને ચિંતનથી ભક્તિમાં આગળ વધ્યા અને ભક્તિને રંગે રંગાઇને સતસંગ, કથા, પૂજા જ્યાં હોય ત્યાં હાજર હોય જ. આ રીતે પવિત્ર જીવન ગાળીને બંને ભાઇઓ જુદા થવાથી વ્યવહારિક બોજો, જવાબદારી માથે હોવા છતાં ભક્તિમય જીવન ગાળીને બન્યો

આનંદ માણવા દિકરી પુખ્ત વયનો થવાથી દિકરા ગંગારામભાઇ અને ત્રણે પુત્રીઓના લગ્ન પ્રસંગો પુરા કરીને સમગ્ર વહીવટ પુત્ર ગંગારામભાઇને સોંપી દઇને નાનજીભાઇ નિવૃત્ત બન્યા. નિવૃત્ત બન્યા ત્યારથી જ એક સંકલ્પ કર્યો કે દરરોજ સવારે વહેલા ઊઠી નાહી, ધોઇને મહાપુજા ઘરમાં કરવી અને દરરોજ સવારે નાહી-ધોઇને પવિત્ર થઇને ધર્મપત્ની જશોદાબેન પ્રસાદ બનાવે અને ભગવાનને પ્રસાદ ધરાવી મહાપૂજા પૂરી કરી ભગવાનનું ચરણામૃત, પ્રસાદ લઇને ચા-પાણી કરવા એવો સંકલ્પ આજદિન સુધી ચાલુ છે. શ્રી નાનજીભાઇનાં માતાજી બાણીબેન ૯૮ વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી દેવલોક પામ્યા. ત્યારબાદ એક વર્ષ પછી નાનજીબાપાનાં ધર્મપત્ની પણ દેવલોક પામ્યા. ત્યારે એમના આત્માને એવું થયું કે, જસોદા ગયા અને એક દિવસ મારે પણ જવું પડશે. હવે હું માયાથી મુક્ત થઇ જાઉ તો આત્માનું કલ્યાણ થાય. કવિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયુ છે કે,

''ભલી થઇ ભાંગી જંજાળ,

સુખેથી ભજીશુ શ્રી ગોપાળ'' પ્રભુએ માયા લઇ લીધી તેથી ભક્તિનો મારગ મોકળો થઇ ગયો. તેમના આત્માને ભક્તિમાં વધારે રસ લાગ્યો. વૈરાગ્ય વધુ લાગ્યો કે માયા બધી ખોટી છે. માયા જાળમાંથી કેવી રીતે નીકળવું.

પિતાજીની સેવામાં તેમનું જીવન ગાળતા, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરતા સને ૧૯૮૭ માં પિતાજીની સેવા કરતા પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે થયો. તેમના પિતાશ્રીનું ધામધૂમથી તેરમું કર્યું. પિતાજી હીરજીબાપાના નામથી ખેડબ્રહ્મા કન્યા છાત્રાલયમાં બાલિકાઓને બ્રહ્મભોજનની તિથિ રૂ.૧૧,૧૧૧/- આપ્યા. પિતાજીના નામ નિમિત્તે ચાલીસો વ્રત પૂરો કરી સને ૧૯૮૮માં પ્રેરણાપીઠ પીરાણા આચાર્ય ગાદીપતિ કરસનદાસજી મહારાજની સેવામાં જોડાયા. આચાર્યની સેવાનો ખૂબ જ લાભ મળ્યો અને સમાજના સેવકોની સેવાનો ખૂબ જ લાભ મળ્યો.

આઠ વર્ષ આચાર્યશ્રીની સેવામાં રાત-દિવસ રહ્યા. સને ૧૯૮૮માં સેવામાં જોડાયા તે પછી સને ૧૯૯૫ માં સંઘ મેળા વખતે ચૈત્ર સુદી ૧ના સવારના શુભ ચોઘડિયે બેડી પહેરીને પેહલા જ પગલે બેડી ઉઘડી જવાથી આચાર્યશ્રી ગાદીપતિ કરસનદાસજી મુખી નાનજીભાઇને ભગવું ધારણ કરાવી આશીર્વાદ આપી પટ શિષ્ય બનાવ્યા.' શ્રી નાનકદાસજી મહારાજ નામ ધારણ કરી અને આચાર્યશ્રીના આશીર્વાદ લઇને ગામડે ગામડે ભક્તિફેરીની શરૂઆત કરી. સાધુ તરીકેનું ભગવું ધારણ કર્યા બાદ અમેરિકા નિવાસી પંચવટીવાળા પ્રેમદાસ બાપુ સાથે સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ અને વ્યસનમુક્તિનું

લઈને ગામડે ગામડે ભક્તિફેરીની શરૂઆત કરી. સાધુ તરીકેનું ભગવું ધારણ કર્યા બાદ અમેરિકા નિવાસી પંચવટીવાળા પ્રેમદાસ બાપુ સાથે સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ અને વ્યસનમુક્તિનું અભિયાન મહારાજશ્રીના આદેશથી શરૂ કર્યું. સમગ્ર ગુજરાતમાં ફર્યા ત્યારબાદ કચ્છમાં ૪૨ દિવસમાં બેતાળીસ ગામમાં અભિયાન ચલાવ્યું. દરેક ગામમાં ચોવીસ કલાકનો કાર્યક્રમ ત્યારબાદ દક્ષિણ ભારત, મુંબઇ, નાસિક, કોલ્હાપુર, હુબલી, કન્યાકુમારી, રામેશ્વર સુધી સમગ્ર દક્ષિણ ભારતમાં બત્રીસ દિવસ સત્સંગ ભક્તિફેરી કરી સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ અને વ્યસનમુક્તિનું અભિયાન ચલાવી હજારોની સંખ્યામાં નવજુવાન તથા વડીલોને વ્યસન મુક્ત કર્યા. બીડી, સીગારેટ, ગુટખા, દારૂ, પાનપરાગ, નસીલા વ્યસનથી મુક્ત કરી તેમનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું. પ્રેરણાપીઠ પીરાણામાં લગ્નવિધિમાં વરકન્યાને ધર્મ, અર્થ, કામે અને મોક્ષની સમજ આપી તેમને સાત પ્રતિજ્ઞાઓ લગ્ન વખતે લે છે તેની સમજ આપી. દાંપત્ય જીવન કેવી રીતે જીવવું તે સમજ આપી આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યારબાદ ભગવાન શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણના મંદિરોની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠામાં વિષ્ણુયાગ હવન કાર્ય પણ સફળ બનાવ્યા.

સંસ્થાના કારભારી રતીકાકા સ્વર્ગવાસ થયા. સંસ્થાનું કારભારી પદ ખાલી પડવાથી ગાદીપતિ આચાર્યશ્રી કરસનદાસ મહારાજે આશીર્વાદ આપી. તા.૧૧-૬-૯૬ ના દિવસે કારોબારીની મિટીંગમાં ઠરાવ કરી પ્રેરણાપીઠ સંસ્થાના કારભારી બનાવ્યા. પછી વધારે જવાબદારી સંભાળી ધર્મ સમાજની સેવા કરતાં કરતાં જીવન ધન્ય બન્યું. દિવસો અને મહિનાઓ જતાં વાર લાગતી નથી એવામાં મહારાજ શ્રી કરસનદાસજીની તબિયત બગડવાથી જગદગુરૂ કરસનદાસજી મહારાજ તા.૧૯-૧૦-૨૦૦૨ ના સંવત ૨૦૫૮ આસો સુદી ૧૩ ને શનિવારે વહેલી સવારે બ્રહ્મલીન થયા. અને જગદ્ગુરૂનો શ્રધ્ધાંજલીનો કાર્યક્રમ તા.૧-૧૧-૨૦૦૨ ના દિવસે રાખેલ જેમાં ભારત વર્ષના સાધુસંતો, જગદ્ગુરૂઓ, મંડલેશ્વરો, મહામંડલેશ્વરો તથા ગુજરાત ભરમાંથી સાધુસંતોની હાજરીમાં તેમજ સતપંથી ભક્તજનો હજારોની સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહીને ભાવભીની હૃદયપૂર્વક શ્રધ્ધાંજલિ અર્પિત કરી.

સંસ્થાના બાવીસમાં ગાદીપતિ પ.પૂ.કરસનદાસજી મહારાજ બ્રહ્મલીન થવાથી સંસ્થાના તેવીસમાં ગાદીપતિ તરીકે આચાર્યશ્રી નાનકદાસજી ગુરૂ કરસનદાસજી મહારાજને સર્વે સતપંથીજનોએ સંયુક્ત મિટીંગમાં સર્વેના આશીર્વાદથી તા.૧૭-૧૧-૨૦૦૨ ના સવારના ૯-૧૫ કલાકે જે ૬૦૦ વર્ષ પહેલા સદગુરૂ ઇમામશાહ મહારાજે પ્રથમ ગાદીપતિ શાણાકાકા મહારાજને પહેરાવેલ પાઘડી તથા હાર તેજ પુરાણી પાઘડી તથા હાર પ.પૂ.નાનકદાસજી મહારાજશ્રીને પહેરાવીને તથા ચંદન તેમજ તિલક કરીને ચાદર ઓઢાડીને ગાદીપતિ તરીકેના જગદ્ગુરૂના સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન કરેલ અને

સંત શ્રી તુલશીબાપા

કચ્છની ધરતી ખુબ પાવન છે. સંત અને સુરાઓની તપોભૂમિ છે

સંત સુતા ભલા ભક્ત જે ભોમમાં

પીર પોઢ્યા જ્યાં ઠામોઠામ

ડુંગરે ડુંગરે દેવની દેરીઓ.

ખાંભીઓ ખોધતિ ગામે ગામ

એટલે જ કહેવાયુ છે કે ......

ભારતી માતાને ખોળલે ખેલતી.

ધન્ય હો ! ધન્ય કચ્છની ધરતી.

સંતો મહાપુરુષોના જીવન અકળ હોય છે. એટલે તેમના વિષે લખવુ ખુબ જ અઘરું કામ છે. સંતોની જીવનલીલા દ્રશ્યમાન હોય છે તે કરતા અનેક ગણી અદ્રશ્યમાન હોય છે. આ વિશ્વમાં મનુષ્ય રૂપે જન્મ મળે એ પરમાત્માની સૌથી મોટી ભેટ છે. આ સૃષ્ટિમાં મનુષ્ય જેટલું સામર્થ્ય અને શક્તિ કોઈને મળી નથી.

આવી આ કચ્છની પવિત્ર ભૂમિમાં નખત્રાણા તાલુકાના આંગિયુ [illegible] મુકામે પરદાદા શ્રી કાનજીબાપા તેમના ત્રણ દિકરા શ્રી મેઘજીબાપા, શ્રી દેવશીબાપા અને શ્રી ખેતાબાપાને લઇ ધંધાર્થે ગુજરાતમાં ખેડા જીલ્લાના કપડવંજ તાલુકાના કુધાયલલાટ મુકામે આવીને વસવાટ કર્યો ત્યા તેઓ ખેતીકામ કરતા હતા અને ત્યારથી વિષ્ણુપુરાલાટની જમીન ખરીદી કુધાયલ લાટથી ખેતીકામ કરવા માટે વિષ્ણુપુરા લાટમાં આવતા અને એ વખતે વિષ્ણુપુરા લાટમાં વસવાટ માટે કોઇ જ સુવિધા નહોતી. અને પોતે નિત્ય મજુરી કરીને આ જમીન તે વખતે જંગલ સ્વરૂપમાં હતી. તેમા મહેનત કરીને ખેતી લાયક બનાવી અને આ બધા કામમાં તેમના નિવાણા (બનેલી શ્રી) નથ્થુરામ બાપા પણ સાથે જ આવેલ હતા. અને તેમની સાથે સવજીબાપા, પેથાબાપા તથા કરસનબાપા આમ વગેરે સૌ સાથે મળીને આવ્યા અને વિષ્ણુપુરા લાટ વસાવ્યો.

શ્રી દેવશીદાદાના ચાર દિકરાઓ હતા. તે વિષ્ણુપુરા મુકામે જ રહેતા અને બધાજ ખેતી કામ કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા અને તેમાના મોટા દિકરા

પરષોત્તમબાપા તથા સાકર માના કુખે પ્રથમ પુત્ર તરીકે શ્રી તુલશીબાપાનો જન્મ સંવત...આસો સુદ બીજને ગુરૂવારના સવારે ૧૦ કલાકે થયો હતો. ત્યાર બાદ પરષોત્તમબાપાના ત્યાં ત્રણ દીકરીઓ અને પછી એક દીકરાનો જન્મ થયો.

તુલશીબાપાનું બાળપણ ઘરનાં માવિત્ર તથા ભાઇ-બહેનોના લાડકોડમાં ઉછરીને જયારે પાંચ વર્ષના થયા ત્યા ભણવા માટે વિષ્ણુપુરા લાટમાં નિશાળની સગવડ હતી. તેમાં ભણવા માટે શરૂઆત કરી અને ગામની જ નિશાળમાં ધોરણ ૧ થી ૪ સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને આગળના અભ્યાસ માટે બાજુના ગામમાં કાશીપુરા ગામની શાળામાં બે કિ.મી. ચાલીને ધોરણ ૫ થી ૬ ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો છતાં પણ ભણવામાં મન ઓછું લાગતું અને સત્સંગ વાર્તાઓમાં મન વધારે લાગતું હતું. તે અરસામાં જયારે કાશીપુરા ભણતા હતા ત્યારે તેમની માતાને કહીને ગયા કે. આજે બા દાળભાત જ બનાવજો મીઠાઇ હું લેતો આવીશ અને જયારે ભણીને પણ આવ્યા ત્યારે તેમના દફતરમાંથી મીઠાઇ નીકળી હતી અને તેમાં પ્રસાદ તરીકેની અલૌકિક સુગંધ અને સ્વાદ આવ્યા હતા. તેમને ભણવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તેમના મા-બાપે વધુ ભણવા માટે બાજુમાં તાલુકાના મથકે ૨૦ કિ.મી. દૂર કપડવંજ મુકામે ભણવા માટે મૂકયા અને ત્યા પણ ૧ વર્ષ ૭માં ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. અને ભણવાના સમયે પણ રવિવારે બળદ ચારી કુટુંબને ખેતી કામમાં મદદ કરતા.

આવી રીતે કાયમ બળદ ચરાવવા જતાં ત્યારે એક વખતના સુમારે એક બળદ ખોવાઇ ગયેલો ત્યારે ઘેર આવીને પાછા સાંજના બળદ શોધવા ગયા ત્યારે અંધારું થઇ ગયેલ હતું ત્યારે રાત્રે આઠેક વાગ્યાના સુમારે એક અલૌકિક સાધુના દર્શન થયા અને તેમને કહ્યું કે. બેટા તું ચિંતા કરીશ નહી. અને તારો બળદ તને ઘરે મળી જશે. આટલું કહી આ સાધુ અલોપ અદ્રશ્ય થઇ ગયા પછી ઘરે આવ્યા ત્યારે બળદ ઘરે આવી ગયો હતો. અને ઘરે નથ્થુરામબાપાને આ વાત કરી ત્યારે બાપાએ માથે હાથ મુકીને કહ્યું દીકરા તું ચિંતા કરીશ નહી. તે સાધુ તને દર્શન આપવા આવ્ય હતા. અને તે પોતે ભગવાનનું સ્વરૂપ જ હતું. અને તેને તું ઓળખી લેજે.

આ વખતે તુલશીબાપાની ઉંમર આશરે બારથી તેર વર્ષની હશે ત્યાર બાદ અભ્યાસ છોડી દીધો હતો. આ સમયે ગુરૂવારે પૂજાના સમયે વારીયજ્ઞમાં તેમને અંતર ચંદનની સુગંધ આવતી. જયારે બાપાની ઉંમર તેર વર્ષની હતી ત્યારે તેમના

પિતાશ્રીએ તેમના લગ્ન માધવકંપા નિવાસી શ્રી સામજીભાઇ વસરામભાઇ રામજીયાણીની દીકરી રતનબાઇ સાથે લગ્નનું નકકી કર્યુ. તે વખતે બાપાશ્રીએ લગ્નની ઇચ્છા ન હોવાથી ઘણી વખત લગ્ન ન કરવાની આજીજી કરી હતી. તેમ છતાં તેમના કુંટુંબીજનો તથા નથ્થુબાપાશ્રીએ તેમને સમજાવ્યા કે. ભાઇ આપણા કુંટુમની આબરું જાળવા લગ્નનું નકકી થયું એટલે લગ્ન તો કરવાં જ પડે. અને બાપાએ લગ્ન માટે હા પાડેલ અને લગ્ન થયાં અને બાપાશ્રીએ પ્રભુતામાં પગલાં માંડયા.

આમ, છતાં તુલશીબાપાને આધ્યાત્મિકમાં વધુ પડતો રસ હોવાથી ગામમાં જ પૂજય સંત શ્રીનથ્થુરામબાપાની સાથે ગામમાં તથા આજુબાજુના ગામમાં સત્સંગ પૂજાનો વાયક આવતો ત્યારે પિતાશ્રી ના કહે છતાં પણ છાના માના ગાડામાં કે ચાલતા આ ધાર્મિક પૂજાઓમાં જતા રહેતા અને આ રીતે પોતાની ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિ સંતોષતા અને આ વખતે આખો દિવસ ખેતી કામમાં જાત મજુરી કરતા છતાં પણ તેનો થાક વર્તાતો નહિ અને રાત્રી દરમ્યાન પૂજા સત્સંગમાં જતાં અને પોતાના આત્માને સંતોષ આપતા અને આ રીતે પોતાના જીવનું આધ્યાત્મિક ભાથું બાંધતા. આવી રીતે કાયમ સત્સંગ પૂજામાં જતા. ત્યારે એક વખતની વાત છે કે, જયારે વિષ્ણુપુરા મુકામે પટેલ હીરજીભાઇ સવજીભાઇના ત્યા ગુરુબોધના વારીયજ્ઞનો પ્રસંગ હતો ત્યારે સંત શ્રી નથ્થુરામબાપાએ તુલસીબાપાને પોતાની બાજુમાં બેસાડયાં અને માથે હાથ મુકી કહ્યુ કે. દીકરા આંખ બંધ કર અને આંખ બંધ કરી ત્યારે તેમને એક અલૌકિક દ્રસ્યનું દર્શન થયું. અને તેમને અખંડ જયોતના દર્શન અને તેને ગુરૂદ્વારાનાં દર્શન થયા.

આજ અરસામાં તુલશીબાપાની નાની ઉમર ઓગણીસ વર્ષની ઉમરમાં જ સંત શ્રીનથ્થુરામબાપા સદગુરૂશ્રી હયાતીમાં વિષ્ણુપુરાલાટમાં પ્રખર સંત પંથીઓની ઉપસ્થિતિમાં તુલશીબાપાના મસ્તક ઉપર હાથ ધરી આશીર્વાદ આપતા કહ્યું હતુ. ``બેટા તું ગભરાઇશ નહિ અને બેટા તે તો આગલા ભવની કમાણી કરેલ છે. મારી હયાતીમાં જ આજે ગતગંગાને માર્ગદર્શન આપવાની જવાબદારી તને સોંપુ છું. આવા શબ્દોના ઉચ્ચારણ પછી પોતાના મુખમાંથી ગંગાજળ ગુરૂદેવે તુલસીબાપાને પાયું. ગંગાજળ પીતાંની સાથે જ બ્રહ્મજ્ઞાન થયું અને આ રીતે સદગુરૂની કૃપાથી કુંભ કમીલાની સમાજની જવાબદારીનું તથા ગતગંગાને સતસંગ તેમજ દિવ્ય જ્ઞાન પીરસવાનું કામ ચાલુ કર્યુ. અને નથ્થુરામ બાપાની હયાતીમાં જ તુલસીબાપા ને ગુરૂદિક્ષા આપવાનું

વચન આપ્યું અને એજ અરસામાં માધવકંપા મુકામે ગુરૂના આશીર્વાદથી તુલશીબાપાની હાજરીમાં કર્મકાંડ. વારીયજ્ઞનું આયોજન થયું અને ગુરૂ દિક્ષા આપી. ગુરૂદિક્ષા લેવામાં ઘણા ભક્તોને મનમાં શંકા વહેમ થતાં તેઓ તેમના દિકરા. વહુઓને લઇ વડાલી મુકામે નથ્થુરામબાપાના ત્યાં ગયા ત્યારે નથ્થુરામબાપાશ્રીએ મુખીશ્રીને કહ્યુ કે. બેટા તમે અહીંયા સુધી આ છોકરાઓને ધકકો ખવડાવ્યો હું પોતે ત્યાં તુલશીબાપાના સ્વરૂપમાં હાજર હતો તો પણ તમો વિશ્વાસ ડગાવતા મને ઓળખી શકયા નહી અને આટલે સુધી ધકકો ખાધો. હવેથી આમાં કોઇ શંકા રાખશો નહી.

અને આવી રીતે સંતશ્રી નથ્થુરામબાપાની શક્તિપાતથી તુલશીબાપામાં વિનમ્રતા, સહજતા. બાળ સહજવૃત્તિ. પરમાર્થપણુ. સાદગી. વિશાળ ભાવવિશ્વ જેવા ઇશ્વરીય ગુણો સહજ રીતે ઉતરી આવેલા છે. પ્રત્યેક જીજ્ઞાસુ માટે ગુરૂદેવનું શરણુ કોઇને નવિન કામનો પ્રારંભ કરવો હોય, વિદેશગમન, ખેતીવાડી, ઢોરઢાંખર માંદગી કે રોજગારીની ખોટ હોય તેમની ઇશ્વરીય કૃપાથી સફળતા અપાવે છે. ગુરૂદેવ નથુરામબાપાની પરંપરાઓને વિસ્તારવાનું ભગીરથ કાર્ય તેઓ કરી રહ્યા છે. સંતશ્રી તુલશીબાપામાં સંતશ્રી નથ્થુરામબાપાના જ સૌને દર્શન થઇ રહ્યા છે. ''ચાલશે, ફાવશે, ગમશે'' આ અણમોલ શબ્દો સંતશ્રી તુલશીબાપાને શોભાયમાન છે. વાંધો નહિ. ચિંતા ન કરો. વંદનવત થઇ જશે. એવા આશિષભર શબ્દોમાં દિવ્ય શ્રધ્ધાના દર્શન થાય છે. ધન્ય છે એ સંત મહાત્મા પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ ગુરૂદેવ શ્રી તુલશીબાપાશ્રીના ચરણોમાં કોટી કોટી વંદન.

આજ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સમય વ્યતિત થતો ગયો અને સદગુરૂ મહારાજ શ્રીનથ્થુરામબાપુના આશીર્વાદથી પોતાનું સઘળું કામ તુલશીબાપાને સોંપી અને પોતે નિવૃત્તિ જીવન ગાળી ધીમે ધીમે પોતાની અંદરને અંદરે અંતરધ્યાન થતા ગયા. આવી જ રીતે એક વખતના સમાજોને મહાસુદ ૧૪ ની સાંજે સેવા પૂજા કરીને પોતે બ્રહ્મલીન થઇ ગયા. તે વખતે તુલશીબાપા વિષ્ણુપુરાલાટ મુકામે હતા અને તેમને આ વાતની જાણ તુલશીબાપાને આકાશમાર્ગેથી મોટો કડાકા સાથે અવાજનો ધ્રાસકો થયો અને બાપાએ ધ્યાનમાં જોયું તો તેમને ખબર પડી કે આપણા સદગુરૂ મહારાજ નથ્થુરામબાપાશ્રી બ્રહ્મલીન થઇ ગયા છે. અને આ વાતની જાણ સવારે પૂનમના વહેલી સવારે ૪ વાગે ફોન આવ્યો અને રેડીયો પ્રસારણ પણ કરવામાં આવ્યું હતું. અને બાપાની અંતિમ યાત્રામાં સૌ સતપંથી ભાઇઓ વડાલી મુકામે પહોચ્યા હતા.

તેમની અંતિમ યાત્રામાં હજારો માણસો ઉમટી પડ્યાં હતા.

''તનકી જાણે મનકી જાણે
જાણે ચિત્તકી ચોરી.
ઉસકે આગે કયા છિપાઇ
જીસકે હાથમેં જીવન દોરી.''

આજ પ્રમાણે ગુરૂમહારાજ બ્રહ્મલીન થતાં બધાય ભાવિક ભક્તો તથા તેમના શિષ્યમંડળે ભેગા મળી વડાલીકંપા મૂકામે તેમને સમાધી આપી. ત્યાં તેમનું સ્મૃતિ મંદિર બનાવ્યું અને ગુરૂમહારાજશ્રીએ તુલસીબાપાને આદેશ આપેલ કે, તમારે દર પૂનમે વડાલીકંપા મુકામે આશ્રમે આવી સૌ ભાવિક ભક્તોને આસીર્વાદ આપવા તેમજ સતસંગ ભજન કરી સૌને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પીરસવું. અને કોઇ દિન દુ ખીયાના દુ ખ દૂર કરવા અને આશિષ આપી અવિરત જ્ઞાનગંગાનું ઝરણું વહાવી આજ દિન સુધી ચાલી રહ્યુ છે. આ અરસામાં વડાલી મુકામે જવા માટે સાધન સંપન્ન ન હોવા છતાં પણ દર પૂનમે એસ.ટી. બસમાં જઇ સૌ ભક્તોને લાભ આપતા આવી જ રીતે પોતાનું ખેતીકામ તથા કામકાજ જાતે કરતા હતા. છતાં પણ ગમે તેવી તકલીફ વેઠી એસ.ટી. બસમાં ઉભા રહીને પણ પૂનમે અચુક પહોંચી જતા. આવી જ રીતે ઘણાય ભક્તોના કામકાજ કર્યા તથા તે ઘણા બધા શિષ્યોને ગુરૂશિક્ષા આપતા ગયા અને તેમના શિષ્યોની સંખ્યા ઘણી વધતી ગઇ અને ઘણાં શિષ્યોના અટપટા કામકાજ બાપાના આશીર્વાદથી પાર પડ્યાં. ઘણા ભક્તોના ઘરે શેર માટીની ખોટ પુરાણી અને આવી જ રીતે કામકાજનો દોર વધતો ગયો અને બહાર પ્રવાસ કરવા માટે તુલશીબાપાને તકલીફ પડતી જોઇ બાપાના ભક્તોને એવો વિચાર આવ્યો અને બાપાને ગાડી અર્પણ કરી. આ ગાડી લઇને ગુરૂમહારાજ સૌ ભક્તોના કામકાજ માટે અને દર પૂનમે વડાલીકંપા મૂકામે પહોંચી સૌ ભક્તોને આસીર્વચન આપતા હતા.

''સેવક કે સુખ કારણે
ગુરૂ કસોટી દેત.
કહે પ્રીતમ શિક્ષા કરે
પણ અંતરમાંહી હેત.''

આવી જ રીતે તુલશીબાપા ગાડીમાં પ્રવાસ કરી નાસિક મુંબઇ, પુના તથા ગુજરાતના ગામડે ગામડે ફરી સૌ ભક્તોને આસીર્વચન આપી સેવકોનાં વધામાં કામ કર્યા.

આજ રીતે ગુજરાતમાં તેમના સેવક મુંબઇ ધંધાર્થે બાપાના આશીર્વાદ લઇને ત્યાં ગયા અને બાપાના આશીર્વાદ થી તેમને કામકાજમાં દિવસેને દિવસે ઘણો જ વિકાસ થયો અને બાપા પ્રત્યેની શ્રધ્ધા વધુને વધુ અડગ થતી ગઇ અને તેઓને અંદરથી પ્રેરણા થઇ કે. હું બાપાના આશીર્વચન થી ખૂબ જ કમાયો છું અને આ કમાણીના ભાગ રૂપે મારે બાપાને પ્રવાસ કરવા તેમજ મારા જેવા અનેક ભક્તોના કામકાજ થાય તેવી પ્રેરણાથી બાપાની રજા લઇ એક ગાડી લઇને બાપાના શ્રી ચરણોમાં અર્પણ કરી.

"સંત બીજ પલટે નહીં
જાકે જુગ જાય અનંત
ઊંચ નીચ ઘર અવતરે
આખર સંતના સંત."

આવી જ રીતે સાબરકાંઠા જીલ્લાના બાયડ તાલુકાના એક કંપામાં તેમના સેવકના લગ્ન થયા બાદ ઘણાં વર્ષો સુધી દવાઓ કરવા છતાં તેમના ત્યાં શેર માટીની ખોટ પુરાઇ નહતી. અને ડોક્ટરોએ આ બાબતમાં કોઇ જ સારું પરિણામ ના મળે તેવી નિરાશા વ્યક્ત કરી હતી અને તે સેવકએ બાપાશ્રીના ચરણોમાં આવી માંગણી કરી કે. બાપા અમારે ઘેર શેર માટીની ખોટ છે તો તમો જ અને આશીર્વાદ આપો અને હવે તમારા સિવાય મારો હાથ જાલે તેવું કોઇ નથી. આવી આજીજી કરી બન્ને જણા બાપાના ખોળામાં માથું મૂકી રડી પડ્યાં અને બાપાના જ કોમળ હૃદયમાંથી એવો આશીર્વાદ નીકળ્યો. જા બેટા તારા ઘરે અવશ્ય પારણુ બંધાશે અને બાપાના આશીર્વાદથી તેમને ડોક્ટરની ના કહેવા છતાં પણ સત્તરમાં વર્ષે પારણું બંધાયું.

આમ. તુલસીબાપાનું જીવન કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના લોકો માટે આદર્શરૂપ બની રહ્યુ છે. સંસારમાં રહીને પણ સાંસારિક મોહમાંથી વિપરીત રહીને તેમનું જીવન સંસારના બધા જ કાર્યો કરી ને પણ પ્રભુના દાસ સમુ જીવન જીવી રહ્યા છે. તુલસીબાપા સમાજના અનેક લોકો માટે શ્રધ્ધા સમાન બની રહ્યા છે. સમગ્ર સમાજ તેને પૂજ્ય માને છે. આવી સંત વિભૂતીએ સમગ્ર સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનું ગૌરવ વધાર્યુ છે.

સંત શ્રી અરજણબાપા

આજનું વિજ્ઞાન ચંદ્ર સુધી. મંગળ કે બ્રહ્માંડની પેલે પાર સુધી પહોંચી શક્યું છે પણ માનવીના મન સુધી પહોંચી શક્યું નથ. પૃથ્વીની ગતિ કેટલી છે તેની જાણકારી મેળવી શકાય છે પણ માનવ મનની ગતિ ઉકેલી શકાતી નથી. આજનું વિજ્ઞાન અણુબોમ્બ બનાવી. લોહીની નદીઓ વહાવી શકે છે પણ લોહીના એક ટીપાનું સર્જન કરી શક્તું નથી. જીવ ક્યાંથી આવે છે. ક્યારે આવે છે ? ક્યા અને ક્યારે જાય છે તેનું અકળજ્ઞાન હજી આપણું અજ્ઞાન જ છે. દુનિયાના કેટલાય મહાન નાસ્તિકો પણ એટલું તો સ્વિકારે જ છે કે સમગ્ર બ્રહ્માંડનું સંચાલન કોઇ એક પરાશક્તિ કરી રહી છે. આ સક્તિ ખરેખર બ્રહ્માંડના અણુઅણુમાં વ્યાપ્ત છે. પ્રત્યેક માનવ હૃદયમાં આ શક્તિનો વાસ છે. પરંતુ તેની ઉપર સાંસારિક ભાવો, વૃત્તિઓ, ઇચ્છાઓના થર જામી ગયા હોવાથી એ શક્તિ વિલીન થઇ ગઇ છે.

મહાપુરુષોનું જીવન એટલે સદગુણોની ખાણ, વીરતા, ધીરતા, સરળતા, નીડરતા, નિખાલસતા, શીતલતા, પ્રભાવકતા, પ્રમાણિકતા આદિ ગુણોથી અલંકિત એવા બ્રહ્મલીન પ.પૂ.અરજણબાપાનું જીવન એટલે પ્રેરણા સ્ત્રોત, જ્ઞાનવૃત્તિથી જે કંઇ મેળવ્યું તે પોતાના અનુયાયીઓમા પીરસ્યું. તેઓ નાનાને મોટા કરી બતાવવામાં પોતાની સાર્થકતા સમજતા. જ્ઞાની વ્યક્તિઓના જીવનના ઘડતરમાં એમનો વાત્સલ્યભાવ વિશેષ રહ્યો હતો.

ગુજરાતના મોટા ભાગના જિલ્લાઓમાં કચ્છી પટેલોનું આગમન કચ્છમાંથી થયું છે. કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરીને ગુજરાતના વિવિધ જિલ્લાઓમાં કચ્છી પટેલોએ વસવાટ કર્યો છે. તે મુજબ અરજણબાપાના પૂર્વજો પણ કચ્છમાં દેસલપર ખાતે રહેતા હતા. તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી હતો. તેમના પિતા લાલજીભાઇ અને તેમના માતૃશ્રી જીવાબેન સેવાભાવી અને સાત્વીક હતા. તેમના પરિવારમાં આધ્યાત્મિક વિચારો તેમના પૂર્વજોથી ચાલી આવતા હતા. કચ્છમાં લાલજીભાઇની (અરજણબાપાના પિતાશ્રી) આર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી. તેથી તેમણે કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કરી સંવત ૧૯૮૨માં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કપડવંજ તાલુકાના ઓથવાડ ગામે આવીને વસ્યા. આમેય કચ્છી પટેલનો ઇતિહાસ જોઇએ તો ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ તેઓએ પોતાના રોજગારી અને ધંધા માટે સ્થળાંતર કરેલા છે. તે મુજબ આ પરિવારે પણ તેમની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાને કારણે કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કર્યુ.

શ્રી લાલજીભાઇ તથા જીવાબેનને ત્યાં સંવત ૧૯૮૩ મહાવદ અમાસના દિવસે પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ અરજણભાઇ રાખવામાં આવ્યું. લાલજીભાઇને બે

દિકરા અને બે દિકરી હતી તેમાનાં બીજા નંબરનો દીકરો અરજણભાઇ હતો. પરંતુ કચ્છમાંથી સ્થળાંતર કર્યા બાદ અરજણભાઇ દાદા જે કચ્છમાં રહેતા હતાં. તેમની તબિયત બગડતા સંવત ૧૯૮૫ માં સાબરકાંઠા છોડી કચ્છમાં દેસલપર જતાં રહ્યા. ત્યારબાદ અરજણભાઇના દાદાશ્રીની તબિયત વધુ બગડી અને લાલજીભાઇ તથા તેમના પુત્ર અરજણભાઇની હાજરીમાં દાદાશ્રીએ દેહ છોડયો અને પછી દસ વર્ષ સુધી કચ્છમાં રહ્યા. તેમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ તેમની આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી હોવાને કારણે ૩ ચોપડી સુધી લીધું. અરજણભાઇના લગ્ન સંવત ૧૯૮૯માં ધનુમા સાથે થયા. અરજણભાઇ ઉપર એમના પિતા અને માતૃશ્રીના સાત્વીક વિચારોની ઊંડી અસર પડી. તેમના માતા-પિતાનું અવસાન કચ્છમાં દેસલપરમાં જ થયું.

સંવત ૧૯૯૭ માં અરજણભાઇ તેમના ગુરૂ વાલજીબાપાના આશીર્વાદથી ગુજરાતના સાબરકાંઠા જિલ્લામાં વડાલી તાલુકાના કુવાવડ કંપામાં આવીને વસ્યા. આ વિસ્તારમાં આવીને વસવાટ કરવાની તેમની દ્રષ્ટિ એ હતી કે. આ કંપાની સીમમાં જ ધરોઇ ડેમનો વિસ્તાર જોડાયેલો છે. જેથી કરીને અહીંયા પાણીવાળા વિસ્તારને કારણે ખેતીમાં ઉત્પાદન સારું રહેશે. તેમણે કુવાવડ કંપામાં ૫૦ વિઘા જમીન રાખી અને ખેતી કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ સંવત ૧૯૯૮ માં લક્ષ્મણપુરા કંપામાં જે કંપો પણ ધરોઇ ડેમના વિસ્તાર સાથે સંકળાયેલો છે. તેમાં ૧૦૦ વિઘા જમીન રાખી. ત્યારબાદ અરજણભાઇના ફોઇને ૫૦ વિઘા જમીન તેમનો ફોઇને કચ્છમાંથી અહીં બોલાવીને આપી. તે જ મુજબ સંવત ૨૦૧૦ માં બીજા ફોઇને પણ કચ્છમાંથી બોલાવી અને ૫૦ વિઘા જમીન આપી. ત્યારબાદ સંવત ૨૦૧૧ માં નારાયણનગર કંપામાં ૧૫૦ વિઘા જમીન રાખી. સંવત ૨૦૧૬ માં આધ્યાત્મિકતાના વિચારોને કારણે અથર્વવેદી કર્મકાંડના મુખી સાહેબ બન્યા. સંવત ૨૦૦૬ માં માતૃશ્રી કુંવરમાનાં સુપુત્ર વાલજીબાપાને ગુરૂ માન્યા અને દીક્ષા લીધી. આજે પણ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના લોકોનું આસ્થાનું સ્થાન વડાલી તાલુકામાં આવેલ લક્ષ્મણપુરા કંપા અને બાયડ તાલુકાના બાજુમાં આવેલ વજેપુરા કંપો રહ્યો છે. કારણ કે. આ બંને કંપાઓમાં માતૃશ્રી કુંવરમાના આશ્રમ આવેલા છે.

સંત માતૃશ્રી કુંવરમાં અરજણભાઇના ગુરૂ વાલજીબાપાના માતૃશ્રી હતા. જેઓને આ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ એક આધ્યશક્તિના સ્વરૂપે પૂજે છે.

આ સમાજની એક પ્રણાલી રહી છે. કે ગુરૂ કર્યા વિના કેમ ચાલે ? આ પરીપાટી વર્ષોથી સમાજમાં જળવાઇ રહી છે. અને શ્રધ્ધા ભાવથી ગુરૂનો આદર શિષ્યો જાળવતાં રહ્યા છે. યોગ્ય વ્યક્તિને ગુરૂ બનાવીને આ સમાજના બંધુઓ ધન્યતા અનુભવે છે. તે મુજબ અરજણભાઇની માનવતા. આધ્યાત્મિકતા. અને

સાત્વિકતા ભર્યા જીવનને કારણે અનેક શિષ્યોએ તેમની પાસેથી ગુરૂ તરીકેની દીક્ષા લીધી છે. અરજણબાપાનું શિષ્યમંડળ ૩૩ નું છે. અરજણબાપાના જીવનની પ્રથમ મહાપુજા તા-૨૯-૪-૨૦૦૩ ના રોજ નારાયણનગર કંપા (આ કંપો પણ વડાલી તાલુકામાં આવેલ છે) માં અંબાલાલભાઇના ઘરે કરી હતી જેમા ૭ યુગલોએ દીક્ષા લીધેલ છે. તેમનું શિષ્યમંડળ નારાયણનગર કંપા, લક્ષ્મણપુરા કંપા, હરીપુરા કંપા, વજેપુરા કંપા, ગણેશપુરા, રાજલી કંપા, માનકુવા, (કચ્છ) ઝાડુલી (રાજસ્થાન) ખારઘર (મુંબઇ) હાલોલ વગેરે જગ્યાએ વિસ્તરેલું છે. એવું કહી શકાય કે, તેમનું શિષ્યમંડળ કચ્છ, રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં વિસ્તરેલું છે. તેમના શિષ્યમંડળે અરજણબાપાની આધ્યાત્મિકતાની જયોત પ્રજલિત રાખી છે. અને સાચા શિષ્ય તરીકેનું ત્રાણ અદા કરી રહ્યા છે.

પૂજ્ય અરજણબાપાના આશીર્વાદથી અને તેમની પ્રેરણાથી આ વિસ્તારમાં સંત માતૃશ્રી કુંવરમાં વિદ્યા સંકુલ વિકાસ પામ્યું છે. આજે પણ આ વિદ્યા સંકુલ સાબરકાંઠા જિલ્લાના વિદ્યા સંકુલોમાનું એક શ્રેષ્ઠ સંકુલ ગણાય છે. આ સંકુલમાં અરજણબાપાના શિષ્યોએ લાખો રૂપિયાનું માતબર દાન આપેલ છે. પૂ.અરજણબાપા માત્ર સંત ન હતા પરંતુ તે કેળવણીકાર તરીકે તેમજ સમાજ સુધારક તરીકે પણ તેમનું વિશેષ યોગદાન રહ્યું છે. માત્ર મંદિરમાં જ બેસી રહીને ભકિત કરવી તેટલું પૂરતું ન હતું પરંતુ અન્ય સમાજો પણ આપણા સમાજો છે. તેમજ તે એવું પણ કહેતા કે, શ્રેષ્ઠ ભકિત જો હોય તો તે માતા-પિતાની સેવા અને બીજા ક્રમે રાષ્ટ્રભકિત છે.[૯]

પૂજ્ય અરજણબાપાની ઉંમરને કારણે તેમનું શરીર કથળતું ગયું અને તેઓને કેન્સર જેવી બિમારી લાગુ પડતાં તેમનું નિધન તા.૧૫-૧-૨૦૦૮ ને મંગળવારના રોજ લક્ષ્મણપુરા કંપા ખાતે થયું.

તેમના નિધન બાદ તેમની દિવ્ય શોભાયાત્રા આખા વડાલી તાલુકામાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની હતી. ખૂબ મોટી સંખ્યામાં સાધુ સંતો, તેમજ સમાજના બંધુઓ મોટી સંખ્યામાં તેમના અંતિમ દર્શનનો લાભ લેવા ઉમટી પડયા હતા. અને તેમના મૃતદેહને કંપામાં તેમના જ ખેતરમાં સમાધિ આપવામાં આવી હતી. જે સમાધિ ઉપર આજેય અનેક લોકો આવીને પોતાના દુ:ખોની વ્યથા ઠાલવે છે અને અરજણબાપાના આશીર્વાદથી પોતાની વ્યથા ઓછી કરે છે. આજેય આ સમાધિ અરજણબાપાની ડેરી તરીકે પ્રસિધ્ધ છે. તેમની અંતિમ દિવ્ય શોભાયાત્રાના દસ્તાવેજી પુરાવા આજે પણ ઉપલબ્ધ છે.

ઉપસંહાર

ઇતિહાસમાં માનવ કેન્દ્ર સ્થાને છે. માનવ વગરનો ઇતિહાસ ધડ વિનાના શરીર જેવો છે. ઇતિહાસમાં ત્રણ મુખ્ય અંગો અત્યંત જરૂરી આવશ્યક છે. સમય, સ્થળ અને વ્યક્તિ કે સમાજ. આ ત્રણે તત્વોને પોતીકું અલગ અસ્તિત્વ છે. તેમ છતાં એક બીજા વિના અધુરા છે. ત્રણેય માંથી એકેયની ગેરહાજરીથી ઇતિહાસનું અસ્તિત્વ જોખમાય છે. અથવા ઇતિહાસ લેખન અસંભવિત બને છે. ઇતિહાસ એ સમાજ વચ્ચે જીવતા માનવીના સારા - નરસા કાર્યોની યશોગાથા છે. સારા કાર્યોની સિધ્ધિઓરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે. જ્યારે હલકા કાર્યોને તેની અધોગતિની કથા તરીકે આલેખવામાં આવે છે. અહી આપણે સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનું અધ્યયન જેવા અજાણ્યા પાસાને રજૂ કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે.

અરવલ્લીની ગિરીમાળાઓથી શોભતા વિસ્તારને આપણે સાબરકાંઠા તરીકે ઓળખીએ છીએ. પ્રાચીન કાળથી આ જિલ્લાનું અનેરું મહત્વ રહયું છે. આ જિલ્લો પુરાણકાળમાં 'બ્રહ્મખેટક' નામથી ઓળખાતો હતો. ઇશુની આઠમી સદીમાં વલ્લભી નગરનું પતન થતાં આ વિસ્તારમાં રાજપૂત સત્તા અસ્તિત્વમાં આવી અને તે મહીકાંઠા તરીકે ઓળખાતો હતો. સાબરકાંઠા ઇ.સ. ૧૮૬૭ સુધી એક પરગણા તરીકે ઓળખાતો હતો. ૧૮૬૭ની આસપાસ તેનું નામ 'સાબરકાંઠા' પડ્યું હોવાનું મનાય છે. આ જિલ્લામાં અનેક તીર્થધામો, અનેક ઐતિહાસિક સ્થળો આવેલા છે. આમ, સાંસ્કૃતિક દ્રષ્ટિએ આ જિલ્લામાં ખૂબ મહત્વ રહેલું છે.

આ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં અનેક તાલુકાઓમાં કણબીઓએ વસવાટ કર્યો છે. આ સમગ્ર કણબી સમાજમાં કચ્છમાંથી આવેલ કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજનું પણ આગવું સ્થાન રહેલું છે. સમગ્ર સમાજોમાં કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ ઉદાહરણરૂપ બન્યો છે આ સમાજના લોકોનું જીવન અન્ય સમાજના લોકો માટે પ્રેરણારૂપ બની રહયું છે. આ સમાજના મૂળ પૂર્વજો કચ્છમાં રહેતા હતા. પરંતુ કચ્છમાં પડતા દુષ્કાળ તેમજ સુરક્ષા ન હોવાના કારણે આ સમાજના પૂર્વજોએ સ્થળાંતર કર્યુ અને સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આવીને વસવાટ શરૂ કર્યો. આ જિલ્લામાં આવ્યા ત્યારે ત્યાંના સ્થાનિક ખેડૂતોની સાથે ભાગરૂપે ખેતી કરવાનું શરૂ કર્યુ. ખેતીની સુઝબુઝના કારણે જે કંઇ કમાણી પ્રાપ્ત થઇ તેનાથી પોતાની જમીનો ખરીદી અને સારુ ઉત્પાદન મેળવવા લાગ્યા સમયાંતરે વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના કારણે ખેતી ક્ષેત્રે ક્રાંતિ આવી.

તેમાં આ સમાજે ખૂબ પ્રગતિ કરી. ખેતીમાંથી કમાણી કરીને તેના સંતાનોને બિલ્ડર લાઇનમાં મોકલતાં થયાં. આજેય ભારતભરમાં કોઇ એવું શહેર નહી હોય જ્યાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદારો ન હોય

આજેય સાંપ્રત સમયમાં મોટાભાગના પરીવારો શહેરોમાં સ્થાયી થયા છે. અને આર્થિક રીતે વિકાસ કર્યો છે. તે આ સમાજની વિકાસગાથા દર્શાવે છે. માત્ર આર્થિક રીતે નહિં પરંતુ સામાજિક અને ધાર્મિક રીતે પણ આ સમાજ અન્ય સમાજો માટે આદર્શ બની રહયો છે. આ જિલ્લાના લોકોની સમાજભાવના, ધર્મભાવના તેમના વડીલોએ આપેલા સંસ્કારોને આધારે ટકી રહી છે. આ સમાજના રીતરિવાજો ભાવનાસભર અને અર્થસભર જોવા મળે છે. આની સાથે સાથે ધાર્મિકભાવના જોઇએ તો આ સમાજના વડીલોએ ત્રિકાળ સંધ્યા નહિં પરંતુ ચાર-ચાર સંધ્યાઓ સમાજના યુવાનોને ભેટ આપી છે. વર્ષભર દરમ્યાન વિવિધ ઉત્સવોનું આયોજન, વિવિધ સંઘોનું આયોજન એ આ સમાજની ધાર્મિક ભાવના છતી કરે છે.

શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે પણ આ સમાજ હરણફાળ પ્રગતિ કરી રહયો છે. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં આ સમાજની અનેક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ આવેલી છે. આ સંસ્થાઓ સમગ્ર સાબરકાંઠા જિલ્લાની અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અગ્રેસર ગણાતી સંસ્થાઓ છે. દરેક સમાજના બાળકો આ સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરે છે. 'સંસ્કાર સાથે શિક્ષણ' સંસ્થાઓનો ધ્યેય મંત્ર છે. આ સંસ્થાઓમાં દરેક પ્રકારનું શિક્ષણ મળી રહે છે. આ સંસ્થાઓમાં અન્ય રાજ્યોના વિદ્યાર્થીઓ પણ અભ્યાસ અર્થે આવે છે. આ સંસ્થાઓના ભવનો નવી ટેક્નોલોજીથી સજ્જ છે. વિદ્યાર્થીઓને શાંતિપૂર્ણ શિક્ષણ મળી રહે તેની સંપૂર્ણ તકેદારી આ જિલ્લાના કેળવણીકારો ધ્વારા રાખવામાં આવે છે.

કોઇપણ સમાજ કે કોઇ પણ સંસ્થાના વિકાસમાં સમાજનું યોગદાન ખૂબ આવશ્યક બને છે. સમાજ ધ્વારા ચાલતી સંસ્થાઓનું નિયંત્રણ ખૂબ સારી રીતે થઇ શકે છે. સમગ્ર કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજમાં સાબરકાંઠા જિલ્લો સંતો અને કેળવણીકારો આપવામાં અગ્રેસર રહ્યો છે. આ જિલ્લામાં અનેક સમાજ સુધારકો અને કેળવણીકારોએ આ સમાજને દરેક ક્ષેત્રે પ્રગતિ અપાવી છે. સમાજનો વિકાસ કઇ રીતે થાય આ વિચારને કેન્દ્રમાં રાખીને આ જિલ્લાના સમાજ સુધારકો પ્રયત્નશીલ છે. આ જિલ્લાના સંતોને સમગ્ર કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ ગુરૂતુલ્ય માને છે. આ સંતોનું શિષ્યમંડળ પણ આખા વિશ્વભરમાં ફેલાયેલું છે. આવા સમાજ સુધારકો દ્વારા

દર વર્ષે મહાપૂજાઓ, સત્સંગો, ધાર્મિક વ્યાખ્યાનોનું આયોજન થાય છે આમ આ જિલ્લાના સમગ્ર કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના વિકાસ માટે સમાજના સુધારકોનું આગવું પ્રદાન જોવા મળે છે.

આમ, સાબરકાંઠા જિલ્લાનો કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક, શૈક્ષણિક તેમજ રાજકીય ક્ષેત્રે પણ અગ્રેસર રહ્યો છે. આ જિલ્લાના કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજના લોકોની પ્રગતિ અન્ય સમાજો માટે આંખે ઉડીને વળગે તેવી છે. આમ આ સમાજ વિશ્વના સમાજોમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે.

સંદર્ભ સૂચિ :-

૧. કચ્છ કડવા પાટીદાર વસ્તી પત્રક
ઉત્તર ગુજરાત કચ્છ કડવા પાટીદાર સમાજ સાબરકાંઠા પ્રદેશ સમિતિ.

૨. કચ્છ અબતક (સામાયિક)

૩. ખોખાણી ગોવિંદ વી. 'કચ્છી લેવા પટેલ જ્ઞાતિ ઇતિહાસ'
પ્રકાશક : લાલજીભાઇ રૂડા પિંડોલિયા ચેરીટિબલ ટ્રસ્ટ,
ભૂજ - કચ્છ ૨૦૦૫.

૪. ગુજરાત વિદ્યાસભા (સંપા)
'ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ' ભાગ-૧,૨,૩,૪ (અમદાવાદ)

૫. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી
'ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો વાર્ષિક અહેવાલ' ગ્રંથ (૧૮૪૮- ૧૮૯૮)

૬. જીવન દર્શન
સંતશ્રી ખેતાબાપા સંસ્થાન, વિથોણ (કચ્છ)

૭. ઠાકર ભરતકુમાર પી અને ઠાકર સંજય પી.
'કુલકથા કણબી કોમની' કચ્છ મિત્ર તા.૨૩-૮-૯૮ની સુરખાબ પૂર્તિમાં લેખ.

૮. ડૉ.દિપક રાવલ
'બ્રહ્મનિષ્ઠ પૂજ્યપાદ સંતશ્રી રામદાસબાપુ'
પ્રકાશક : શિષ્યમંડળ, ૧૯૯૯

૯. ડૉ.દિલાવરસિંહ જયસવાર
'કુલમી ચેતના કે સો લાલ (૧૮૯૪-૧૯૯૫)
દિલ્હી ૧૯૯૫

૧૦ ડૉ.મંગુભાઇ પટેલ
'કડવા પાટીદાર સભાઓમાં સુધારકોનો અભિગમ' (ઇ.સ.૧૮૨૦ થી ૧૯૨૦)
પ્રકાશક : પાટીદાર હિતવર્ધક ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ-૨૦૦૮

૧૧ ડૉ.મંગુભાઇ પટેલ
'પાટીદારોની ગૌરવગાથા' બીજી આવૃતિ
પાટીદાર સંશોધન અને પ્રકાશન કેન્દ્ર
અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૧.

૧૨. ડૉ. મંગુભાઈ પટેલ
'રાવબહાદુર બેચરદાસ અંબાઈદાસ લશ્કરી'
પ્રકાશક : શ્રી ચંદ્રવદન દુર્ગાપ્રસાદ લશ્કરી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ.
અમદાવાદ : બીજી આવૃતિ ૨૦૦૭

૧૩. ડૉ. મંગુભાઈ શ. પટેલ : 'પાટીદાર પ્રગતિ.... પરિવર્તન'
પ્રકાશક : શ્રી જયંતિભાઈ પટેલ
પાટીદાર સંશોધન અને પ્રકાશન કેન્દ્ર, અમદાવાદ

૧૪. ડૉ. મંગુભાઈ શ. પટેલ :
સામીપ્ય ઓક્ટોબર ૮૭માં
ઊંઝા કડવા પાટીદાર સમાજ અને સુધારા પ્રવૃતિ એક સમીક્ષા નામક લેખ.

૧૫. ડૉ. આર.ટી. સાવલીયા એન શ્રી જ.મ. મલકાણ
'ગુજરાતનના પાટીદારો પરંપરા અને પરિવર્તન'
પ્રાપ્તિસ્થાન : સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ.

૧૬. ડૉ. ઈશ્વરલાલ ઓઝા 'અતિક્રાન્ત'
પ્રકાશક : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી
અમદાવાદ - ૨૦૦૫

૧૭. ત્રિવેદી નર્મદાશંકર વલ્લભજી
'શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ગ્રંથમાળા'
ગુજરાતીમાં ઐતિહાસિક સાધનો ભાગ-૧
અમદાવાદ-૧૯૨૮

૧૮. ત્રિવેદી નવલરામ જગન્નાથ
'સમાજ સુધારાનું રેખા દર્શન'
અમદાવાદ - ૧૯૩૪

૧૯. ત્રિવેદી ઉત્તમલાલ કેશવલાલ (મૂ.લે. રમેશચંદ્ર દત્ત)
'બ્રિટીશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઈતિહાસ' ભાગ ૧-૨.
અમદાવાદ ૧૯૫૨

૨૦. દવે પિનાકીન (સંપાદક) 'કડવા પુરાણ હસ્તલેખિત ગ્રંથ'
રૂપાલ ૧૮૭૦

૨૧. પટેલ ગોવિંદભાઇ મગનલાલ
'કડવા પાટીદાર શુભેચ્છક સમાજનો મહોત્સવ'
બાવળા - ૧૯૧૩

૨૨. પટેલ તારાચંદ મોતીચંદ
'પીરાણા વિશે' (બુધ્ધિ પ્રકાશ- ૧૮૭૧)

૨૩. પટેલ નારણજી રામજીભાઇભાઇ
'પીરાણા સતપંથની પોલ અને સત્યપ્રકાશ'
નખત્રાણા - ૧૯૨૬

૨૪. પટેલ સી.કે. કચ્છ તારી, અસ્મિતા, કચ્છ મિત્ર વિશેષ પ્રકાશનમાં
'ધીંગી ધરતીના ખંતીલા છોરું પાટીદાર' નામક લેખ.

૨૫. પટેલ સીતારામ જો.
'શ્રી ઉમિયા માતાજી દર્શન'
પ્રકાશક : શ્રી ઉમિયા માતાજી સંસ્થાન. ઉંઝા.

૨૬. પટેલ ઇશ્વરભાઇ હ.
'શ્રી ઉમિયા માતાજી અઢારમી શતાબ્દી મહોત્સવ સ્મૃતિગ્રંથ'
ઉંઝા - ૧૯૮૩

૨૭. પરીખ પુરષોતમ લલ્લુભાઇ
'કણબી ક્ષત્રિય ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ'
પ્રકાશક: શ્રી ઉમિયા માતાજી સંસ્થાન. ઉંઝા.

૨૮. પાટીદાર સેવા સંઘ - હિંમતનગર (વિશેષાંક)

૨૯. પારેખ હિરાલાલ ત્રિભુવનદાસ
'અર્વાચીન ગુજરાતનું રેખાદર્શન' (બેભાગમાં)
અમદાવાદ - ૧૯૩૪

૩૦ પંડયા મહેશચંદ્ર
'આઝાદીની લડતમાં સાબરકાંઠા'
નવજીવન પ્રકાશન, અમદાવાદ - ૧૯૮૯

૩૧ પ્રેરણાસ્રોત.
પરમ શ્રધ્ધેય આદ્ય જગદગુરૂ શ્રી કરસનદાસજી મહારાજ જીવનવૃંતાંત
પ્રકાશક : શ્રી સંતપંથ પ્રકાશન સમિતિ
પ્રેરણાપીઠ, પીરાણા, અમદાવાદ.

૩૨. બ્રહ્મર્ષિ. હરેરામ સુજ્ઞરામ પંડિત (અનુવાદ)
પાખંડ. ધર્મખંડન નાટક' અમદાવાદ ૧૯૩૯

૩૩. ભક્તિધારા
બ્રહ્મલીન સંતશ્રી નથ્થુરામબાપાનું જીવન ચરિત્ર
પ્રકાશક સંતશ્રી નથ્થુરામબાપા સેવા ટ્રસ્ટ : વડાલીકંપા ૨૦૦૯

૩૪. મહેતા મકરંદ
'સ્થાનિક ભારતના આર્થિક ઈતિહાસના મુખ્ય પ્રવાહો'
અમદાવાદ - ૧૯૮૫

૩૫. રાજગોર એસ.બી. (સંપાદક)
ગેઝેટીયર ઓફ ઈન્ડિયા
ગુજરાત સ્ટેટ સાબરકાંઠા ડિસ્ટ્રીક્ટ
અમદાવાદ ૧૯૪૭

૩૬. સતપંથ જ્યોત
પ્રકાશકઃ સતપંથ પ્રકાશન સમિતિ, પ્રેરણાપીઠ પીરાણા.
અમદાવાદ.

૩૭. સતપંથ પ્રકાશ (વિશેષાંક)
પ.પૂ.બ્રહ્મલીન સંતશ્રી નથ્થુરામબાપા રજત જયંતિ મહોત્સવ- ૨૦૦૯

૩૮. સમન્વય
સંતશ્રી રામજીબાપા કચ્છ કડવા પાટીદાર કન્યા વિદ્યાલય અને
શ્રી કચ્છ કડવા પાટીદાર ઉમા કન્યા છાત્રાલય.

૩૯. સમર્પણ
સંતશ્રી નથ્થુરામબાપા જ્યોતિ વિદ્યાલય, ખેડબ્રહ્મા.

૪૦. સંતની સુવાસ - પ.પૂ.ગુરુવર્ય બ્રહ્મલીન મંહતશ્રી માવજીબાપા
શ્રી અથર્વવેદી સતપથ સેવા આશ્રમ, કાદીયા મોટા.

૪૧ સાંકળિયા હસમુખ
'લાંઘણજ અને મોડાસાનો પ્રાગૈતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસ'
સમર્પણ (સામાયિક)

૪૨. આચાર્ય ગિરીજાશંકર વલ્લભજી
'ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો' ભાગ-૩
અમદાવાદ

૪૩. આચાર્ય નવીનચંદ્ર
'ગુજરાતના ધર્મ સંપ્રદાય'
નવજીવન પ્રકાશન, અમદાવાદ - ૧૮૮૯

૪૪. 'ઉમાદર્પણ'
પ્રથમ વિશેષાંક, સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૬

૪૫. ઉમિયા દર્શન (સામાયિક)
પાટીદાર સમાજનું મુખપત્ર